

THE FREE INDOLOGICAL COLLECTION

WWW.SANSKRITDOCUMENTS.ORG/TFIC

FAIR USE DECLARATION

This book is sourced from another online repository and provided to you at this site under the TFIC collection. It is provided under commonly held Fair Use guidelines for individual educational or research use. We believe that the book is in the public domain and public dissemination was the intent of the original repository. We applaud and support their work wholeheartedly and only provide this version of this book at this site to make it available to even more readers. We believe that cataloging plays a big part in finding valuable books and try to facilitate that, through our TFIC group efforts. In some cases, the original sources are no longer online or are very hard to access, or marked up in or provided in Indian languages, rather than the more widely used English language. TFIC tries to address these needs too. Our intent is to aid all these repositories and digitization projects and is in no way to undercut them. For more information about our mission and our fair use guidelines, please visit our website.

Note that we provide this book and others because, to the best of our knowledge, they are in the public domain, in our jurisdiction. However, before downloading and using it, you must verify that it is legal for you, in your jurisdiction, to access and use this copy of the book. Please do not download this book in error. We may not be held responsible for any copyright or other legal violations. Placing this notice in the front of every book, serves to both alert you, and to relieve us of any responsibility.

If you are the intellectual property owner of this or any other book in our collection, please email us, if you have any objections to how we present or provide this book here, or to our providing this book at all. We shall work with you immediately.

-The TFIC Team.

वीजापुरना शा. मूळचंद सरूपचंदना पुण्यार्थे.

जैनतत्त्वसार.

(गूजराती भाषांतर साथे) प्राकृत भारती

1726

पुस्तक क्रमांक ...

प्रसिद्ध कर्ता.

जयपुर

श्री जैन आत्मानंद सभा.

भावनगर.

अमदावादमां “ सीटी प्रेस ” मां छाप्यो.

वीर संवत् २४३६. आत्म संवत् १४.

विक्र

(सर्व हक्क स्वाधीन.)

પ્રસ્તાવના.

સુજ્ઞ વાચકો ! અમારા જીવનના આધાર પરમપવિત્ર પરમપૂજ્ય વિશ્વવિખ્યાત શ્રીજૈનધર્મપ્રભાવક સ્વર્ગસ્થ મહાત્મા શ્રીવિજયાનંદ સૂરીશ્વરજી-શ્રીઆત્મારામજી મહારાજજી સાહેબના પરોપકારપરાયણ શિષ્ય પ્રવર્તક મહામુનિ શ્રીકાંતિવિજયજી મહારાજજીની આજ્ઞાનુસાર આ ગ્રંથને સંશોધી ભાષાન્તર સાથે તૈયાર કરી આપનાર અમારા વિદ્વાન્ મિત્ર વૈદ્યરાજ મગનલાલભાઈ ચુનીલાલ વડોદરાવાળા છે અને મહારાજજીએ પોતે વિદ્વત્તા ભરેલો ઉપોદ્ઘાત લખ્યો છે. તેથી આપની સર્વે પ્રકારની જિજ્ઞાસા પૂરી થાય તેમ છે. માટે અમો અહીં તે ઉપકારી મુનિમહારાજનો અને વૈદ્યરાજનો ત્રિકરણયોગે ઉપકાર, માનવાની ફરજ જ વજાવીએ છીએ. પણ તે સિવાય બીજો એક ખુલાસો કરવાની જરૂર જણાય છે. આ ગ્રંથનું મૂલ તથા ભાષાન્તર છપાવવાનો તમામ સ્વર્ચ વીજાપુરવાસી ધર્માત્મા શા. મૂલચંદ સરૂપચંદના મૃત્યુપત્રના આધારે તેમના દૂસરી-ઓ શા. સૂરચંદ સરૂપચંદ તથા દલીચંદ રવચંદ એમણે અને એકલા ભાષાન્તરની વધારે નકલો છપાવવાનો સ્વર્ચ વડોદરા-વાસી ધર્મવંધુઓ ક્ષેત્રી છોટાલાલભાઈ લાલચંદ પરશુદાસ તથા ગોકલભાઈ દુલ્લભદાસ એમણે આપીને અમને અત્યંત આભારી કર્યા છે. તેમની એવી ઉદારતાથી આ ઉપયોગી ગ્રંથ વિના મૂલ્યે પણ આપ-વાની અનુકુલતા થઈ છે. તેમ છતાં અમે તેમની જ ઇચ્છાનુસાર જે નામની વેચાણકિંમત રાખી છે તેથી મળતો લાભ આવાં ઉપયોગી પુ-સ્તકો છપાવવાના કામમાં જ વપરાશે અને તેથી થતી પુણ્યપરંપરાના ભાગી પણ તેઓજ થશે. અલમ્.

ભાવનગર.

પૌષ્ણદિ ૬.

}

શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા.

ઉપોદ્ધાત.

અધ્યાત્મશાસ્ત્રસમ્ભૂતસન્તોષસુખશાલિનઃ ।

ગણયન્તિ ન રાજાનં ન શ્રીદં નાપિ વાસવમ્ ॥

શ્રી ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયજી.

આ અસાર સંસારમહોદધિમાં જન્મમરણાદિક અત્યુગ્ર કષ્ટોથી મુક્ત થવા માટે અનાથ આત્માઓ અનેક ઉપાયો શોધેછે. સત્ય ધર્મ માટે અનેક કલ્પનાઓ કરેછે, સૂર્યાતાપનાઓ સહેછે, જડભૂત થઈ ઇન્દ્રિયોને દમેછે, એકાંત સ્થળોમાં રમેછે, નીરસ ભોજનો જમેછે, ક્રોધમાનમાયાલોભાદિક આત્મશત્રુઓથી વેગલા રહેવું ગમેછે, નમ્રતાદિ ગુણગણેકરી ગુણિજનોને નમેછે, પ્રાણિયોના પ્રાણોને પ્ર-પાત કરતાં દેશી કમકમેછે અને અનેક પ્રકારનાં યોગસાધનો કરવા માટે રસાલ ભૂતલોમાં ભમેછે. પરંતુ જે અધ્યાત્મશાસ્ત્રના અમૃતાંજન વિના નિરંજનપદાવબોધ કરવા ધારેછે તે સમલ નેત્રોએ નિર્મલ સૂર્યાવબોધ કરવા વિચારેછે. “આત્માનિ અધિકૃત્ય અધ્યાત્મમ્” એ વચનથી જેમાં આત્મસંબંધી અધિકાર-વિચાર હોય તેને અધ્યાત્મશાસ્ત્ર કહેવું યોગ્ય છે.

અધ્યેતવ્યં તદધ્યાત્મશાસ્ત્રં ભાવ્યં પુનઃપુનઃ ।

અનુષ્ટેયસ્તદર્શનશ્ચ દેયો યોગ્યસ્ય કસ્યચિત્ ॥

એવા અધ્યાત્મશાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવું, વારંવાર તેની ભાવના ભાવવી-તે સંબંધી વિચાર કરવો અને તેનો અનુષ્ઠાનમાં-વર્તનમાં મૂકવા લાયક અર્થ કોઈ યોગ્ય હોય તેને આપવો-વતાવવો. અર્થાત્ આત્મતત્ત્વ અને અનાત્મતત્ત્વનો વિચાર કરવો. આત્મસંબંધી જ્ઞાન સંપ્રાપ્ત કરવું. અનાત્મ-જડ સંબંધી જ્ઞાન સંપાદન કરવું. એ બે પદા-

थीनो भेद थुं छे ते विषे सविस्तार ज्ञानप्रकाश करवो. ए प्रकाश पण स्वपरबोधक होवो इष्ट छे. औपचारिकमात्रथी साफल्य मानवुं ते कल्पनामात्रथी भले रहो पण ते तत्त्वतः अंधकारने प्रभाकर-करनिकर मानवा समान छे.

अध्यात्मज्ञानोदय थाय तयारे आत्मा प्रत्येक प्राणिना प्राणोने पोताना प्राण समान जाणे. विषयाधीन थइ अन्य प्राणियोना प्राणोनों विनिपात न करे एटलुंज नहि पण अज्ञानजनकल्पित धर्म-कृत्योने पण न माने.

अहिंसासम्भवो धर्मः स हिंसातः कथं भवेत् ।

न तोयजानि पद्मानि जायन्ते जातवेदसः ॥

विचार करो के जळथी थवावाळां कमळो अग्निथी थतां नथी तो अहिंसाथी थनारो धर्म प्राणिहिंसाथी केम थाय ?

पापहेतुर्वधः पापं कथं छेत्तुमलं भवेत् ।

मृत्युहेतुः कालकूटं जीविताय न जायते ॥

पापनुं कारण वध छे ते पाप छेदवा केम समर्थ थाय ? मरण-कारण कालकूट जीवित माटे थाय ज नहि. जो धर्मबुद्धिथी जीवहिंसा करतां आत्मा अनंतसंसारी थाय तो विषयाधीन थइ करतां अनंतसंसारी थवामां कोण ना कही शके ? अध्यात्मज्ञानी मिथ्याभाषक पण न होय.

एकत्र सत्यजं पापं पापं निःशेषमन्यतः ।

द्वयोस्तुलाविधृतयोस्तत्राद्यमतिरिच्यते ॥

एक बाजु असत्य बोलवाथी पाप थयुं ते अने बीजी बाजु बीजां संपूर्ण पापो ए बेनी तुलना करीए तो असत्यजनित पाप ज विशेष थाय. अध्यात्मज्ञानी लोभाधीन थइ प्ररकीय वस्तु लेवा पण न

ધારે. પરં સ્વં તસ્કરો ગૃહ્ણન્ વધવન્ધાદિ લેક્ષતે એ વચનથી પરધન ગ્રહણ કરનાર તસ્કર ગણાય તો અધ્યાત્મજ્ઞાનીથી તે કેમ થાય ? તેમજ અધ્યાત્મજ્ઞાની નામ ધરાવી સ્ત્રીલુબ્ધ થાય તો તેને શી ઉપમા આપવી ?

યદેવાંગં કુત્સનીયં ગોપનીયં ચ યોપિતામ્ ।
તત્રૈવ હિ જલો રજ્યન્ કેનાજ્યેન વિરજ્યમામ્ ॥

સ્ત્રીનું જે અંગ કુત્સનીય અને ગોપનીય છે તેમાં પગ જે વાલ્ક જીવ લુબ્ધ થાય તે શેનાથી વિરક્ત થાય ? નીચમાં નીચ ચર્મચોરી ઉપર નજર નાખી નારીનયનાનંદી થઈ મટકતો ફરે—કુલ્યાનમાં મગ્ન થઈ અધ્યાત્મજ્ઞાની કહેવડાવે તેને હોઠીના મહારાજા જેવા મહારાજા વિના વીજું શું કહેજું ? તથા યોગમગ્ન મહાત્માઓ ધન, ધાન્ય, સ્વર્ણ, રજત, વસ્ત્ર, પાત્ર, દાસ, દાસી, સ્ત્રી, હસ્તિ અને અશ્વ એ આદિક વાલ્ક પરિગ્રહો તથા રાગ, દ્વેષ, કપાય, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, જુગુપ્સા, વેદ, મિથ્યાત્વ એ આદિ આંતર પરિગ્રહો જે અધ્યાત્મજ્ઞાનના શત્રુઓ છે તેનો સંચય કેમ કરે ?

યદીચ્છસિ સુખં ધર્મં સુક્તિસામ્રાજ્યમેવ ચ ।
તદા પરપરીહારાદેકામાશાં વશીકુરુ ॥
આશૈવ રાક્ષસી પુંસામ્આશૈવ વિષમંજરી ।
આશૈવ જીર્ણમદિરા ધિગાશા સર્વદોષધૂઃ ॥

જો સુખની, ધર્મની અને સુક્તિસામ્રાજ્યની ઇચ્છા હોયતો પદાર્થોની આશામાત્રનો ત્યાગ કર. આશા પુરુષોનો નાશ કરનારી રાક્ષસી છે. આશા વિષમંજરી છે. આશા જીર્ણ મદિરા છે. સર્વ દોષોની ભૂમિકા આશા છે. માટે આશાનો ત્યાગ કરે ત્યારે જ અધ્યાત્મવાસનાથી વાસિત આત્મા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય થાય.

તે ધન્યાઃ પુણ્યભાજસ્તે તૈસ્તીર્ણઃ ક્લેશસાગરઃ ।
જગત્સંમોહજનની ધૈરાશાશીર્વિષી જિતા ॥

ધન્યછે તે પુણ્યાત્માઓને જેમણે જગત્ને સંમોહ કરનારી આશા
રૂપ સર્પિણીને વશ કરીછે. જે નામમાત્ર અધ્યાત્મવાદિયો આશાધીન
થઈ ધનવંતોની આગળ દીનતા ભરેલા શબ્દો બોલે, खुशी કરવામાટે
ગીતનૃત્યાદિ કરે અને એવી એવી વિડંબનાઓ કરે તેમને અધ્યાત્મશાસ્ત્રનું
પરિણામ કેવું થયું સમજવું ? તથાવિધ યોગિમહાશયો ક્રોધાગ્નિને
પણ શાંત કરે. ક્રોધાનલ શાંત ન કરે તો કોટિ વર્ષના તપસી થયા
ક્ષણમાત્રમાં લપસી ગયા એના જેવી ગતિ થાય. ક્રોધાત્મા પોતા-
નો જ નાશ કરેછે તેમ નથી પણ પરનો પણ નાશ કરેછે. પ્રશમરસ-
નિમગ્ન મહાયોગી શ્રીમહાવીરપ્રભુ મ્લેચ્છાદિકોના ધોર ઉપસર્ગો થયા
તોપણ શાંત રસથી ચલાયમાન થયા નહોતા, તેજ સ્મરવા અને
વંદવા યોગ્ય છે. અધ્યાત્મીથી જાતિકુલાદિનો મદ પણ ન થાય. થાય
તો નીચ જાતિકુલાદિમાં જાય. માયાજંજાળમાં પણ ન બંધાય. જો
જાળમાં બંધાય તો અધોગતિમાં જ જવું થાય. લોભાજગરના મુખમાં પણ
ન જાય. જાય તો લોભાજગર અધુરો નહિ મુક્તતાં આશ્વો જ ગળી જાય.
એ ચાર કષાયો મહા ચંડાળો છે તેમનાથી ઉત્તમ યોગાત્માઓ એ વેગળા
રહેવું શ્રેયસ્કર છે. તથા રાગ, દ્વેષ, ક્લેશ, અભ્યાસ્યાન, પિશુનતા,
સ્ત્યરતિ, પરપરિવાદ, માયામૃષાવાદ અને મિથ્યાત્વશલ્ય એ પાત-
કોથી નિર્વૃત્તિયો શાંતાત્માઓને અવશ્ય હોવી જોઈએ. પાપનું મુખ્ય
સાધન ઇન્દ્રિયોનું પ્રવલ છે. ઇન્દ્રિયાધીન થઈ ભક્ષ્યાભક્ષ્ય, પેયાપેય અને
ગમ્યાગમ્યનો વિચાર પણ જો રાખે નહિ તે આપ જ વિચાર કરો કે
અધ્યાત્મવાદિયોની પંક્તિની પતાકા થઈ શકે ? અધ્યાત્મપદપંક્તિ
લેનાર મહાપુરુષો ઉપર કહેલાં કૃત્યોની છાયાના નિવાસી પણ ના
થાય અને સંસારદશાથી વિરક્ત દશામાં જ નિરંતર ધ્યાન રાખે. જેમકે,

આ સંસારની આપદાઓ ક્યાંક્યાંથી આવી પડેછે ? કાલના મુખ-
યંત્રમાં મચડાઈ કોઈ અવસર જીવડા જતા રહેવાના છે. વજ્રશરીરિયો
નષ્ટ થઈ ગયા તો મારા જેવા પામરો કાલવાયુના સપાટામાં ડહી જતાં
રજકણવત્ દર્શન પળ નહિ થાય. મંત્રતંત્રભૈષજ્યાદિ સાધનો જીવ ફાવે
તેટલાં કરે પળ અંતસમયે અનાધાર આત્માને આધારભૂત નહિ જ થાય.
મહે સુરાસુર હો કે મહારાજા હો. તેમની રક્ષામાટે રક્ષકશતકો, કુડુંવ-
શતકો, વૈદ્યશતકો, વજ્રતલભૂમિશતકો અને અપારપરિવારશતકો
તત્પર હો. પરંતુ અશરણ આત્માઓ ભૂતવલિવત્ ભૂતલભોગ થયા વિના
રહેશે જ નહિ.

અધ્યાત્મવાદિયોમાં કેટલાક તો નામના જ અધ્યાત્મવાદિયો,
કેટલાક સ્થાપનામાત્ર અધ્યાત્મવાદિયો અને કેટલાક અધ્યાત્મજ્ઞા-
નોપયોગશૂન્ય માત્ર દ્રવ્ય-શબ્દોનો વક્વા કરનારા દ્રવ્યાધ્યાત્મ-
વાદિયો હોયછે. જેમ નાટકાચાર્યો નાના પ્રકારના વેપો મજવી
સ્વાર્થ સાથે તેમ દ્રવ્યાધ્યાત્મવાદિયો અનેક ચેષ્ટાઓ-ઇન્દ્રિયનિ-
રંધનાદિ વૈરાગ્યજનક આકારો, છટાવંધ વચનધારાઓ અને યોગા-
ભ્યાસપ્રચારો કરી સ્વાર્થ સાધવા એટલે કે પરધન તે સ્વધન કેવી
રીતે થાય તેના ઉપાયો શોધવા અને અનેક પ્રકારનાં સાંસારિક સુખનાં
સાધનો મેળાં કરવા સાંસારિકોને પળ ન શોમે તેવાં કૃત્યો ધર્મસા-
ધનના નામે કરી ભક્તલોકોના તનમનંધનને સ્વાધીન કરી લેછે.
તે લોકાપવાદનો ભય પળ માનતા નથી અને સંત, મહંત, મહારાજ,
સ્વામી, પૂજ્ય, આચાર્ય इत्यादि પદારોહણ કરી કાર્ય સાધેછે.
બહી કેટલાક સંસાર-ગૃહસ્થવાસમાં રહી પરમગુરુ તરીકે પૂજ્યકોટિ
ધારણ કરી મોઢી પ્રકૃતિના મવ્યાત્માઓને મોઢવી તેમનાં તનમન-
ધન આચાર્યાર્પણ કરાવી સાંસારિક સાધનો ભક્તો કરતાં પળ
અધિક મેળાં કરી ભક્તોને દાસત્વકોટિમાં નાચી અધ્યાત્મવાદિ-

યોમાં આગેવાન થઈ વેસેછે પણ સમાધિના સાધનો ભૂલી અસમાધિનાં સાધનો સેવેછે. સુરસરૂપંગધર્ષશવાળાં ફલપાકમિષ્ટાન્નાદિ ભોજન-સોમગ્રીના ભોગ ભોગવેછે, ઘનોહર પુષ્પહારકલગીઅતરવગેરેની સુંગધિમાં ગરક થઈ જાયછે, શૃંગારરસસાર કામોદીપક રાગરાગણીના શ્રવણમાં લીન થઈ જાયછે, સુંદર સ્ત્રીઓના હાવભાવકટાક્ષરૂપ રંગનાટ્યકલાદિ નિહાળવામાં મસ્ત વની તેમના અંગઅનંગવિલાસની ફાંસીમાં ફસાઈ જાયછે અને પુત્રપૌત્રાદિ સંતાતિ પરિવાર તથા તેમના લગ્નમહોત્સવાદિ જોઈ તે દિવસોને ધન્ય-કૃતાર્થ-મહાનંદદાયી માનેછે. અર્થાત્ મનોરાજ ઉપર વિજય નહિ મેલવતાં ઇન્દ્રિયોને વશ પડી પોતે અકૃત્યોમાં પ્રવૃત્ત થઈ સ્વભક્તોને પણ તેવા અકાર્યમાં જોડી સ્વપરહિત માને-મનાવે છે. તે પણ દ્રવ્યાધ્યાત્મવાદિયોની રાજિમાં મૂકવા લાયક છે. તેવા વનાવટી અધ્યાત્મવાદિયોનાં મળેલાં-રવેલાં શાસ્ત્રો પણ શસ્ત્રરૂપ થઈ સ્વપરનો નાશ કરનારાં થઈ જાયછે. જો દ્રવ્યાધ્યાત્મવાદિયો તત્ત્વાંધ થઈ એમ કહે કે અમારા પણ અંતઃકરણમાં તત્તજ્ઞાનરૂપી સૂર્યનો ઉદય થયો છે તો તેમનાં નેત્રોતું પૂર્વમહર્ષિની જ્ઞાનાંજનશલાકાથી ઉન્મીલન કરવું. તે જ્ઞાનરૂપી અંજનશલાકા કેવી છે ?

તજ્ઞાનમેવ ન ભવાતિ યસ્મિન્નુદિતે વિભાતિ રાગગણઃ ।

તમસઃ કુતોસ્તિ શક્તિર્દિનકરકિરણાગ્રતઃ સ્થાતુમ્ ॥

અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉદય થાય તો રાગાદિગણ-વિષયાંધતા કેમ રહે ? સૂર્યોદય થાય તો અંધકાર કેમ રહે ? અંધકાર રહે તો સૂર્યોદય શેનો ? વિષયાંધતા રહે તો અધ્યાત્મજ્ઞાનોદય શેનો ? તેમ હોય તો સર્વ વિષયાંધો તત્ત્વજ્ઞો થઈ વેસે. ભાવાધ્યાત્મવાદિયો વિષયકષાયથી મન દૂર રાખી નિરંતર વૈરાગ્ય-ભાવનાઓ ભાવેછે. જેમકે, દીપાગ્નિમાં પતંગ જંતુઓ વઢી મરેછે.

ભ્રમરા સુગંધને આધીન થઈ મરેછે. મૃગો પારધીની વાંસલી પ્રમુખના મધુર શબ્દશ્રવણને આધીન થઈ મરેછે. મત્સો રસનાધીન થઈ મરેછે, હસ્તિયો સ્પર્શેન્દ્રિય વશ પડવાથી મરેછે. જો એ પ્રત્યેક પ્રાણી એક એક ઇન્દ્રિયવિષયથી મરેછે તો જે મનુષ્યો પાંચે ઇન્દ્રિયોને વશ થઈ પડેલા છે તે અનાથોની શી ગતિ ? જો પંચેન્દ્રિયોનો અધીશ્વર મન વશ ન થાય તો સમાધિધારક શી રીતે થવાય ? માટે હે ચેતન ! જો ઉભયલોકનું હિત કરવું હોય તો મનને તથા ઇન્દ્રિયોને વશ કર. ઇન્દ્રિયોને ભોગ આપવાથી શરીર પુષ્ટ થશે તે પણ હિતકારી છે એમ કદાપિ ના જાણ. આત્માને તે અહિતકારી થશે એટલુંજ નહિ પણ પુષ્ટિકારક પદાર્થો શરીરના સંબંધમાં આવવાથી અપવિત્ર થઈ જશે. શરીરનું ચામડું, માંસ, ચરવી, હાડ અને રક્ત વગેરે કંઈ પણ કામમાં ન લાગતાં પડ્યું રહે તો મનુષ્યો દુર્ગંધના ભયથી મુખનાસિકા ઉપર કપડું નાચી નાસાનાસ કરેછે. મૂત્ર, પુરીપ, થુંક, નાસિકામલ અને ચર્મચૂંક વગેરેને હાથ અડકે તો વારંવાર જલાદિ લેઈ ધોવા પડે છે. એવા અપવિત્ર શરીરનો અંતે દાહ કરવામાં આવેછે એટલે તે અપવિત્ર શરીરનો અંતે તો નાશ થઈ જશે. માટે ગુરૂ પુરુષ ભાડાની વસ્તુનો સાર લેઈલે તેમ આ શરીરવડે સંયમક્રિયા, પરોપકાર, દાન, શીલ, તપ, શુભાધ્યવસાય, જ્ઞાનાભ્યાસ અને યોગાભ્યાસ કરી મારો આત્મા પરમાનંદપદસ્થ થાય તો સર્વ સાધનો સફળ થયાં માનું. એવી એવી શુભ ભાવના ભાવી આત્મહિતકારી સંયમસાધનો કરવામાં જ પ્રમાણિક અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ સદા તત્પર રહેછે.

અધ્યાત્મવિદ્યા અને અધ્યાત્મવાદિયોના સંબંધમાં અત્ર આટલો લાંબો પ્રસ્તાવ કરવાનું પ્રયોજન એ છે કે પ્રસ્તુત ગ્રંથ અધ્યાત્મ—આત્મજ્ઞાનના વિષયનું પ્રતિપાદન કરવાવાળો છે, તેનો આશય શીઘ્ર ધ્યાનમાં વેસે. પ્રસ્તુત ગ્રંથનાં ૧ જૈન-

તત્ત્વસાર, ૨ જીવકર્મવિચાર અને ૩ સૂરચંદ્રમનઃસ્થિરીકાર એવાં ત્રણ અભિધાન-નામ રાખવામાં આવેલાં છે તે શું સૂચવે છે ? રાગ-દ્વેષાદિ દોષો ઉપર જિત મેઢવનાર જિન (તીર્થંકર-પરમેશ્વર) ના દર્શનમાં જીવ (આત્મા), અજીવ (કર્માદિ), પુણ્ય, પાપ, બંધ અને મોક્ષ વગેરે તત્ત્વોનો વિસ્તારથી વિચાર કરેલો છે. તે સામાન્ય લોકને પ્રતિબોધ કરવાના હેતુથી લોકપ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંતો સાથે સારરૂપે આ લઘુ ગ્રંથમાં આપેલો છે. તેથી જેમપ્રથમ નામ સાર્થક સમજાય-છે તેમ વીજાનો અર્થ પણ સ્પષ્ટ સમજાયછે અને ત્રીજા નામમાં ગ્રંથ-કર્તાનું પોતાનું નામ સૂચિત થવાની સાથે અધ્યાત્મસંબંધ વિશેષતઃ વ્યંજિત થાયછે. સૂર એટલે સૂર્યનાડી, ચંદ્ર એટલે ચંદ્રનાડી અને મનઃ એટલે મધ્ય-સુષુપ્તના નાડી જેમાં વાયુનો સંચાર કરવાથી મનની સ્થિરતા થાય છે. તેમના સ્થિરીકાર એટલે સૂર્યાદિ નાડીઓની સ્થિરતા *અથવા સૂરચંદ્રના અને વીજાના મનની સ્થિરતા-સમાધિ માટે આ ગ્રંથ રચવામાં આવ્યોછે. યોગસ્ય હેતુર્મનસઃ સમાધિઃ મનની સમાધિ એ યોગ-અધ્યાત્મનો હેતુ છે માટે આ ગ્રંથ અધ્યાત્મશાસ્ત્રની કોટિમાં જ મૂકવા લાયક છે.

ગ્રંથારંભે નિકટોપકારી યોગીશ્વર શ્રીવર્ધમાન-મહાવીરસ્વામીને નમસ્કારરૂપ મંગલ કરી કિશ્ચિદ્વિચારં સ્વચિદે સમૂહે એ વાક્યથી વસ્તુનિર્દેશ કરવામાં આવ્યોછે કે આત્મજ્ઞાન માટે કિંચિત્ વિચાર દર્શાવુંછું એટલું જ નહિ પણ સ્થલે સ્થલે એ વિષય ઉપર ભાર મૂકી લક્ષ રેંચવામાં આવ્યુંછે.

* તેનાસુકો વાચકસૂરચંદ્રનામા રસજ્ઞાફલમિત્યમિચ્છતા ।

ગ્રન્થોઽમિતોઽગ્રન્થિ મયા સ્વકીયાન્યદીયચેતઃસ્થિરતોપસમ્પદે ॥

તત્સેધને સાધુગૃહસ્થમુખપૈરાત્પ્રાવબોધે પરિચત્ન ણ્ણ્યઃ ।

૧૬ અ. ૩૩ શ્લો.

તે (નિરાકારમાં ચિત્તની સ્થિરતા) સાધવાને સાધુ અને ગૃહસ્થ પ્રમુખોએ આત્માવબોધ-આત્મજ્ઞાનમાં સમસ્તપ્રકારે ચત્ન કરવો.

યદાત્મવોધાન્ન પરોઽસ્તિ સિદ્ધયે હેતુસ્તતોઽત્રૈવ યતધ્વમધ્વનિ,
૨૦ અ. ૨૨ શ્લો.

સિદ્ધિ-મુક્તિ માટે આત્મવોધથી અન્ય હેતુ નથી માટે એજ માર્ગ-માં-આત્મજ્ઞાનમાં પ્રયત્ન કરો. વળી જ્ઞાનમાત્રથી નહિ પણ સાથે ચારિત્ર-ક્રિયાનું આરાધન કરવાથી જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ત્યારે જ આત્મજ્ઞાન પ્રકટ થયું એમ સમજાય એવો પ્રયોગ કરવા પણ ચુક્યા નથી.

इत्यादिका ये भगवद्गुणौघाः शास्त्रेषु दृष्टा अथ तान्प्रकल्प्य ।
मुमुक्षवोऽस्मी अपि शक्तियोग्यमादृत्य सिध्यन्त्यपि ते क्रमेण ॥
૧૬ અ. ૧૭ શ્લો.

इत्यादि प्रकारे जे गुणो सिद्धभगवंतमां होवानुं शास्त्रोमां जो-
वामां आवेछे ते गुणोने मुमुक्षुओ धारीने यथाशक्ति आदरी क्रमे
करी सिद्ध थायछे.

यावत्कषायान्विषयान्निषेवते संसार एवैष निगद्य आत्मा ।
एतद्विमुक्तोऽजनि यावदात्मावबोधयुग्मोक्ष इतीहितोऽयम् ॥
૨૦ અ. ૧૭ શ્લો.

જ્યાંમુધી કષાય અને વિષયોનું સેવન કરે ત્યાંમુધી આ આત્મા સંસારમાં જ છે અને આત્મજ્ઞાન થયાથી જ્યારે કષાય તથા વિષયથી મુક્ત થાય ત્યારે તેજ મોક્ષમાં છે એમ વિચારવું. કષાય અને વિષયથી

મુક્ત થવાનું ક્યારે બને કે જ્યારે મનને વશ કરવામાં આવ્યું હોય, તે સિદ્ધાંત પણ મુક્તિમાર્ગ વતાવતાં સ્પષ્ટતાથી નિવેદન કર્યો છે.

सर्वस्य चैतस्य मनोनिरोधो हेतुस्ततोऽत्रैव रमध्वमध्वनि ।
૨૦ અ. ૩૨ શ્લો.

ए सर्वनो हेतु मनोनिरोध छे माटे एज मार्गमां रमण करो.

હવે આ ગ્રંથમાં અધ્યાત્મને લગતા કયા કયા પ્રશ્નો વિષે વિચાર કર્યો છે તે માટે વિષયોની અનુક્રમણિકા જોવાની સૂચના કરીને એ વિષયનું વિશેષ વિવરણ કરવાવાળા સૂત્ર-સિદ્ધાંત તેમજ સમ્મતિતર્ક, તત્ત્વાર્થ, કર્મપ્રકૃતિ, યોગદૃષ્ટિ અને યોગશાસ્ત્ર વગેરે અનેક મહાન ગ્રંથો છતાં આ ગ્રંથ રચવામાં કર્તાએ કેવા સંજોગોમાં પ્રવૃત્તિ કરી અને એ પોતે કોણ હતા તે સંબંધી વાચકોની આકાંક્ષા પુરી પાડવા માટે અત્ર *એકવીસમા અધિકારનો આવશ્યક તેડલો અનુવાદ જ કરવાનું યોગ્ય ધારું છું.

“ આ વિચારને પુરાતન મુનિયો ગ્રંથોમાં અતીવ વિસ્તારથી ગ્રંથન કરી ગયા છે. પરંતુ તેમાં આ યુગના અલ્પ બુદ્ધિવાળા આત્માઓની મતિ પ્રસાર થાય તેમ નથી. જીવ અને કર્મ સંબંધી આ ગ્રંથમાં આપેલા પ્રશ્નો કોઈ શૈવે મને અતિ આગ્રહથી કર્યા હતા અને શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતના મતની અવહેલના ન થાય એમ વિચારીને મેં એ પ્રકારે અજાણ છતાં એ ધૃષ્ટતાથી શીઘ્ર ઉત્તર આપ્યા હતા. જેમ જેમ તેણે હૃદયમાં તર્ક ઉઠવાથી સહસા પ્રશ્નો કર્યા હતા તેમ તેમ મેં તેનું કહેવું આગળ કરીને જૈન તરીકે ઉત્તર આપ્યા હતા. એ પ્રશ્નોના ઉત્તર કેવલ લૌકિક ઉક્તિમાં-વ્યવહારમાં પ્રસિદ્ધ છે તેવા આપ્યા હતા. પુરાણ

* આ અવિકારમાંના વિષયનો અહીં ઉલ્લેખ થવાથી ભાષાંતરમાં તે લીધો નથી.

-પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં જેમની બુદ્ધિ પ્રવેશ કરી શકે તેવી હોય તે એ વિષયમાં પુરાતન યુક્તિનો આદર કરો. પણ આ વિચારમાં મારો ગોચર-વિષય નથી એટલું જ નહિ પણ વિદ્વાનો એ એમાં મુઝાય તેમ છે. કેવલિ વિના સર્વ શ્રુત-સિદ્ધાંતને જોનારા પ્રકટ થાય તો તે પણ એ કહેવાને સમર્થ ન થાય. માટે આ મારું સાહસ જોડેને દક્ષોએ હસવું નહિ. શું વાલકને સમુદ્રનું પ્રમાણ પૂછવામાં આવે તો તે પોતાની બુદ્ધિથી હાથવડે ન વતાવે ? અથવા અલ્પ બુદ્ધિવાળાને માટે એમાં શાસન-બોધ છે માટે એ શાસ્ત્ર જ હો. જે ઉક્તિ પ્રત્યુક્તિ અને નિર્યુક્તિથી યુક્ત હોય તેને વિદ્વાનો શાસ્ત્ર કહેછે. આ મારો ઉદ્યમ આસ્તિકોને અને નાસ્તિકોને આનંદ આપવા માટે છે તે આસ્તિકોમાં આસ્તિકતા ગુણનો પ્રસાર કરીને અને નાસ્તિકોમાં નાસ્તિકતા ગુણનો અપસાર-નાશ કરીને સર્વ સફળ થાઓ ! આ વિચારને લાંબા વચ્ચે સુધી વારંવાર જણાવતાં વાદથી, કદાગ્રહથી અથવા ભ્રમ-સંભ્રમથી જે કંઈ ન્યૂનાધિક કહેવાયું હોય તેથી મને જે દુષ્કૃત-પાપ લાગ્યું હોય તે તત્ત્વતઃ-સ્વરેસ્વરી રીતે મિથ્યા હો ! એ પ્રમાણે મેં મનની સમાધિ માટે યથામતિ જૈનતત્ત્વસાર સ્મૃતિમાં આપ્યોછે. અત્ર જે કંઈ ઉત્સુત્ર થઈ ગયું હોય તે સુવિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળાએ વિશોધી લેવું. શ્રીજિનેશ્વર ભગવંતના વચનોમાં એ પ્રકારે શ્રદ્ધાનો પ્રસાર કરાવતા મેં જે ધર્મ ઉપાર્જન કર્યોછે તેવડે સમસ્ત જન કર્મ-રહિત-સિદ્ધના જેવા સુખી થાઓ !

“ઉત્તમોત્તમ સ્વરતર ગણ-(ગચ્છ) ને ધારણ કરનાર યુગવર શ્રીજિનરાજસૂરિના સામ્રાજ્યમાં તેમના પટ્ટાચાર્ય મહાન્ શ્રીજિન-સાગરસૂરિ વિદ્યમાન છતાં +અમરસર નામે ઉત્તમ નગરમાં શ્રીશીતલ-

+ અમરસર એ પંજાવમાં સીંચધર્માનુયાયીઓનું પવિત્ર સ્થાન છે. ત્યાં એક જૈન ચૈત્ય-મંદિર છે. તેમાં મૂલનાયક ભગવાન્ હાલ વીજા છે. પ્રથમ શ્રીશીતલનાથજી મૂલનાયક હતા તે વાજૂએ પધરાવેલા છે.

નાથનું સાન્નિધ્ય પ્રાપ્ત કરીને સૂરચંદ્રે સુજ્ઞાન માટે આ સમર્થ ગ્રંથનું ગ્રંથન કર્યું છે. ૧૬૭૯ વર્ષે આશ્વિન પૂર્ણિમાએ બુધવારે વિજયયોગે આ પ્રશ્નોત્તરથી અલંકૃત અમલ-પવિત્ર ગ્રંથ ઉત્તમ પદ્મવલ્લભગણિના સાહાય્યથી અર્હતપરમાત્માના પ્રસાદરૂપશ્રીની પ્રાપ્તિમાટે મેં વાચક-ઉપાધ્યાય *સૂરચંદ્રવિબુધે પૂર્ણ કર્યો. ”

આ ગ્રંથની પ્રતિલિપિ-નકલ મને એક ભક્ત શ્રાવક તરફથી મેટ દાખલ મળેલી છે. તે ૧૧ પત્રાત્મક છે. પત્રની લંબાઈ ૧૦ ઇંચ અને પહોળાઈ ૪|| ઇંચ છે. પત્રની દરેક વાજુએ ૧૬ થી ૨૧ પંક્તિ મૂલ ગ્રંથની છે. દર પંક્તિમાં ૫૭ થી ૭૫ અક્ષરો છે. ઉપરનીચે કેટલાક ઉપયોગી પર્યાયો આપેલા છે. તે એટલા તો સૂક્ષ્મ અક્ષરે લખેલા છે કે કોઈ કોઈ પંક્તિમાં ૧૪૧ અક્ષરો સમાવી દીધા છે. અક્ષરો મનોહર પણ મહેનત આપે તેવા છે. ગ્રંથ સંપૂર્ણ કર્યા પછી “લિખિતશ્ચ સં. ૧૭૧૦ વર્ષે દિલ્હી મહાનગરે પં૦ રવિવર્ધનગણિના સ્વવાચનકૃતે ” એ પ્રમાણે લખેલું છે. કેટલાએ મંડારો જોયા પણ

*સૂરચંદ્રવાચકે પોતાની પટ્ટાવલી નીચે પ્રમાણે આપેલી છે.

(સ્વરતર ગચ્છની વૃહત્ શાખામાં.)

જિનભદ્રસૂરિ.

મેરુસુંદર પાઠક.

? હર્ષ-૨ પ્રિય પાઠક.

? ચારિત્ર-૨ ઉદય વાચક.

વીરકલશ.

સૂરચંદ્રવાચક પદ્મવલ્લભગણિ.

કોઈ ઠેકાણે આ ગ્રંથ જોવામાં આવ્યો નથી. તેથી તેની વધુ નકલો થઈ હોય એમ લાગતું નથી.

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૬૩ ના વર્ષમાં હું વિહાર કરતો કરતો વડોદરા નજીકના છાણી ગામે ગયો હતો. ત્યાં મુશ્રાવક વૈદ્યરાજ મગનલાલભાઈ ચુનીલાલ વડોદરાવાળા મારી પાસે આવ્યા હતા. તેમની નજરે એ ગ્રંથ પડતાં જ તેમનામાં જ્ઞાનભક્તિ ઉત્પન્ન થવાની સાથે ગ્રંથની કાવ્યરચના સાધારણ અને ક્વચિત્ દોષિત પણ છતાં તેમાંના દૃષ્ટાંતો વગેરે આધુનિક કેલવળી પામેલા લોકોને ઉપકારક થાય તેવાં લાગવાથી અતિ પ્રસન્નતા પણ થઈ હતી. જો આ ગ્રંથ ભાષાંતર સહિત છપાઈ વહાર પડતાં તેની વાળી રસિક અને ભવ્યાત્માઓને ઉપકાર થાય તો મારી જ્ઞાનભક્તિ સફળ થાય એવાં સરલ ભાવથી તનમનથી તેમણે સ્વચ્છ મહેનત કરી મુદ્રણાર્થે સ્વહસ્તે તેની નકલ ઉતારી લીધી અને તે એક જ ગ્રંથના આધારે સંશોધી તેનો આશય લેઈને રસત્યાગરૂપ વાહ્ય અને અભ્યંતર તપના પ્રભાવે ગૂજરાતી ભાષામાં અનુવાદ પણ તૈયાર કર્યો. મારી ઇચ્છાનુસાર તે વન્ને ભાવનગરસ્થ શ્રીજૈનઆત્માનંદ સભાને પ્રસિદ્ધ કરવા માટે અર્પણ કર્યો જે પ્રસિદ્ધ થયેલાં જોઈ મને અત્યાનંદ થાય છે. થોડાં વર્ષ ઉપર નેકનામદાર મહારાજા શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડની આજ્ઞાનુસાર તે મહાશય તરફથી કુમારપાલપ્રવંધનું ગૂજરાતી ભાષાંતર થયું હતું. તે ગ્રંથ જૈન તેમજ અન્ય જનોને લાભકારી થયેલો છે તેવીજ રીતે આ ગ્રંથ પણ વિશ્વને લાભ કારી થાઓ ! શ્રીમદ્ગ્લમસ્તુ !

વિહાર સ્થલ-વડોદરા.

માર્ગશીર્ષ વર્ષ ૧૦ ગુરુવાર.

}

શુનિ કાંતિવિજય.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	અધિકાર. શ્લોક.		ખાષાંતરપૃષ્ઠ.
મંગલ તથા વસ્તુનિર્દેશ.	૧	૧	૧
આત્માનું લક્ષણ.	૧	૨	૧
કર્મોનું લક્ષણ.	૧	૨	૧
જીવ અનંત ને તેમના પૃથિવ્યાદિ ભેદ.	૧	૩	૨
જીવ કરતાં કર્મ અનંત ગુણાં इत्यादि.	૧	૪—૬	૩
જીવ અને કર્મનો અનાદિ સંબંધ.	૧	૭—૮	૩
જીવનું કર્મથી મુક્ત થવું.	૧	૯	૪
જીવનું શુભાશુભ કર્મને ગ્રહણ કરવું.	૨	૧—૯	૫
જીવનું જ્ઞાનવિના પણ કર્મને ગ્રહણ કરવું	૨	૯—૧૧	૬
જીવનું ઇન્દ્રિયો તથા હસ્તાદિ વિના કર્મને ગ્રહણ કરવું.	૩	૧—૨૮	૭—૧૦
જીવને લાગેલાં કર્મોનું નહિ દેખાવવું.	૩	૨૯—૩૩	૧૦
જીવકર્મનો આધારધેય ભાવ.	૪	૧—૧૦	૧૧
સિદ્ધોનું કર્મને નહિ ગ્રહણ કરવું.	૫	૧—૯	૧૨
સિદ્ધોને ઇન્દ્રિયાદિ વિના અનંત સુખ.	૫	૧૦—૧૭	૧૨—૧૩
સિદ્ધોનું કર્મ ગ્રહણ કરવાના સ્વભાવને છોડી દેવું.	૬	૧—૧૧	૧૪—૧૫
મુક્તિમાર્ગનું સદા વહેવું છતાં સંસારનું ભવ્યશૂન્ય નહિ થવું.	૭	૧—૧૨	૧૬
પરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ.	૮	૧—૭	૧૭
પરબ્રહ્મથી સૃષ્ટિની રચના અને તેમાં જ પ્રલયનું નહિ ઘટવું.	૮	૮—૩૭	૧૭—૨૦

इश्वरनी मायाथी जगत्तनी रचनानुं			
नहि घटवुं.	८	३८-४७	२०-२१
स्वतः इश्वरथकी जीवोना सृष्टिसंहारनुं			
नहि घटवुं.	८	४८-६१	२१-२२
जीवने कर्मथी सुखदुःख वगेरे थवा छतां			
परमेश्वरमां कर्ता तरीके आरोप.	८	६२-६९	२२-२३
ब्रह्मनुं स्वरूप	९	?	२४
जगत्तनुं कालादि पंचसमवायथी उत्पन्न			
थवुं अने प्रलय थवो.	९	२-३	२४
ब्रह्मनुं ब्रह्ममां लीन थवुं अने ज्योतिनुं			
ज्योतिमां मळी जवुं.	९	४-७	२४-२५
ब्रह्म-सिद्धने संकडाश नहि पडवी.	९	८-११	२५
निगोदिया जीवोनुं अनंत काल			
निगोदमां ज दुःखी रहेवुं वगेरे.	१०	१-१३	२६
निगोद जीवोनुं नहि देखाववुं.	१०	१४-२०	२७
निगोदादि जीवोनुं आहार करता छतां			
भारे न थवुं.	१०	२१-२४	२८
निगोद जीवोनुं अनंत काल दुःखी रहे			
तेवां कर्मने बांधवुं.	१०	२५-३७	२८-२९
निगोद जीवोनुं मन विना पण कर्मने			
बांधवुं.	१०	३८-४१	२२
सर्व विश्व निगोदना जीवोथो परिपूर्ण			
छतां तेमां बीजा द्रव्योनुं समाववुं			
अने अवकाशनुं रहेवुं.	११	१-८	३०

જીવને સુખ દુઃખ આપનાર તરીકે કર્મ વિના વીજાનું ન હોવું. ભાગ્ય સ્વભાવ વગેરે નામોથી કર્મનું જ પ્રતિપાદન.	૧૨ ૧—૬	૩૧
કોઈની પળ પ્રેરણા વિના જીવને સ્વસ્વરૂપ યોગ્ય ફલ પમાડવાનો કર્મનો સ્વભાવ. જગતનું સ્વરૂપ.	૧૨ ૬—૧૧	૩૧—૩૨
કર્મો જડ છતાં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવની અનિવાર્ય શક્તિથી પ્રેરાઈ તેમનું પ્રકટ થવું.	૧૨ ૧૨—૪૦	૩૨—૩૪
કર્મને ઉદયમાં આવવાના ભાંગા-પ્રકાર.	૧૨ ૪૧—૬૧	૩૪—૩૫
કર્મની ભુક્ત, ભોગ્ય અને ભુજ્યમાન અવસ્થા.	૧૨ ૬૨—૬૦	૩૫—૩૬
માત્ર હિંદિષ પ્રત્યક્ષને માનવામાં દોષ.	૧૩ ૧—૨૬	૩૭—૩૯
પરોક્ષને પણ માનવાની જરૂર.	૧૪ ૧—૧૯	૪૦—૪૧
ચેષ્ટાથી પણ ને દેશ્વાય તે માનવા લાગત.	૧૪ ૧૯—૩૩	૪૨—૪૩
નહિ દેશ્વાતાં સ્વર્ગાદિ માનવા લાગત.	૧૫ ૧—૧૨	૪૪—૪૬
સ્વર્ગમોક્ષાદિનાં સાધન. સિદ્ધિના ગુણોને યથાશક્તિ સેવાથી સિદ્ધિનું થવું.	૧૬ ૧—૧૯	૪૬—૪૭
ગૃહસ્થોષ દ્રવ્યધર્મ સેવવાની અને વ્યવહાર સાચવવાની જરૂર.		
આત્મજ્ઞાન પરમ ધર્મ.	૧૬ ૨૦—૩૭	૪૭—૪૯
પરમેશ્વરની પ્રતિમાના પૂજનથી પુણ્યનો સંભવ.	૧૭ ૧—૨૩	૫૦—૫૨
નીરાગી અને નિઃસ્પૃહીની સેવાથી પરમાર્થની સિદ્ધિ.	૧૭ ૨૪—૨૫	૫૨

प्रतिमा अर्जोव छतां पुण्यनी सिद्धि.	१७	२६-२८	५२
प्रमाणिक-पंचे स्थापिली वस्तुनी			
विशेष मान्यता.	१७	२९-३७	५३-५४
परमेश्वर निराकार छतां तेनी मूर्ति			
केवी रीते थाय ?	१७	३८-४१	५४
निराकारनी पण स्थापना, अने तेनी			
पूजाथी लाभ.	१८	१-१९	५५-५६
प्रतिमा पूजानुं फल प्रायः तूर्त अहीं			
नाहि मळवानुं कारण.	१९	१-२०	५७-५९
परमेश्वरना नामस्मरणनी पण जरूर.	१९	२१-२९	५९-६०
आत्मज्ञानथी ज-केवल राजयोगथी			
मुक्तिनुं थवुं. ए विषयमां वैष्णवादि			
सर्वना कथननी एकवाक्यतानी घटना.	२०	१-२२	६१-६३
मुक्तिनो सर्व दर्शनने अनुसरतो मार्ग.	२०	२३-३५	६४-६६
सिद्धमां निष्क्रियता.	२०	३६-३९	६६
मनोनिरोध-योगना मार्गमां रमण			
करवानो उपदेश.	२०	३९	६६

*उपर जणावेला सर्व विषयोनुं अ ग्रंथमां प्रश्नोत्तररूपे लोक-प्रसिद्ध दृष्टांतो आपीने निरूपण करवामां आव्युंछे.

जैनतत्त्वसारः

श्रीगुरुभ्यो नमः

संशुद्धसिद्धान्तमधीशमिच्छं
श्रीवर्धमानं प्रणिपत्य सत्यम् ।
कर्मात्मपृच्छोत्तरदानपूर्वं
किञ्चिद्विचारं स्वविदे समूहे ॥ १ ॥
आत्मायमार्याः किल कीदृशोऽस्ति
नित्यो विभुश्चेतनवानरूपी ।

१ निर्दोषम् । २ अतिशयैर्दीप्तं । ३ स्वज्ञानाय । ४ विचारयामि । ५ यद्यप्यात्मा द्रव्यास्तिकनयानित्यः पर्यायास्तिकनयादनित्यो देवाद्यन्यतरव्यपदेशलाभात् । परमिह तु सकर्माकर्मकरूपसर्वजीवद्रव्य-ग्रहणोपयोगान्नित्यत्वेन ग्रहणं । ६ व्यापकः केवलिसमुद्घातादौ सर्व-लोकाकाशव्यापकत्वात् अन्यथा तु स्वकायमात्रव्याप्तत्वादपि विभुः । ७ चेतनापि द्वेधा सावरणनिरावरणभेदात् । सावरणज्ञानं यथासम्भवं केवलादर्वागन्यत्सर्वं । केवलज्ञानं हि निरावरणं । इह हि चेतनामात्र-ग्रहणात्सर्वजीवसम्बन्धिज्ञानं गृह्यते तेन सर्वमपि जीवद्रव्यं चेतनवदिति चेतनावान् जीव उच्यते । ८ रूपं सततमस्यास्तीति रूपी सर्वोऽपि पुद्गलधर्मा पदार्थः । न रूपी अरूपी अपुद्गलधर्मा जीवः । यद्यपि तेजसकर्मणशरीरसङ्गतो जीवः सातिशयज्ञानवतां रूपितया प्रत्यक्ष-स्तथापि चर्मचक्षुषां निरतिशयज्ञानवतामर्थसम्पन्नभासयाऽरूपीत्युच्यते ।

तथा च कर्माणि तु कीदृशानि
 जडानि रूपीणि चयाचयीनि ॥ २ ॥
 जीवाः पृथिव्यादिमसूक्ष्मवृद्ध-
 निगोदभिन्ना हि भवन्त्यनन्ताः ।
 नानाविधावाप्तसजातियोनि-
 भिन्नाः समस्ताः किल केवलीक्ष्याः ॥ ३ ॥
 कर्माणि तेभ्यो यदनन्तकानि
 समग्रलोकाम्बरसंस्थितानि ।
 घनं किमङ्ग्येकतरप्रदेशे
 ऽप्यनन्तसङ्ख्यानि शुभाशुभानि ॥ ४ ॥
 अनन्तसङ्ख्याः किल कर्मवर्गणा
 जीवप्रदेशे परिकल्प्य एकके ।
 शुभाशुभाः केवलदृष्टिदृष्टा
 मुक्ता अमूभ्यः खलु ते हि सिद्धाः ॥ ५ ॥

१. पूरणगलनस्वभावानि । २० जीवाः कथम्भूताः । पृथिवी आदि-
 मादिर्येषां ते पृथिव्यादिमाः षट्कायिकास्ते च ते सूक्ष्माश्च वृद्धाश्च ते
 तथा । विशेषणविशेष्यभावस्य विवक्षानिवन्धनत्वात् सूक्ष्मवृद्धशब्दयो-
 रविशेष्यतयोपादानेन परनिपातो ऽतः पृथिव्यादयो द्विधा सूक्ष्मा वाद-
 राश्च । निगोदा हि निगोदसञ्ज्ञाव्रतस्तेऽपि सूक्ष्मा वादराश्च । तैर्भे-
 दैर्भिन्ना ये ते तथा । यद्वात्र सूक्ष्मवृद्धशब्दौ पृथिव्यादिमनिगोदशब्द-
 योरन्तरस्थितौ डमरुकमणिवत् पृथिव्यादिषु निगोदेषु योज्यौ । २१
 एकस्य जीवस्यासङ्ख्याताः तेषामेकस्मिन्नपि मनोबुद्ध्या परिकल्प्ये

अतस्तु कर्माणि समग्रलोका-
 काशश्रितानीह निरन्तराणि ।
 तेनैव जीवा हि भवन्ति कर्मा-
 वृता वर्मूनीव मृदाविलानि ॥ ६ ॥
 कथं विभो कर्मण आत्मनश्च
 योगोऽयमेषो ऽजनि भिन्नजात्योः ।
 अनादिसंसिद्ध इहोच्यते यो
 हेमाश्मनोर्वारणिचित्रभान्वोः ॥ ७ ॥
 दुग्धाज्ययोर्वा युगपद्भवो ऽस्त्ययं
 यथा पुनः पावकसूर्यकान्तयोः ।
 सुधासुधीभृच्छिलयोः सहोत्थितः

अदेवे ऽनन्तकर्मवर्गणाः सन्तीति । १२ वस्तुनि स्वर्णानि रत्नानि वा । यथा
 खन्यादौ स्वर्णानि रत्नानि वा समुत्पद्यमानानि मृदा मृत्तिकया सह
 व्याप्तानीवच्छन्नानीव समुत्पद्यन्ते तथा जीवा अपि संसारस्थाः क-
 र्मावृता एव भवन्तीति सम्बन्धः । १३ जीवानामरूपित्वात् कर्मणां
 रूपित्वात् भिन्ना जातिः स्वभावः सत्ता वा ययोस्तौ भिन्नजातौ तयोः
 संयोगो ऽनादिसंसिद्धः अनाद्युत्पन्न इत्यर्थः । १४ कयोरिव हेमाश्म-
 नोरिव स्वर्णपाषाणयोरिव सतेजस्कानिस्तेजस्कयोरथवा हृतवद्धयोरथवा
 गुरुलघ्वोरथवा स्निग्धास्निग्धयोरित्यादिभिः प्रकारैर्भिन्नजात्योरेव-
 मुत्पत्तेरपि पदार्थानां यथासम्भवं भिन्नजातित्वं स्वयम्बुद्धं । १५ च-

कर्तुर्गुणानामथ कर्तृवादिनाम् ॥ ८ ॥

कर्मात्मनोरेवमनादिसिद्धो

योगोऽस्त्ययं केवलिनः समूचुः ।

अस्यापि भेदो विदितस्तथाविधान्

सामग्र्ययोगात्कर्तृकाश्मनोरिव ॥ ९ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे

जीवकर्मस्वभावोक्तिलेशः

प्रथमोऽधिकारः ॥

न्द्रकान्तयोः । १६ ये तु जगतः सकर्तृत्वमाहुस्तेषां कर्तृवादिनां मते
यथा कर्तुर्गुणानां च सत्त्वादीनां मिथः सम्बन्धो अनादिसंसिद्धः । न
हि निर्गुणः कर्त्ता जगत्करणे समर्थो भवितुमर्हति कर्तुर्निःक्रियत्वा-
द्विरञ्जनत्वात् सगुणत्वं न स्यात् तदभावे च कर्तृत्वं न सम्भवतीति;
एवमपि न वक्तुं शक्यं यत्कर्त्ता सृष्टिकर्माणे प्रवृत्तः सगुणोऽन्यथा नि-
र्गुणः एवमुच्यमाने सति कर्तुरनेकस्वभावत्वादित्यत्वं तथा तु कर्तु-
रभावः स्यात्, इदं तु कर्तृवादिनां न मतः तन्मते च कर्त्तारि सगुणत्वं
निर्गुणत्वं च द्वयमपि वक्तव्यं यथा निरञ्जने निःक्रिये कर्त्तारि सगुण-
त्वमन्तर्लीनं तथात्मन्यापि कर्मसंयोगः । १७ पूर्व हेम पश्चात्पाषाणोऽथ-
वा पूर्व पाषाणः पश्चात्सुवर्ण इत्यादिको भेदः क्वापि न वक्तुं शक्यः
द्वयोरपि समसमय एव सम्बन्धस्ततोऽप्येषु वस्तुषु अनादिसंसिद्धो
यथा सम्बन्धः तथा जीवकर्मणोरपि अनादिसंसिद्धः सम्बन्धः इति भि-
न्नुक्तयोरपि स्वयंभाव्यः ।

द्वितीयोऽधिकारः

तादृक्स्वभावान्नियतेर्भविष्यत्--

कालाच्छुभाशोभनभुक्तिहेतोः ।

जीवस्तु कर्माणि समाददीत

शुभाशुभानीह पुरःस्थितानि ॥ १ ॥

कर्माणि योगीन्द्र जडानि सन्ति

तानि स्वयं नाश्रयितुं क्षमन्ते ।

आत्मा तु बुद्धः स्वयमेव जानन्

कर्माण्यशस्तानि कथं हि लाति ॥ २ ॥

को नाम विद्वानशुभं हि वस्तु

गृह्णाति मत्वा किल यः स्वतन्त्रः ।

१८ जीवकर्मणोरनादित्वादयमनादिसिद्धः संयोगः तथापि पुस्त-
गानि कानिचित्कर्माणि कृष्यति कानिचिन्नवानि गृह्णाति इति स-
म्बन्धेनायातोऽयं द्वितीयः कर्मग्रहणाधिकार उच्यते । तादृक्स्वभावात्
इत्यादि । जीवः पुरःस्थितानि यथायोग प्राप्तानि शुभाशुभानि क-
र्माणि समाददीत गृह्णीयादिति तत्र हेतुत्रयमाह । तादृगिति जीवस्य कर्म
ग्रहणस्वभावात् पुनश्च नियतेरवश्यंभावात् नियतिर्भगवतो वलीय-
सी इत्युक्तेः तादृशात् भाविनः कालात् । चकाराकरणमत्र त्रयाणामप्ये-
षां समुदितानामसद्भावादेकीभाव एवातः पारमर्थादभेद एवेति न च-
कारः । कोदृशादस्मादापि हेतुत्रयादापि । शुभाशो० सुखदुःखभोगकार-
णतः । अत एव नियतिस्वभावकालैः प्रैर्यं यादृशानि कर्माणि पुरतः

सत्यं विजानन्नपि भवितादृक्-
 कालादिनोदादशुभं हि लाति ॥ ३ ॥
 तथा हि कश्चिद्धनवानपीह
 स्वादेद्वविष्यन्नियतिप्रणुन्नः ।
 खलं विबोधन्नपि मोदकादि-
 स्वादिष्टवस्तूनि यतः स्वतन्त्रः ॥ ४ ॥
 अनन्यमार्गश्च तथैव कश्चित्
 स्थानं निजेष्टं प्रयियासुराशु ।

प्रापितानि तादृशानि गृह्णातीति पारवर्त्य जीवस्य जैनैर्व्यज्यते । तथा
 चोच्यते तादृशा जायते दुर्द्विव्यवसायश्च तादृशः ।
 सहायास्तादृशा एव यादृशी भवितव्यता ॥ इदं हि
 शास्त्रं प्रायः पृच्छकशेवाभिप्रायमाश्रित्योक्तमस्ति । शैवा हि
 जैनानिति वदन्त । भो जैनाचार्याः जीवोऽयं सुखैषी सन्
 शुभानि कर्माणि जानन् गृह्णातु परमसौ दुःखद्वेषी सन् अशु-
 भानि कर्माणि कथं गृह्णाति । अतो ऽशुभानि कर्माणि ग्रहीतु-
 मनिच्छतो ऽस्य कश्चिदीश्वरादिरशुभकर्मग्रहणे प्रेरको वाच्यो यथा सर्वं
 भवन्मतं समञ्जसं स्यादिति पृच्छन्तं शैवजनं समधिगम्य जानतोऽपि
 जीवस्य प्रेरकादि विनैव शुभकर्मग्रहणवदशुभकर्मग्रहणं वर्तते इति नि-
 गदन् जैनाचार्यः शैवादिकं प्रत्युत्तरयति-सत्यं विजानन्नित्यारभ्या
 नवमकाव्यपूर्वार्धपर्यन्तग्रन्थेनेत्यादि स्वयं ज्ञेयं । १९ कालो सहाय
 नियङ्ग पुञ्चकयं पुरिस कारणे पञ्च । समवाए सम्मत्तं ए-
 गन्ते होइ मिच्छत्तं ॥ भाविनः भविष्यतो ये तादृशाः सुखदुःख
 हेतवः कालादयः पञ्च तेषां नोदः प्रेरणं तस्मात् ।

शुभाशुभान्स्थानभरान्विजानन्
विलङ्घते स्वीर्यपदातिनोदात् ॥ ५ ॥

तथा च चौराः परदारगा अपि
व्यापारिणो दर्शनिनो द्विजास्तथा ।

विदन्त एते हि तथैविधायतेः

शुभाशुभं कर्म समाचरन्ति ॥ ६ ॥

भिक्षुस्तथा बन्दि ऋषिश्च भिक्षां
स्निग्धां च रूक्षां परिबुध्य भुङ्क्ते ।

शूरस्तथा युद्धगतो ज्वगच्छन्

शत्रूनशत्रूंश्च निहन्ति रोधे ॥ ७ ॥

रोगी यथा वा निजरोगशान्ति--

मिच्छन्नपथ्यं ह्यपि सेवते ऽसौ ।

रोगाभिर्भुतत्ववशादर्पायं

जानन्स्वयम्भाविनमात्मगामिनम् ॥ ८ ॥

एवं हि कर्माण्यसुमान्विलाति

२० स्वकीयस्थानकमाप्तिप्रेरणात् । २१ तथाविधशुभाशुभहेतु
भविष्यत्कालात् । २२ वन्दी शब्दस्य इ कृत्यक् इति पाणिनीयसूत्रेण
पक्षे कृतह्रस्वस्य पाठः । २३ ऋषिस्तु तत्त्ववित् योगविदिति । २४
स्निग्धामर्थात् स्वादिष्टां मृष्टां सरसामितियावत् । २५ रूक्षामुक्तविप-
रीतां स्वस्मिन्नरुचितां स्वप्रकृतितो भिन्नरूपामिति । २६ ज्ञात्वा ।
२७ रोधे गढरोधादिके । २८ पारवशात् । २९ कष्टं । ३० जीवः ।

शुभाशुभानि प्रविदन्नवश्यम् ।

जीवस्य कर्मग्रहणे स्वभावो

ज्ञानं विनाप्यस्ति निदर्शनं यत् ॥ ९ ॥

यथैव लोके किल चुम्बको ऽप्ययं

संयोजकैर्योजितमंजसा भृशम् ।

सौरं तथा ऽसौरमयो ऽविचारितं

गृह्णाति येनाव्यवधानमात्मनः ॥ १० ॥

कालात्मभाव्यादिनियोजितान्यहो

स्वभावशक्तेश्च शुभाशुभानि यत् ।

कर्माणि सामीप्यसमाश्रितान्यय--

मात्मापि गृह्णाति तथाविचारितम् ॥ ११ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे

जीवस्य शुभाशुभकर्मग्रहणोक्तिलेशो

द्वितीयो ऽधिकारः ॥

३१ ज्ञानं विनापि जैनाभिप्रायेण जीवस्य ग्रहणस्वभावोऽस्ति अत्र दृष्टान्तो यथा लोके किलेत्यादि । ३२ लोहं कान्तविद्युत्सारादि । ३३ मुष्ठादि । ३४ येन सारेण लोहेनाथवासारेणलोहेन सहात्मनः स्वस्याव्यवधानं अन्तरं नास्ति ।

तृतीयो ऽधिकारः

स्वामिन्ननाकारतया हि जीवो
 निरिन्द्रियः केन च लाति कर्म ।
 निरीक्ष्य पूर्वं तत औत्मलेयं
 पाप्यादिना न्याददते पुमांसः ॥ १ ॥
 आत्मा तु नेदृक् घटते न चैतत्
 सत्यं, विनापीन्द्रियतो ऽप्यथात्मा ।
 भाव्याश्रितं कर्म समाददीत
 शक्तेः स्वभावाच्च शृणु स्वरूपम् ॥ २ ॥
 यथेन्द्रियाकारविवर्जितो^{३८} ऽयं
 कर्ता शृणोत्येव निजाङ्गिजापम् ।
 भक्तं निरीक्ष्याथ विलाति पूजां
 पाणिं विना चोद्धरतीह भक्तान् ॥ ३ ॥
 पापं हरत्याशु कृतं स्वकैर्य-
 दनन्तशक्तेः सहजात्तथात्मा ।

३५ आत्मना लेयं ग्राह्यं यद्वस्तु स्यात्तद्वस्तु पाप्यादिना नियत
 माददते इत्यर्थः । ३६ करादिना । ३७ गृह्णन्ति । ३८ भविष्यत्कालभो-
 गार्ह भवितव्यताश्रितं । ३९ अयमिति कर्तृवादिलोकप्रसिद्धः कर्ता ।

लोके यथा वा गुडं^{४०}को रसस्य^{४१}
 सिद्धो निरीक्ष्येन्द्रियपाणिमुक्तः ॥ ४ ॥
 दुग्धादिपायी त्रपुनीरशोषी
 स शब्दवेधी बलशुक्रदश्च ।
 सूतोऽपि चैतत्कुरुते निरक्षो
 जीवस्तु शक्तो न करोति किं किम् ॥ ५ ॥
 वनस्पतीनामपि वा यथा^{४२}हति
 र्यन्ना^{४३}लिकेर्यादिषु दृश्यतेऽपि च ।
 यद्वा धनं किं किल वस्तु सर्वं
 सङ्गृह्य नीरं स्वयमार्द्रितं स्यात् ॥ ६ ॥
 न चेति वाच्यं पयसोऽस्ति शक्ति-
 स्तद्भेदने यद्यभिचारितास्ति ।
 न भेदनं मुद्गशिलासु तद्वत्
 धान्येऽम्भसः किं कटुर्का^{४४} न भेद्याः ॥ ७ ॥
 सिद्धं तथेदं ग्रहणीयमेव
 वस्त्वत्र यस्यास्ति तदेव लाति ।

४० गुटिका । ४१ पारदस्य । ४२ आहारः । ४३ वनस्पतीनामपि
 पाण्यादि विनैवाहारग्रहणं दृश्यते तच्च लाङ्गल्यादिषु गृहीतमपि समी-
 क्ष्यते तन्मूले जलसेचनात्तत्फले जलाधानं प्रत्यक्षतयोपादीयते
 ४४ करडूकणाः ।

किं चुम्बको लोहमथोज्झ्य धातू-
 नन्यांश्च गृह्णाति तथास्वभावात् ॥ ८ ॥
 अप्येवमात्मा परपुद्गलोत्करान्
 विहाय गृह्णाति हि कर्मपुद्गलान् ।
 यादृक्ष यादृक्ष भविष्यदार्थंति
 तादृक्षसम्प्रेरणपास्वश्यतः ॥ ९ ॥
 सुप्तो यथा वा किल कश्चिदङ्गभृत्
 स्वप्नान् प्रपश्यन् कुरुते सर्माः क्रियाः ।
 नोर्इन्द्रियेणैव न तत्र किञ्चने-
 न्द्रियैर्द्वयप्राणमहो प्रवर्तते ॥ १० ॥
 जीवस्तथा कर्मभरं हि लाति
 स्वप्नो भ्रमोज्ज्यं ननु मैवमाख्यः ।
 महत्तमे तस्य फले च दृष्टे
 मा ब्रूहि यत्स्वप्नमयं स्मरत्यहो ॥ ११ ॥
 यथा गृहीतं न हि कर्म स्मरेत्
 न स्मर्यते प्रायश एव दृष्टः ।

४५ कर्मणः सकाशात् भिन्नान् पुद्गलसमूहान् विहाय कर्मपुद्ग-
 लान् गृह्णाति । ४६ उत्तरकालः । ४७ सर्माः । ४८ मनसा । ४९ बुद्धी-
 न्द्रियक्रियेन्द्रियलक्षणोन्द्रियद्वयवलं विना मनो नास्तीति । बुद्धीन्द्रिया-
 णे स्पर्शनादिपञ्च । क्रियेन्द्रियाणि करपादादिपञ्च । ५० स्वप्नस्य ।
 ५१ स्वप्नदर्शको नरः । ५२ कर्मग्राहको जीवः ।

स्वप्नस्तथा कर्मभरोऽपि चात्तः^{५३}

कश्चित्स्मरेत् स्वप्नमिमं यथेक्षितम् ॥ १२ ॥

कर्म स्मरेत् ज्ञानविशेषतस्तथा

प्रधानपुंसेक्षित एव यद्वत् ।

स्वप्नो यथार्थः फलतीह नूनं

तथैव कर्मात्तमिदं कृतार्थम् ॥ १३ ॥

स्यादङ्गिनः संशय एव नात्र

व्यर्थीभवत्स्वप्नभरस्य जन्तोः ।

स्वप्नो यथा केवलिनस्तथास्ति

कर्मग्रहस्तत्क्षणनाशतो यत् ॥ १४ ॥

तथा निजात्मन्यपि पश्यतोऽत्र

सम्मील्य चेतः परिकल्प्य सुस्थम् ।

उत्पत्तिकालादवसानसीमा-

मात्मा सृजेत्कर्मणैतजसाभ्याम् ॥ १५ ॥

गर्भस्थितः शुक्रजोन्तरागतो

यथोचिताहारविधानतो द्रुतम् ।

धातूंश्च सर्वानपि सर्वथा स्वय-

मात्मा विधत्तेऽत्र विनाक्षवीर्यतः^{५७} ॥ १६ ॥

५३ गृहीतः । ५४ यथा वा चौरादिकः कश्चिदपराधी बन्धनं प्राप्तो निजा-
चरितचौर्यादि स्मरति ज्ञानादेव साधुरपि पूजां प्राप्तः स्वशुभाचारं स्म-
रति ज्ञानात् । ५५ शरीराभ्यां । ५६ वीर्यरक्तमध्य । ५७ इन्द्रियवलादिनापि ।

गर्भात्कृते जन्मनि सर्वदैव
 गृह्णन् किलाहारमथोपलब्धम् ।
 तैस्तस्तत्परिणामतः स्वयं
 धात्वादि संपाद्य करोति पुष्टिम् ॥ १७ ॥
 तथाहृतिं रोमैर्भिरादधद्यकः
 खलं परित्यज्य रसान् समाश्रयेत् ।
 पुनः पुनः प्रोज्झति तन्मलं बलात्
 दधर्द्रजःसात्विकतामसान् गुणान् ॥ १८ ॥
 सज्ज्ञानविज्ञानकषायकामान्
 हिताहिताचारविचारविद्याः ।
 रोगान् समाधीश्च दधान एव-
 मास्ते कंथ सक्रिय एष देहे ॥ १९ ॥
 किं देहमध्येऽस्य करोन्द्रियादिकं
 समास्ति येनैव करोति तादृशम् ।
 विवेचनं प्राप्य च वस्तु तादृशं
 प्राप्तावधिर्याति गृहेश्वरो यथा ॥ २० ॥
 यदीदृशोऽपौद्गलिकोऽप्यमूर्तो

५८ तस्मात्तस्मात्तस्याहारस्य विपाकवशात् इत्यर्थः । ५९ देहवर्हिर्दृश्य-
 मानावयवरूपरोमगणैराकृष्य । ६० राजस । ६१ पाणीन्द्रियादिना ।
 ६२ पृथक्करणं । ६३ आहारादि । ६४ पूर्णकालः । ६५ मौल्यस्वभावात् ।

निराकृतिः सक्रिय एष जीवः ।

देहस्य मध्ये स्थित एव सर्व-

मङ्गं परिव्याप्य करोति कृत्यम् ॥ २१ ॥

द्रव्याणि रूपाणि गुरुणि तद्वत्

सूक्ष्माणि वा लाति पुनरन्तरासुमान् ।

कर्माणि तत् सूक्ष्मतमानि नो कथं

गृह्णात्ययं तैजसकार्मणाद्भूतः ॥ २२ ॥

जीवः पुनारूपकरादिवर्जित

ईदृग्वपूरूपि कथं प्रवर्तयेत् ।

आहारपानादिकं इन्द्रियार्थके

शुभाशुभारम्भककर्मणीह ॥ २३ ॥

चेदिन्द्रियैः पाणिमुखैरथाङ्गैः

समाः क्रियाः स्युर्भविनं विनैव ।

तदा समस्ताः कुणपैरजन्तुकैः

क्रियाः क्रियन्ते न कथं करेन्द्रियैः ॥ २४ ॥

सिद्धं तथैतद्यदशस्तशस्तं

६६ अमूर्तः सन् सक्रिय इत्याचिन्त्यशक्तिरयं जीवः । ६६ किं किं कृत्यं करोतीत्याह । गुरुणि द्रव्याणि आहारपानादीनि । ६८ सूक्ष्माणि रागद्वेषादीनि । ६९ देहमध्यजीवः । ७० हस्तादिकैः । ७१ अवयवैः । ७२ भवोऽस्यास्तीति भवी जीवस्तं । ७३ मृतकैः । ७४ अशस्तं कृषायमत्सरनिन्दाद्रोहशोकमोहादिकं कर्म तथा मल्लोष्मना

कर्मात्मनैव क्रियते न चाङ्गैः ।
 अरूपिणा रूपि ततश्च कर्म
 सूक्ष्मं कथं नाम न गृह्यते तत् ॥ २५ ॥
 ध्यानी पुनर्बाह्यगतेन्द्रियैर्विना
 करोति कर्माणि यथेप्सितानि यत् ।
 जिह्वां विना ध्यायति मानसं जपं
 शृणोति तं तं श्रवसी ऋते तदा ॥ २६ ॥
 विना जलैः पुष्पफलैश्च दीपैः
 सद्भावपूजां सफलीकरोति ।
 ध्यात्वाऽथ ब्रह्मापि च ब्रह्मवादी
 न ब्रह्मतामैष लभेद्विना स्वैः ॥ २७ ॥
 जीवोऽयमेवं करणैः करादिभि-
 र्विनैव कर्माणि समाश्रयत्यलम् ।
 अचिन्त्यशक्त्या नियतिस्वभाव-
 कालैश्च जाल्यां च कृतप्रणोदः ॥ २८ ॥
 कर्माणि जीवैकतरप्रदेशे
 ऽप्यनन्तसङ्ख्यानि भवन्ति चेत्तदा ।
 कथं न दृश्यानि हि तानि पिण्डी-
 भूतानि दृष्ट्या निगदन्तु कोविदाः ॥ २९ ॥

दि वा कर्म, शस्तं च कर्म ज्ञानादिरसग्रहणध्यानादिसम्पादनगुण-
 ग्रहणभगवत्स्मरणाद्यनेकं । ७५ अङ्गैः कर्णादिकेन्द्रियरूपैः पाणिपादा-
 दिकैश्चावयवैरिति । ७६ जापादिकं आरम्भं । ७७ तस्मिन्जापसमये अ-
 न्तरात्मनैव श्रवसी कर्णादि विनैव शृणोत्ययमात्मा । ७८ एष ब्रह्मवादी
 ब्रह्मव्याता । ७९ इन्द्रियैः । ८० तथाविधनरजन्मादिना । ८१ प्रेरणः ।

सत्यं कृतिन् सूक्ष्मतमानि तानि
पश्यन्ति नो चर्मदृशो हि मादृशाः ।
ज्ञानी तु सज्ज्ञानदृशो भृशोदया-
त्पश्येद्यथात्रैव निदर्शनं शृणु ॥ ३० ॥

पात्रे च वस्त्रादिषु गन्धपुद्गलाः
सौगन्ध्यदौर्गन्ध्यवतो हि वस्तुनः ।
ज्ञेया न ते तेन हि पिण्डभावं
गता अपीक्ष्या नयनादिभिस्तु ॥ ३१ ॥

ज्ञानेन जानात्ययमेवमेतं
कर्मोच्चयं जीवगतं तु केवली ।
तथा पुनः सिद्धरसान्निपीतं
स्वर्णादि नो तत्र दृशाभिदृश्यते ॥ ३२ ॥

यदा तु कश्चिद्रससिद्धयोगी
कर्षेद्यदैतन्ननु तस्य सत्ता ।
एवं हि कर्माण्यपि जीवगानि
ज्ञानी विजानाति न चापरो ऽत्र ॥ ३३ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे
ऽमूर्तस्याप्यात्मनो मूर्तकर्मग्रहणतत्पिण्डादर्शन-
निरूपणोक्तिलेशस्तृतीयो ऽधिकारः ॥

८२ दृष्टेः । ८३ यदि सुगन्धदुर्गन्धपुद्गलाः पुद्गलात्मके
पात्रादिके वस्तुनि स्थिता न दृश्यास्तर्हि अपुद्गलात्मके आत्म-
नि अतिमूक्ष्माः कर्मपुद्गलाः कथं दृश्याः इत्यर्थः । ८४ अयं प्रसि-
द्ध्या सर्वविज्ञातः केवली ।

अथ चतुर्थोऽधिकारः

~~~~~

कर्माणि मूर्त्तान्यसुमानमूर्त्तः
 साकृत्य^{८६}नाकृत्यभियुक्तिरेषा ।
 न्याय्या कथं येन हि वस्तु भिन्नं^{८७}
 नार्धारकाधेयकर्ता लभेत ॥ १ ॥
 आकर्ण्यतामुत्तरमस्य विज्ञाः
 कर्मस्वभावादथ जीवशक्तेः ।
 गुणाश्रयो द्रव्यमिति प्रवार्दात्
 संसारिजीवस्य गुणस्तु कर्म ॥ २ ॥
 यद्वा हि ये केचन विश्वमेतत्
 सकर्तृकं प्राहुरहो समस्तम् ।
 कल्पान्तकाले महति प्रवृत्ते
 भाव्येव लीनं^{९१} खलु विष्णुनाम्नि ॥ ३ ॥

-८५ जीवः । ८६ साकारनिराकार । ८७ मूर्त्तामूर्त्तत्वभेदेन
 भिन्नमपरजातीयं । ८८ ततोऽमूर्त्तीरूपाधारआत्मा मूर्त्तानां रूपिणां क-
 र्मेणां कथमाधेयभावं धार्यतां प्राप्नोतीति पृच्छकाशयः । ८९ प्रसिद्धो
 वादः प्रकृष्टो वा वादः प्रवादः बहुतरतार्किकजनोक्तिस्तस्मात् यथा
 हि सिद्धात्मनः सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्राणि गुणाः सिद्धस्यापि जीव-
 द्रव्यत्वात् तथा संसारिजीवस्य सकर्मणः कर्म गुणः स्यात् जीवद्रव्यत्वात् ।
 ९० महाप्रलये । ९१ भावि भविष्यति । ९२ लीनं स्थायि । ९३ कर्त्तरि ।

तदा यथा भूतगणा गुणाश्च
 स्थास्यन्ति लीना ननु कर्तृनाम्नि ।
 यद्वा नभोऽमूर्त्तमिदं गुरोर्लघो-
 मूर्त्तस्यै चामूर्त्तिगतो निरन्तरम् ॥ ४ ॥
 अर्थस्यै सर्वस्यै यथा विचक्षणा
 आधारमाख्यन्नविनश्वरं महत् ।
 कथं तथात्मैष न रूपवानपि
 रूपीणि सर्वाणि बह्व्यनारतम् ॥ ५ ॥
 मिथ्यात्वदृष्टिभ्रमकर्ममत्सराः
 कषायकन्दर्पकला गुणास्त्रयः ।
 क्रियाः समग्रा विषया अनेकधा
 किं किं न धत्तेऽत्र वपुर्गतोऽप्ययम् ॥ ६ ॥
 मावोच एतद्धि शरीरजा गुणा
 अमी यतोऽस्मिन् गतपञ्चके धने ।
 दृश्यन्त एते न हि केचनाश्रिता-

९४ विष्णुनाम्नि ब्रह्मनाम्नि वा । ९५ गुरोर्गिरिष्ठस्य धराधरकार-
 स्कराम्भोधिखरूपिद्रव्यस्य । ९६ लविष्ठस्य घनवाततनुवातपरमाणुत्र
 सरेण्वर्कतूलादिरूपरूपिसूक्ष्मद्रव्यस्य । ९७ मूर्त्तस्य सर्वरूपिद्रव्यस्य ।
 ९८ अमूर्त्तस्य-सिद्धधर्माधर्मास्तिकायादेः । ९९ द्रव्यस्य । १०० सर्वस्य
 द्रव्यस्य सर्वस्य धर्माधर्मजीवपुद्गलास्तिकायलक्षणस्य । १ द्रव्याणि २
 वस्तूनि । ३ पुरुषस्त्रीसम्बन्धिसर्वकलामीलने १३६ कला भवन्ति ।
 ४ सत्वादयः । ५ आत्मा । ६ शरीरे । ७ गुणाः ।

स्ततो वपुर्गा न गुणास्तु जीवगाः ॥ ७ ॥

संदृश्यमानं पुनरीदृशं वपु-

सदृश्य एवैष भवी दधाति चेत् ।

अरूपिरूपिद्वयसङ्गमो ह्यसौ

विचार्यमाणः कुरुते न कौतुकम् ॥ ८ ॥

कर्पूरहिङ्गवादिकसुष्ठुदुष्टु-

वस्तूत्थगन्धा गगनं श्रिता यथा ।

तिष्ठन्ति यावत्स्थिति तद्वदेव भोः

कर्माणि जीवं परिवृत्य सन्ति ॥ ९ ॥

इत्यादिभिर्दृष्टनिदर्शनैस्तथा-

गुणात्मकैः कर्मभिरेष आत्मकः ।

आश्रीयते निर्गुणकोऽपि निश्चित-

मात्मा ततः कर्मचितो भवी भवेत् ॥ १० ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे

मूर्त्तामूर्त्तयोः कर्मात्मनोराधाराधेयभावसम्बन्धोक्ति-

लेशश्चतुर्थोऽधिकारः ॥

८ अरूपी जीवः रूपीणि देहतदाश्रिताङ्गकर्मक्रियादीनि शो-
षपोषस्निग्धरुक्षादिदेहधर्मा वा तेषां यद्द्वयं यमलं तस्य सङ्गमः
सम्बन्धः । ९ यावत्कालं यस्य यादृशी स्थितिर्वर्तनं स्थिति-
कालमित्यर्थः । १० आश्रित्य । ११ दृष्टान्तैः । १२ स्वरूपैः । १३
युक्तः । १४ कर्मयुक्तो भवी संसारी भवेत् कर्ममुक्तस्तु तद्व्यतिरिक्तः
सिद्धो भवेदिति व्यतिरेकद्वारेण पूरणीयं ।

पञ्चमो ऽधिकारः

चेदाश्रयाश्रेयकभाव एवं
 सिद्धोऽस्ति कर्मात्मकयोस्वश्यम् ।
 जीवास्तु सिद्धा अपि सन्त्यनन्त-
 चतुष्टयेद्धाः परमेष्ठिसञ्ज्ञाः ॥ १ ॥
 पृच्छामि पूज्याः खलु तर्हि सिद्धा-
 त्मानो न कर्माणि समाददन्ते ।
 कथं तदेषामपि सौख्यसत्त्वा-
 ल्लंतां मुकर्माणि निषेधकः कः ॥ २ ॥
 सत्यं यतस्तैजसकर्मणाख्य-
 शरीरयोगस्य विनाशभावः ।

१५ आधाराधेयभावः । १६ अनन्तज्ञानानन्तदर्शनानन्तसुखा-
 नन्तवीर्यलक्षणानन्तचतुष्टयेनेद्धाः दीप्ताः असिद्धा वा । १७ परमे पदे-
 तिष्ठन्तीति परमेष्ठिनः सैव सञ्ज्ञा येषां ते तथा । १८ समाददन्ते
 समाङ्पूर्वो ददिरयं भौवादिकः गृह्णन्तीति । १९ तत्तस्मात्कारणात्
 एषां सिद्धजीवानामपि कर्माणि गृह्णताम् । २० गृह्णताम् । २१ तेन
 तैजसकर्मणलक्षणकर्मग्रहणयोग्यशरीराभावेन शोभनकर्मणां ग्रहणस्या
 योगादसम्बन्धादभावादित्यर्थः सिद्धात्मानो न कर्माणि लान्तीत्युत्त-
 रमूत्रेण सम्बन्धः एवं सर्वैरपि हेतुभिर्वाक्यपरिसमाप्तिः कर्तव्येति ।

मुकर्मणां तेन गृहीत्ययोगा-

ज्ज्योतिश्चिदानन्दभरैश्च तृप्त्याः ॥ ३ ॥

सुखामुखप्रापणहेतुकाल-

प्रयोक्तृभावादथ निष्क्रियत्वात् ।

यद्वाप्यनन्तानि सुखानि तेषां^{२२}

कर्माणि सान्तानि भवन्त्यमूनि ॥ ४ ॥

इतीव तत्सौख्यभरस्य कर्म

हेतुर्भवन्नो यदतुल्यमानात् ।

इत्यादिकैर्हेतुभिरेव सिद्धा-

त्मनो न कर्माणि हि लान्ति नित्याः ॥ ५ ॥

लोके यथा क्षुत्तृषया विमुक्ता-

त्मनः सुतृप्तस्य न तृप्तिकालम् ।

जितेन्द्रियस्याप्यथ योगिनोऽपि

तुष्टस्य किञ्चिद्ग्रहणे न वाञ्छा ॥ ६ ॥

यद्वा न पात्रे परिमाति किञ्चित्

पूर्णे तथा सिद्धिगता हि सिद्धाः ।

सदा चिदानन्दमुधाप्रपूर्णा

गृह्णन्ति नो किञ्चिदपीह कर्म ॥ ७ ॥

---

२२ सिद्धजीवानां । २३ तेषां सिद्धात्मनां यदनन्तं सौख्यं तद्भरस्य ।

तथा च सिद्धेषु सुखं यदस्ति

तद्वैद्यकर्मक्षयजं वदन्ति ।

*तत्कर्म हेतुर्न हि सिद्धसौख्ये

यत्कर्म सान्तं सुखमेप्सुनन्तम् ॥ ८ ॥

यद्विश्ववृत्तान्तसमुत्थनृत्त-

प्रेक्षाप्रभूतं सुखमाश्रितानाम् ।

सिद्धात्मनां नित्यसुखं प्रवर्त्तते

यथा नृणामद्भुतनृत्यदर्शिनाम् ॥ ९ ॥

सिद्धेषु पूज्या न किल क्रियेन्द्रियं

बुद्धीन्द्रियं नो न च किञ्चनाङ्गम् ।

अनन्तसौख्यं कथमाप्यते तै-

र्यज्ज्ञानमेतेष तदेव सौख्यम् ॥ १० ॥

यथेह लोके किल कश्चिदङ्गी

ज्वरादिबाधाविधुरैः कदाचित् ।

निद्रां प्रकुर्वन्निति तज्जनैस्तु

सुखं करोत्येष न बोध्यनीयः ॥ ११ ॥

इत्युच्यते तस्य न तत्र किञ्चि^{३०}

२४ तत् सुखं सातासातवेदनीयद्वयकर्मक्षयनाशभवं । *तस्मात्कार-
णात् । २५ दर्शन । २६ पीडितः । २७ तस्य निद्राणनरस्य तदीयस्व-
कवन्धुजनैः । २८ जागरणीयः । २९ निद्रावस्थायां । ३० इन्द्रियसुखं ।

च्छ्रोतःसुखं नापि क्रियां^{३१} निरीक्ष्यते ।

तथापि सुप्तस्य नरस्य सौख्यं

वाच्यं यथा स्याद् भुवि तद्वदेव ॥ १२ ॥

ज्ञा^{३२}त्सु सिद्धेषु सदैव सौख्यं

विनेन्द्रियै^{३३}वैतसमुत्थभोगम् ।

यद्वा हि योगी निजकात्मबोधा-

मृतं पिवन्नस्मि सुखीति मन्ता ॥ १३ ॥

तथा च कोऽपीह मुनिर्यथोक्तः

सन्तुष्टिपुष्टौ विजितेन्द्रियार्थः ।

अन्येन पुंसा परिपृच्छ्यते चेत्

त्वं कीदृशो ऽसीति सुखी स जल्पेत् ॥ १४ ॥

तस्मिन् क्षणे तस्य न कोऽपि वस्तुनः .

स्पर्शः सैतो नैव च भुक्तिभुक्तिः ।

गन्धग्रहो नो न च दृक्छृती तदा

न पाणिपादादिभवा क्रियापि च ॥ १५ ॥

तथापि सन्तोषवताहमस्मि

३१ क्रिया करपादादिसमुद्भूता । ३२ ज्ञानवत्सु । ३३ क्रियेन्द्रिय-
बुद्धीन्द्रिययुग्मोत्पन्नभोगं विनैव । ३४ ज्ञान । ३५ सुखी वा दुःखी वा
च कीदृशोऽसीति पृष्ठे । ३६ उत्तमस्य । ३७ न च तदा सत उत्तमस्य
वस्तुनः किञ्चिद्दर्शनं न च श्रवणमित्यर्थः ।

सुखीति भूयः प्रतिगद्यते ऽतः ।

तज्ज्ञानसौख्यं हि स एव वेत्ति

न ज्ञानहीनो गदितुं समर्थः ॥ १६ ॥

इत्थं हि सिद्धेषु विनेन्द्रियाँथै-

स्तथा क्रियाभिः सुखमस्त्यनन्तम् ।

ते एव तत्सौख्यभरं विदन्त्यपि

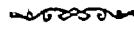
ज्ञानी न शक्तो वदितुं यतोऽसमम् ॥ १७ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे

सिद्धात्मनः कर्मादानोक्तिलेशः पञ्चमो ऽधिकारः ॥

अथ षष्ठो ऽधिकारः

जीवस्य कर्मग्रहणे स्वभाव-
 स्तदा स मौलं सहजं विहाय ।
 कर्मग्रहाख्यं कथमेष सिद्धो
 भवेद्विचारः पस्पिष्यतां भोः ॥ १ ॥
 कर्मात्मनोर्यद्यपि मौलसंज्ञ-
 स्तथापि सामर्थ्यतथोपलम्भात् ।
 कर्मग्रहं प्रोज्झ्य शिवं संमेतः
 सिद्धो भवेदत्र निदर्शनं यत् ॥ २ ॥
 सूते यथा चञ्चलतास्वभावो
 मौलस्तथाग्न्यस्थिरभावसञ्ज्ञः ।
 यदा तु तादृक्परिकर्मणा कृत-
 स्तदा स्थिरो वह्निगतश्च तिष्ठेत् ॥ ३ ॥
 यथा पुनर्दाहकतागुणो ऽग्ना-
 वस्ति स्वभावो न तु मूलजातः ।
 अस्यापि नाशोऽस्ति तथैवाप्रयोगात्

---

४२ कर्मग्रहणस्वरूपं । ४३ अनादिसम्बन्धः । ४४ तथा
 प्रकारसामग्रीप्रापणात् । ४५ गतः । ४६ तादृशभावानाभिर्विहितः ।
 ४७ तद्विषयोपघातकारिसामग्रीसम्बन्धात् ।

सन्तं सतीं नैव दहेत्कदापि ॥ ४ ॥

बद्धो यथाप्येष च सन्त्रयोगात्
तथौषधीभिर्न दहेद्विशन्तं ।

अश्रन्तमग्निं च चकोरकं तथा
वह्निर्दहेन्नो विगतस्वभावः ॥ ५ ॥

तथाभ्रकं हेम च रत्नकम्बलं
सिद्धं च सूतं न दहेद्दुताशनः ।

तदा तु या दाहकता विभावसौ
मौली व्रजेत्क्वाथ निगद्यतामिति ॥ ६ ॥

यश्चुम्बकग्रावणि लोह^{५१}ग्राही
स्वभाव आस्ते सह^{५२}जः सको ऽस्ति ।

तस्मिन्मृते वेतरयोगयुक्ते
ऽपेती^{५३}त्यर्थमेतेष्वपि कर्मयोगः ॥ ७ ॥

बीजं^{५४}तथाङ्कुरभवं^{५५} दधाति

मौलात्स्वभावादविकारि यावत् ।

तस्मिंस्तु दग्धे न किलाङ्कुरोद्भव

- ४८ सन्त साधुं सत्यवादिनं । ४९ सतीं शीलव्रतवतीं सीतादिकां ।
५० अग्नौ । ५१ हादिपाठात् न पूर्वस्य दीर्घः । ५२ सहोत्पन्नः ।
५३ मृते अग्निना भस्मीभूते ऽथवान्यौषधादिना तद्वर्षहारिणा संयुक्ते ।
५४ यातीत्यर्थः । ५५ सिद्धेषु । ५६ धान्यादि । ५७ उत्पत्तिः ।
५८ उत्पत्तिः ।

एवं तु सिद्धेषु च कर्मबन्धः ॥ ८ ॥

वायोस्तथा चञ्चलतास्वभावो

यो वर्तमानः सहजः समस्ति ।

खलस्य मध्ये पवने निरुद्धे

कथं प्रयात्येष चलस्वभावः ॥ ९ ॥

आहारमुख्याः सहजाश्चतस्रः

सञ्ज्ञा इमाः प्रोज्झ्य श्रुंकादयो ऽमी ।

सिद्धाः प्रसिद्धाः परब्रह्मरूपाः

जातास्ततो ऽपैति निजस्वभावः ॥ १० ॥

इत्यादिदृष्टान्तभरैः स्वभावो

मौलो यथा याति तथैव जन्तोः ।

कर्मग्रहो ऽयं सहजः प्रयाति

सिद्धत्वमाप्तस्य किमत्र चित्रं ॥ ११ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सुरचन्द्रमनःस्थिरीकारे

सिद्धात्मनः कर्मग्रहणानिराकरणोक्तिलेशः

षष्ठो ऽधिकारः ॥

अथ सप्तमो ऽधिकारः

प्रश्नस्तथैकः परिपृच्छ्यते ऽसकौ
 सिद्धान्समाश्रित्य निजोपलब्धये ।
 सर्वज्ञवाक्यात्किल मुक्तिर्मार्गको
 वहन् सदास्ते करकस्य नालवत् ॥ १ ॥
 नो पूर्यते मुक्तिरसौ कदापि
 संसार एषो ऽपि च भव्यशून्यः ।
 परस्परद्वेषिवचोविलासै-
 र्न सङ्गतिं मङ्गतिं वाक्यमेतत् ॥ २ ॥
 न हि व्यलीकं भगवद्वचो ऽस्त्यदः
 परं न चित्ते ऽल्पधियामभिब्रजेत् ।
 दृश्यो ऽस्ति दृष्टान्त इहैव लौकिको
 यं^{६५} शृण्वतां श्रोतृनृणां मनः स्थिरं ॥ ३ ॥
 सिद्धालयः स्याल्लवणोदसोदरः

६१ स्वकीयज्ञानार्थं । ६२ प्रशंसायां प्रसिद्धौवा स्वार्थे वा क
 प्रत्ययः । ६३ मागि गतौ भौवादिको गत्यर्थः गच्छति । ६४ आप्त ।
 ६५ दृष्टान्तं । ६६ लवणोदः लवणसमुद्रः - तस्य सोदर इव भ्राता
 इव यः सः लवणोदसोदरः सोदरशब्दो ऽत्र प्रस्तावात्तादृशार्थः ।

संसार एषो ऽस्ति नदीहृदोदरः ।

नदीप्रवाहाश्च यथा महोदधौ

पतन्ति निर्गत्य नदीहृदान्तर्गतः ॥ ४ ॥

नदीहृदा नैव भवन्ति रिक्ता

न चाम्बुधिः कर्हिचिदस्ति पूर्णः ।

नदीप्रवाहो ऽपि निरंतरं य—

द्वहर्त्यविच्छिन्नतयातिशीघ्रं ॥ ५ ॥

इत्थं हि भव्याः पश्यन्ति मुक्तौ

नदीप्रवाहा इव सागरान्तः ।

संसार एष हृदवन्न रिक्तः

पयोधिवन्नैव भृतापि मुक्तिः ॥ ६ ॥

दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोरितीदं

साम्यं समालोचयतां नराणां ।

भवेत्प्रतीतिः परमार्हताना—

मर्हद्वचस्येव न चापरं ॥ ७ ॥

अन्यो ऽपि दृष्टान्त इहोच्यते ऽय—

---

६७ नदीनां गङ्गादीनां हृदाः पद्महृदादयस्तेषामुदरं मध्यस्थजल प्रदेशस्तदिव यः सः तत्सदृशः संसारः अत्र लुप्तोत्प्रेक्षावाचि पदं ज्ञेयं यथाभिर्माणवकः । ६८ मध्यात् । ६९ अनुदिततया । ७० गच्छन्ति । ७१ परमजैनानां । ७२ मिथ्यावाक्यवति ।

माकर्णनीयो विदितप्रमाणैः ।

यथा हि कश्चित्प्रतिभाँन्वितः स—
न्नाजन्ममृत्यूद्धवमात्मशक्त्या ॥ ८ ॥

हिन्दूकषट्दर्शनपारशीक—
शास्त्राणि सर्वाणि पठंस्त्रिलोक्याः ।

असङ्ख्यमायुर्निवहन्नपीह
हृदस्य पूर्णं न भवेत्कदाचित् ॥ ९ ॥

शास्त्राक्षरैरप्यथ योजनैवं
यथैव शास्त्राणि भवस्तथा ऽयं ।

भवन्ति शास्त्राक्षरवद्विमुक्ताः
सुबुद्धिवक्षोवदियं हि सिद्धिः ॥ १० ॥

अश्रान्तर्तत्पाठवदेव मुक्ति—
मार्गो वहन्नस्ति निरन्तरायः ।

शास्त्रेष्वधीतेषु न शास्त्रनाश—
स्तथैव सिद्धेर्षु भवस्य नान्तः ॥ ११ ॥

दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकभावनेयं

---

७३ अतिशयवती बुद्धिस्तया युक्तः । ७४ जन्म आरभ्य मरणं यावत् । ७५ यावन् । ७६ संसारः । ७७ सिद्धाः । ७८ सुबुद्धिपुरुष-विधायमान पाठ इव । ७९ सर्वभव्यजीवेषु सिद्धिं गतेषु । ८० भव-स्यार्थात्संसारस्थभव्यजीवस्य ।

विज्ञैः स्वयं चेतसि चिन्तनीया ।

एवं ह्यनेके ऽभिनिषन्ति भूयो

दृष्टान्तसङ्घा अपरे ऽपि योज्याः ॥ १२ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे मूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे

संसारशून्यतामोक्षाभरणतादृष्टान्तोक्तिलेशः

सप्तमो ऽधिकारः ॥

अथ अष्टमो ऽधिकारः ॥

स्वामिन्परब्रह्म किमुच्यते तत्
 लीनं जगद्यत्र भवेद्युगान्ते ।
 तदेव हेतुः पुनरेव सृष्टेः
 स्यादीदृशं केन गुणो न वाच्यम् ॥ १ ॥
 निशम्यतामार्य मनीषिणामपि
 सिद्धान्तवेदान्तविचारवेदिनाम् ।
 स्वरूपमेतस्य निवेदितुं यतो
 वाचः स्फुरन्तीह न चर्मचक्षुषाम् ॥ २ ॥
 ये योगिनो^{८१} निर्मलदिव्यदृष्टय-
 श्ररा^{८२}चराचारविवेकचिन्तकाः ।
 लब्धाष्टसिद्धिप्रथना हि ते ऽप्यहो
 विचारयन्तो न^{८३} हि पारमिर्यति ॥ ३ ॥
 तथापि ये लोके^{८४}विलोकनक्षमाः
 सर्वार्थार्था^{८५}र्थसमर्थनार्थनाः ।

८१ अथ ब्रह्मवादी जैनं प्रति ब्रह्मस्वरूपं पृच्छति । ८२ पुनस्तदेव
 सृष्टेः सर्जनकार्यस्य कारणं स्यादित्युच्यते । ८३ ब्रह्मणः । ८४
 योगाभ्यासकर्तारः । ८५ जङ्गमस्थावर । ८६ एतस्य ब्रह्मणः ।
 ८७ चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकदर्शनसमर्थाः । ८८ सर्वे ये ऽर्थाः पदार्थाः
 द्रव्याणीति यावत् तेषां यत् याथाथ्यं सत्यता तस्य समर्थनं सम्पादनं
 तस्यार्थनं प्रार्थनं येभ्यस्ते ।

सत्केवलज्ञानविशिष्टदृष्टयो
 नीरागिणो ऽन्योपकृतौ परायणाः ॥ ४ ॥
 ते त्वीदृशं ब्रह्म परं न्यवेदयन्
 निर्विक्रियं निष्क्रियमप्रतिक्रियम् ।
 ज्योतिर्मयं चिन्मयमीश्वराभिध-
 मानन्दसान्द्रं जगतां निषेवितम् ॥ ५ ॥
 निर्माय निर्मोहमहंकृतिच्युतं
 सम्यग्निर्ऋशंसमनीहिर्तार्चनम् ।
 महोदयं निर्गुणमप्रमेयकं
 पुनर्भवप्रोज्झितमक्षरं यतः ॥ ६ ॥
 विभुं प्रभावत्परमेष्ठ्यनन्तकं
 निर्मत्सरं रोधविरोधवर्जितम् ।
 ध्यानप्रभावोत्थितभक्तनिर्वृति
 निरञ्जनानाकृति शाश्वतस्थिति ॥ ७ ॥
 एवंविधं ब्रह्म तदेव तत्कथं
 हेतुर्भवेत्सृष्टिकुलालकर्मणि ।
 प्रयोजको ब्रह्मण एव नास्ति य-
 त्स्वस्मिन्गतत्वात्सर्कलस्य वस्तुनः ॥ ८ ॥

८९ निःस्पृहं । ९० अवाञ्छितपूजनं । ९१ सत्त्वादिगुणत्रयर-
 हितं । ९२ व्यापकं ९३ अनाकारं । ९४ सर्जनरूपं यत्कुलालकर्म
 कुम्भकारक्रिया तत्र । ९५ ये तु परब्रह्म कर्तृ वदन्ति तेषां मते

कुर्याद्यदीदं जगतां हि सर्जनं
तदेदं केन करोति विष्टपम् ।

जन्मात्ययव्याधिकषायकैतव-
कन्दर्पदौर्गत्यभियाभिराकुलम् ॥ ९ ॥

परस्परद्रोहिविपक्षलक्षितं
दुःश्चापदव्यालसरीसृपालिकम् ।

साखेटिकैर्मैनिकसौनिकैश्चितं
दुश्चोरजारादिविक्राष्टीडितम् ॥ १० ॥

कस्तूरिकाचामरदन्तचर्मणे
सारङ्गधेनुद्विपचित्रकान्तकम् ।

दुर्मारिदुर्भिक्षकविडरादिकं
दुर्जातिदुर्योनिकुकीटपूरितम् ॥ ११ ॥

अमेध्यदौर्गन्ध्यकलेवराङ्कितं
दुष्कर्मनिर्माणमैधुनाञ्जितम् ।

समाश्रयच्छालुकृताङ्घ्रिपुद्गलं

सर्वाणि कालस्वभावनियत्यादीनि अपि ब्रह्मगतान्येव सन्ति तस्य
ब्रह्मणः कालादिः कश्चिदन्यः पदार्थो नारित यः ब्रह्मप्रति सर्जनसंहारे च
प्रेरयति । ९६ यदीदमपि ब्रह्म निःक्रियनिरञ्जनाद्युक्तानेकाविशेषणाविशिष्टं
सृष्टिं कुर्यादिति भवतां विधिरस्ति तर्हि भवतां ब्रह्म स्वस्वरूपाद्विप-
रीतां सृष्टिं कथं करोतीत्युदाहरति सप्तवृत्तैः । ९७ कारणेन । ९८
व्याघ्र । ९९ दुष्टगज । १०० वीछी । १ नाशकम् । २ शरीरं ।

सनास्तिकं सर्वमुनीशनिन्दितम् ॥ १२ ॥

कियत्स्वकीयाह्वयबद्धवैरं

कियत्स्वपूजाप्रवणाङ्गिजातम् ।

नानात्महिन्दूकतुरुष्कलोकं

कियत्परब्रह्मनिरासहासम् ॥ १३ ॥

षड्दर्शनाचारविचारडम्बरं

प्रचण्डपाषण्डघटाविडम्बनम् ।

सत्पुण्यपापोत्थितकर्मभोगदं

स्वर्गापवर्गादिभवान्तरोदयम् ॥ १४ ॥

वितर्कसम्पर्ककुतर्ककर्कशं

नानाप्रकाराकृतिदेवतार्चनम् ।

वर्णाश्रमाचीर्णपृथक्पृथक्वृषं

३ नास्तिका हि कर्त्तारं न मन्यन्ते तर्हि सृष्टिकर्तुस्तद् ज्ञानं नासीदद्यमी
ममैव विलोपका भविष्यन्ति न चात्र पितापुत्रविचारो वाच्यः पिता तु
इन्द्रियपरवशो ज्ञानी अनायतिज्ञो यथातथा पुत्रकर्मणि प्रवर्ततां परब्रह्म
तु निर्विकारं सज्ञानं चेति स्वसृष्टिनिद्वयान् कथं नाम करोतीति
अथ च तस्य रागद्वेषौ न स्तस्तर्हि सृष्टिसंहारौ कथं करोतीति
विचार्यमाणं विशीर्यते इति सम्यग्ध्येयम् । ४ यदि ब्रह्मणा सृष्टिः
कृता तर्हि मुनीशा योगिनो ऽपि ब्रह्मणैव कृतास्तर्हि ते परब्रह्मचिन्त-
काः सन्तः सकलं संसारस्वरूपं परब्रह्मकृतं असारं ज्ञात्वा कथं निन्द-
यन्तीति विचार्यम् । ५ ब्रह्म । ६ ब्रह्म । ७ चत्वारः । ८ चत्वारः । ९ धर्मः ।

सद्रव्यनिर्द्रव्यनरादिभेदभृत् ॥ १५ ॥

सप्तभिः कुलकम् ॥

अनेन किं पलवितेन येन

यद् दृश्यते तद्विपरीतमेव ।

कार्ये पुनः कारणजा गुणाः स्यु-

र्विद्वांस एवं निगदन्ति तज्ज्ञाः ॥ १६ ॥

यदत्र दृश्यं किल वस्त्वनित्यं

तद्ब्रह्मणो जातमिदं हि मृष्टौ ।

तद्योगिनः केन विहाय शीघ्रं

जुगुप्स्यमेतद्वृणते विरागम् ॥ १७ ॥

यद् द्वेषरागादिविरूपमुज्झयं

जगत्स्वरूपं वरयोगवद्भिः ।

तदेव सर्वं खलु ब्रह्मणैव

स्वस्मिन्कथं धार्यमहो युगान्ते ॥ १८ ॥

तदा विवेको ऽस्ति न ब्रह्मरूपे

ऽसौ वा शुकाद्येषु न योगवत्सु ।

कार्यं च धार्यं च यदादिपुंसो

निन्द्यं च हेयं च तदन्यपुंसाम् ॥ १९ ॥

१० संसारे । ११ सर्वं वस्तु । १२ सर्गकाले । १३ वस्तु ।

१४ शुकादिभिः । १५ आदिपुरुषस्य पुराणपुरुषस्यार्थात्परब्रह्मनाम्नि ।

१६ शुकादीनां योगिनाम् ।

तद्ब्रह्मजा मृष्टिरथापि कल्प-

स्तज्जो वेदद्विस्त्विति ब्रह्म मूढं ।

विज्ञाप्यते किं न च तैस्तथैषां^{१८}

वान्ताहतेर्ब्रह्मणि किं न दोषः ॥ २० ॥

लोके तथैकादिकब्राह्मणादि-

घाते ऽत्र हत्या महती निगद्या ।

तन्निघ्नतो ब्रह्मण एव मृष्टिं

सां कीदृशी स्याददया दयालोः ॥ २१ ॥

तज्जातमृष्टिं न हि तस्य हिंसा

निहिंसतश्चेद्भवतीति चोद्यते ।

सम्पाद्य सम्पाद्य सुतान्स्वकीया-

न्पितुर्घ्नतस्तर्हि न को ऽपि दोषः ॥ २२ ॥

लीलेयमस्यास्ति यदीति चेद्भी-

र्निहिंसतस्य न चास्ति पापम् ।

एवं हि राज्ञो मृगयां गतस्य

जीवान्घ्नतः पातकमेव न स्यात् ॥ २३ ॥

१७ ब्रह्मवादिभिः । १८ परब्रह्मादिकर्तृवादिनां । १९ यत्तु
सृष्टिकाले स्वस्मात्सर्वं निष्काषितं तदा तु तत्सर्वं वान्तमिव पुनश्च
संहृतिकाले सर्वस्यापि जगतः आत्मनि संलीनीकरणान्नक्षणमिवेति
तेन सृष्टिकृता वान्ताहतिदोषो ऽपि न वितारितः । २० हत्या ।

अथ स्वभावादथ कालतो वा
 सृष्टिं प्रतो नास्ति विभोरर्थाप्तिः ।
 स्वभावकालौ यदि चेद् बलिष्ठौ
 ब्रह्माप्यशस्ते नुदतः क्षये ऽस्मिन् ॥ २४ ॥
 एतौ तदेवात्र च हेतुभूतौ
 किं ब्रह्मणा युक्त्यसहेन कार्यम् ।
 तद्ब्रह्मणः सृष्टिविधिं तथैव
 संहारकत्वं च वदन्ति ये तैः ॥ २५ ॥
 न ब्रह्ममहिमा प्रकटीकृतः किं
 निर्दूषणे दूषणमादधे यत्^{२३} ।
 वन्ध्या ममाम्बेति समं निगद्यते
 यन्निष्क्रियं ब्रह्म निगद्य कर्त्रिति ॥ २६ ॥
 ये के ऽपि विज्ञानभृतो भवन्ति
 सर्वे च ते ब्रह्म विचिन्तयन्ति ।
 ब्रह्मांशकास्ते^{२४} यदि को ऽस्ति भेदः

२१ पापाप्तिः । २२ यदेव ब्रह्म निरञ्जननिःक्रियनिर्गुणनिस्पृ-
 ह्यादिगुणविशिष्टमुक्त्वा तदेव ब्रह्म कर्तृसंहर्तृरागिद्वेषिसर्वसंसारप्रवर्तकमु-
 च्यते इति निर्दूषणे ब्रह्मणि दूषणं स्थापितमिति तेषां वचो अस्मन्मनो
 न रञ्जयति किमुच्यते अथ च तैः परस्परविरोधे वचो अङ्गीकृतं
 तदेवाह । २३ विशिष्टज्ञानवन्तो योगीश्वराः । २४ ते योगीश्वराः ।

कस्मै विचारः क्रियते तदेभिः ॥ २७ ॥

अंशास्तदीया यदि जन्तवो ऽमी

स्वयं स्वपार्थ्वं हि तदेव नेर्तुं ।

विनैव कष्टं यदि तस्य लब्धये

नीरागता निःस्पृहता निकामम् ॥ २८ ॥

निर्द्वेषता निष्क्रियता च तद्व-

ज्जितेन्द्रियत्वं च समानभावः ।

इत्यादि कार्यं यदि तस्य प्रीति-

रूपेव सिद्धं तदिहाक्रियत्वम् ॥ २९ ॥

चेद्वक्ष्यसि ब्रह्मगतः स्वभावो

ऽयमीदृशः सक्रियनिष्क्रियादिः ।

कर्तुस्त्वंनेकैश्च तदा स्वभावै-

रनित्यतापीह भवेत्कदाचित् ॥ ३० ॥

२५ किमर्थं यदि योगिनः स्वयं ब्रह्मांशकास्तर्हि ब्रह्मांशानां अतःपरं लभ्यमवशिष्यते यद् ब्रह्म चिन्तयन्ति । २६ नेष्यति । २७ ब्रह्मणो लब्धये प्राप्ते । २८ विधेयं । २९ ब्रह्मणः । ३० तत्तस्मात्कारणात् इह ब्रह्मणि । ३१ अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरेकस्वभावं नित्यमित्यनेक स्वभावस्य नित्यस्य ब्रह्मणः सक्रियनिःक्रियताद्यनेकस्वभावेनानित्यत्वप्रसङ्गः । ३२ यदि ब्रह्मणः सृष्टौ संहारे च सक्रियतान्यत्रावस्थायां निःक्रियता स्यादिति भिन्नस्वभावता ततोऽनेकस्वभावतापत्तिः तदा नित्यस्वभावपरित्यागादनित्यस्वभावतापि स्यात् प्रजानु मुखदुःखदर्शनात् ब्रह्मणि रागद्वेषयोरपि द्वौ भिन्नस्वभावौ स्तस्तर्हि यथा चर्मदृशा न दृश्यते

द्वेषो ऽपि रागो ऽपि दृशापि वीक्षा
 नित्यं तदेवास्ति यदेकैरूपम् ।
 आकाशवद्व्याप्तिरियं हि यत्र
 वाक्येन पञ्चावयवेन क्लृप्तं ॥ ३१ ॥
 कर्तुः स्फुटा सक्रियता मनःस्था
 मृष्टौ युगान्ते च तदन्यभावे
 स्यान्निष्क्रियत्वं च तथैव राग-
 द्वेषौ जनानां सुखदुःखदृष्ट्या ॥ ३२ ॥
 यादृक्क्रिया तादृशसौख्यदुःखे
 चेदेवमूहो भवेतामपि स्यात् ।
 कर्तुर्बलं किं किल तर्हि सिद्धे
 स्वपापपुण्ये सुखदुःखहेतू ॥ ३३ ॥
 हे ब्रह्मवादिन् यदि जन्तवो ऽमी
 ब्रह्मांशकास्तर्हि समे समाः स्युः ।

ब्रह्मेति स्वभावः तस्यापि परावृत्त्या कदाचिन्नेत्रेणापि ब्रह्मणो दर्शनं
 भवेदनेकस्वभावत्वात् यदनेकस्वभावं तन्नित्यं न स्यात् । ३३ नित्यं
 तदेव यदेकस्वरूपं एकस्वभावमिति । न्यायस्तु एवं । ब्रह्म नित्यं ।
 एकस्वभावत्वात् । यदेकस्वभावं तन्नित्यं यथाकाशं । तथा चेदं । तस्मा-
 त्तथेति पञ्चावयववाक्येन या नित्यवस्तुनो व्याप्तिरस्ति सा ब्रह्मणि
 सक्रियानिःक्रियरक्ताद्विष्टादिभिन्नाभिन्नानेकस्वभावत्वेन न प्रसक्ता
 स्यादित्यादि स्वयमूहम् । ३४ कृता । ३५ सृष्टिसंहाराभावे । ३६
 ब्रह्मवादीति चेदुत्तरयति । ३७ ब्रह्मवादिनामपि ।

तदंशसाम्याद् बहुभेदभिन्नैः—

श्रेयतर्हि कश्चिन्ननु तत्करोऽन्यः ॥ ३४ ॥

चेद्ब्रह्मभिन्ना भुवि जन्तवोऽपि

सुखस्य दुःखस्य च कर्तृ ब्रह्म ।

हेतोर्यतो दुःखसुखे विधत्ते

ब्रह्मा स एवास्तु तयोर्विधाता ॥ ३५ ॥

निरञ्जनं नित्यममूर्तमक्रियं

सङ्गीर्य ब्रह्माथ पुनश्च कारकम् ।

संहारकं रागरुडादिपात्रकं

परस्परध्वंसि वचोस्त्यदस्ततः ॥ ३६ ॥

अतो विभिन्नं जगदेतदेत—

द्रह्मापि भिन्नं मुनिभिर्व्यचारि ।

अतस्तु संसारगता मुनीन्द्राः

कुर्वन्ति मुक्त्यै परब्रह्मचिन्तां^३ ॥ ३७ ॥

ये केपि^{४३} मायामिह विष्णुमाश्रितां

३८ ब्रह्मांशानाम् । ३९ जीवाः । ४० सुखदुःखादिभेदकरोऽन्यः
पदार्थः । ४१ पुण्यपापयोः । *द्वेष । ४२ ध्यानम् । ४३ ये केचन वैष्णवाः
सन्ति ते च विष्णुनैव कृतं सर्गं संहारं च वदन्ति यथा च पद्मपुराणे
तत्त्वानुसारिमहादेवकृतभगवत्सहस्रनामपाठे प्रतिपादितम् । यतः सर्वा-
णि भूतानि भवन्त्यादियुगागमे । यस्मिंश्च प्रलयं यान्ति पुनरेव युग-
क्षये ॥ इत्याद्यनेकशः पाठैः पठन्तीति तानाश्रित्याह ये केऽपीत्यादि ।

जगद्विधौ हेतुमुदीरयन्त्यथ ।
 प्रष्टव्यमेषामिति किं हि मायां
 विष्णुः श्रितो विष्णुमथापि माया ॥ ३८ ॥
 माया जडा संश्रयितुं स्वयं नो
 शक्ता तु विष्णुः परब्रह्मतुल्यः ।
 जानन्स्वयं नाश्रयते हि मायां
 यत्पारतन्त्र्यादजडो जडं श्रयेत् ॥ ३९ ॥
 अथैष विष्णुर्युगपन्नुदेत्तां
 पृथक्पृथग्वा प्रतिजीवमीर्त्ते ।
 आद्ये यदीमां तु नुदेन्निलोकी
 तदैकरूपास्तु न भिन्नरूपा ॥ ४० ॥
 तदैकरूप्याद्यदि तां पृथक्पृथग्
 जीवान्प्रतीर्त्ते नु भवेत्तदानीम् ।
 अनन्त्यमस्या इयमप्यनेक-
 रूपा च जीवा अपि भिन्नरूपाः ॥ ४१ ॥
 नामैवमस्त्वत्र तथापि माया

*श्रिता । ४४ परब्रह्माधिकारोक्तविशेषणविशिष्टत्वात् ब्रह्मतुल्यो वा
 विष्णुर्ब्रह्मापरपर्यायो वा विष्णुरिति । ४५ मायां । ४६ यदी सुखमयी
 तदा सुखमय्येव दुःखमयी दुःखमय्येव न च भिन्नरूपा । ४७ तस्या
 मायाया एकस्य एकस्वभावता तस्मात् । ४८ मायां । ४९ जी-
 वानामनेकत्वात् ।

जडा सती किं चरितुं क्षमा स्यात् ।
कर्तुश्च शक्तेरथ सा समर्था
तदैव कर्ता सुखदुःखयोऽस्तु ॥ ४२ ॥
किं कर्तुरेतैरपराद्धमस्ति
वेदीदृशीं तां प्रति जीवमीत्ते ।
निरांगसां प्राणभृतां य ईदृ-
ग्दुःखादि कर्ता स कथं हि कर्ता ॥ ४३ ॥
ध्यायन्ति ये नेशमिमेऽस्य सांगसा-
स्तेषामसौ दुःखकरः प्रथेत्यहो ।
ये त्वीशमेनं प्रति सेवमाना-
स्तेषामयं सातततिं विधत्ते ॥ ४४ ॥
द्वेषी च रागी च भवतां स कर्ता
य ईदृशीमाचरति प्रतिक्रियाम् ।
नामैवमस्त्वस्तु परं य एनं
निन्देन्न वन्देत् गतिस्तु कास्य ॥ ४५ ॥
लोके त्रिधा स्यादतिरेकवस्तुनो
यत्सेवकासेवकमध्यमात्मिकाः ।

---

५० कर्तुम् । ५१ मायाम् । ५२ निरपराधानाम् । ५३ कर्तुः ।
५४ सापराधाः । ५५ सेवकानाम् । ५६ प्रसिद्धिः । ५७ मध्यस्थ-
नकारस्योभयत्रसम्बन्धो डमरुकमणिवत् ।

औद्योर्दयोश्चेद्गतिरस्ति तर्हि

मध्यस्थजन्तोरपि सास्तु काचित् ॥ ४६ ॥

अस्यापि काचिन्नियता गतिः स्या-

दस्यागतेस्तर्हि च कोऽस्ति कर्त्ता ।

तर्हीति वाच्यं सुखदुःखमुख्यं

यथा कृतं कर्म तथैव लभ्यम् ॥ ४७ ॥

इत्थं च ये केचन सङ्गिरन्ते

कर्त्ता स्वतो जीवगणान्प्रमृज्य ।

संसारिभावं प्रणिदोय तेषां

महाक्षये संहरते पुनस्तान् ॥ ४८ ॥

वाच्या अमी किं जगदीश्वरो ऽयं

जीवान्सतः किं प्रकटीकरोति ।

किं वा नवानेवकरोति कर्त्ता

चेदादिपक्षः शृणु तर्हि वार्ताम् ॥ ४९ ॥

इष्टे पदे चेत्परिरक्ष्य जीवान्

यः कार्यकाले प्रकटीकरोति ।

---

५८ सेवकासेवकयोर्द्वयोः । ५९ उदासरूपस्य गतिः । ६० यवना-
चार्यादयः । ६१ प्रतिजानते प्रतिज्ञां कुर्वन्तीति यावत् । ६२ स्वकी-
यादात्मनः सकाशात् । ६३ कृत्वा । ६४ दत्त्वा । ६५ ये इत्थं
वदन्ति ते वाच्याः पृष्ठव्या इत्यर्थः । ६६ विद्यमानान् । ६७ जीवा-
न् । ६८ स्ववाञ्छिते स्थाने ।

सो ऽस्माद्दशः कर्मणि वस्तुरक्षी
 प्रस्तावन्नोप्राप्तिभयाद्विभीतः ॥ ५० ॥
 अशक्तिरप्यस्य निवेदिता य-
 न्नो मित्रंभिन्नार्थकमेलवीर्यः ।
 कर्तुंस्त्वचिन्त्या किल शक्तिरस्ति
 तत्किं स लोभीति निगद्यते हो ॥ ५१ ॥
 कृत्वा नवानेव यदैव जन्तून्
 संसारिभावं प्रति लाभयेच्चत् ।
 मौलान्कथं मोचयितुं क्षमो न
 येन स्वकृत्स्नानिति किं विडम्बयेत् ॥ ५२ ॥
 कृतानपीत्थं यदि संहरेत् पुनः
 को ऽयं विवेको जगदीशितुः सतः ।
 बालो ऽपि यो वस्तु निजं प्रकृप्तं
 धर्तुं क्षमस्तावदयं दध्नाति ॥ ५३ ॥
 लीलेति चेत्तर्हि जनो ऽपि लीलां
 कुर्वन्न निन्द्यो भवति प्रवीणैः ।
 तपोयमध्यानमुखैः स लभ्य-

६९ क्रियावसरे । ७० अवसरे या ऽप्राप्तिस्तद्भयात् । ७१ पृ-
 थक्पृथग्जीवपदार्थमेलनबलः । ७२ प्रापयेत् । ७३ स्वकृतान् । ७४
 रक्षति । ७५ स्वचित्ताभीष्टागम्यगमनादिक्रीडां विदधत् । ७६ स
 सुदाई नामा जगदीशः ।

श्रेष्ठानि रुच्यै यदि सन्ति तस्मै ॥ ५४ ॥

एतानि यस्मै रुचये भवन्ति

स नेदृशीं जातु करोति लीलांम् ।

लोकेऽपि जीवादिकघातनोत्था

लीला निषिद्धास्ति समैव तेन ॥ ५५ ॥

अन्यान्निषेधन्पुनरात्मना सृजं-

स्तदा स को ऽतीव विनिन्दितः स्यात् ।

एवं त्वनालोचनकर्मकारं

वयं न कर्त्तारमिमं वदामः ॥ ५६ ॥

यत्त्वद्वचोऽन्यासभरैः स कर्त्ता

पूतः स्वयं स्वीयजनान्पुनानः ।

ज्योतिर्मयाद्योत्थगुणैर्विशिष्टः

सोऽपि स्वकांशान्स्वर्सादिमोहे ॥ ५७ ॥

संसारभावे विरचय्य सद्यो

जीवत्वमेवं बहुदुःखपात्रं ।

नुदत्ययं चेन्नहि तर्हि कर्तुं-

रंशा इमे प्राणभृतोऽपरे यत् ॥ ५८ ॥

७७ तपःप्रभृतीनि । ७८ जनानां दुःखदानरागद्वेषादिविधान-
संहारादिकाम् । ७९ प्रागेव ब्रह्मलक्षणसदृशलक्षणः त्वदुक्तकर्त्ता ।
८० स्वकीयात् कस्माच्चिलीलादिरसात् ।

कर्त्ता कथं सङ्कटपेटकोदरे
 दौर्गत्यदौस्थ्यादिमये भवे ऽस्मिन् ।
 जानन्निजांशान्सहसैव नुद्यात्
 स्वकस्वरूपाद्दिनिर्पात्य रम्यात् ॥ ५९ ॥
 एषा तु लीलास्ति यदीश्वरस्य
 संसार एवैष ततस्तदिष्टः ।
 तदा तु संसारिजनैस्तदाप्त्यै
 कष्टादि केनाथ विधेयमुग्रम् ॥ ६० ॥
 पूर्वापरानाश्रितवाक्यमेतत्
 प्रजल्पतां कापि न वाक्प्रतीतिः ।
 ये सर्वसद्रूपगुणानदोषान्
 कर्तुर्वरांशानिति पातयन्ति ॥ ६१ ॥
 किं तर्हि वाच्यं शृणु किञ्चिदस्ति
 ज्योतिर्मयं चिन्मयमेकरूपम् ।
 द्रष्टुं प्रजानां सुखं दुःखहेतुं

८१ पातयित्वा । ८२ परमेश्वरस्येष्टः । ८३ परमेश्वरग्राह्यं ।
 ८४ सिद्धान्ती स्वेष्टं परब्रह्मपरमेष्ठिलक्षणमपरनामसिद्धाख्यं निरूप-
 यति । ८५ दर्शकम् । ८६ लोकानां सम्बन्धितम् । ८७ पुण्यपापल-
 क्षणं प्रति पुण्यपापयोस्तस्य दर्शकत्वे तयोस्तत्तत्फलवत्त्वं स्यात् यथा
 साक्षिणि सति पुण्यपापयोः फलाफलोपलम्भः सुलभो भवति लोका
 अपि वदन्ति सर्वं कृतं शुभाशुभं भगवान् वेत्तीति तात्पर्यार्थः ।

योगीश्वरध्येयतमस्वभावम् ॥ ६२ ॥

दौर्गत्यदुःखे सुगतिं सुखं च
प्राप्नोति तादृक्कृतकर्मयोगात् ।

जीवो यदात्वेप समानभावं
श्रयेत्तदा गच्छति ब्रह्मभूयम् ॥ ६३ ॥

तुष्टिर्जनानां परमेश्वरस्य
चेत्सृष्टिसंहारकथाप्रवृत्त्या ।

स्फूर्त्तिप्रभावप्रतिपादनार्थं
तदेति वाच्या स्तुतिरीश्वरस्य ॥ ६४ ॥

आस्तामयं श्रीपरमेष्ठिनामा
तद्ध्यानवानेष जनो ऽभिनिर्णय्यात् ।

कर्त्ता सुखस्यात्मनि संविधानात्
संहारकश्चात्मतमोपहारात् ॥ ६५ ॥

यथैवं लोके किल को ऽपिसूरः
स्वाम्यात्तशस्त्रैरपि सर्वशत्रून् ।

सञ्जित्य तत्संहतिकृन्निजाङ्गे
सुखस्य कृत्यापि भवेत्स कर्त्ता ॥ ६६ ॥

यथा ऽत्र शस्त्रादिकवस्तुनेर्तुः
स्थाने स्थितस्यापि न हि प्रयासः ।

तथेश्वरस्यापि भवेन्न काचित्
 क्रिया यतो निष्क्रियतापि सिद्धा ॥ ६७ ॥
 शूरो ऽपि चैवं सति शस्त्रभर्तु-
 र्महोपकारं किल मन्येत ऽसौ ।
 अधीशभक्तो ऽपि तदीयनाम-
 ध्यानोत्थसौख्यस्तैकमेव वक्ति ॥ ६८ ॥
 एवं ह्यनेके खलु सन्ति सन्तो
 दृष्टान्तसङ्घाः सुधिया समुह्याः ।
 तथा सतीशो महिमापि विश्रुतो
 भक्तुश्च सर्गप्रतिसर्गकर्तृता ॥ ६९ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे
 परब्रह्मविचारोक्तिलेशो
 ऽष्टमो ऽधिकारः ॥

९१ शस्त्रनायकस्य । ९२ तत्सौख्यकरं तमधीशमेव वक्ति तस्य
 सेवकत्वात् । ९३ सृष्टिसंहार ।

अथ नवमो ऽधिकारः

किं ब्रह्म सिद्धापरनामकीर्तितं
 ध्येयं मुनीनामपि शुद्धचेतसाम् ।
 भवार्णवे यानवदेव योगिनो
 जानन्ति यन्मुक्तिगृहं यियासवः ॥ १ ॥
 स्वामिन् यदीयं न हि सृष्टिरुत्थिता
 सकाशतो ब्रह्मण इत्यवाचि चेत् ।
 इयं कुतः स्यादपयाति वा कुतो
 निगद्यतामद्य रहस्यमेतकद्व ॥ २ ॥
 त्रिकालविज्ञा इति योगिनो ये
 निरागिणस्ते ऽभिदधुर्विशिष्टाः ।
 कालात्स्वभावान्नियतेश्चवीर्यतः
 सृष्टिक्षयौ स्तः समवायपञ्चकात् ॥ ३ ॥

९४ अथ जिज्ञासुः पृच्छति ब्रह्मभूयमित्यत्र किं नाम ब्रह्मेत्युक्ते
 तज्जिज्ञासोराशयेन वदति सिद्धान्ती । ९५ यत् सिद्धापरनाम ब्रह्म
 भवार्णवे संसारसागरे योगिनः मुक्तिरूपं गृहं प्रति प्राप्तुकामाः प्रवहणवत्
 आमनन्ति, गृहप्रवेशेतु कर्त्तव्ये यथा प्रवहणं परित्यज्यते तथा मुक्ति
 गृहगमनावसरे सिद्धध्यानमपि संत्यज्यात्मध्यानं च समभावलक्षणमा-
 श्रित्य मुक्तिगृहं प्रविशन्तीति भावः । ९६ कालः स्वभावनियती, पूर्व-
 कृतं पुरुषकारणं पञ्च; समवाये सम्यक्त्व, —मैकत्वे भवति मिथ्यात्वम्,
 इति जैनतत्त्वम् ।

मुनीश्वरा ब्रह्मणि ब्रह्म लीयते
ज्योतिस्तथा ज्योतिषि संविशेदिति ।

कथं प्रवादो घटते महात्मना—
मयं विना ब्रह्म पुरा^{९७}णवेदिनाम् ॥ ४ ॥

निशम्यतां ज्ञानमिदं वदन्ति
ब्रह्मेति वा ज्योतिरथेति विज्ञाः ।

तदेकसिद्धस्य हि ब्रह्म यावत्
क्षेत्रं श्रयेत्सर्वदिशास्वनन्तम् ॥ ५ ॥

तावद् द्वितीयस्य तृतीयकस्य
सिद्धस्य ब्रह्मा^{९८}श्रयते तदेव ।

एवं ह्यनन्ता^{९९}मितसिद्धनाम्नां
ब्रह्माश्रयेत् क्षेत्रमहो तदाश्रितम् ॥ ६ ॥

तेनेति गीर्ब्रह्मणि ब्रह्म णीयते
ज्योतिस्तथा ज्योतिषि सम्मिलत्यथ ।

अयं प्रवादो मुनिभिः पुरातनैः

९७ पुरातनतत्त्वविदाम् । ९८ ब्रह्मशब्देन ज्ञानमुक्तमनेकार्थं,
तदेव ज्ञानं प्रकाशकत्वात् ज्योतिरिव ज्योतिरिति ज्योतिरापि
लोका व्यवहरन्ति तत एकस्यापि परमज्ञानस्य ब्रह्म ज्योतिश्चेति
नामद्वयं लोकाः श्रितास्ततो लोकाशयेनोच्यते ब्रह्मेति ज्ञानं ज्यो-
तिर्वेति । ९९ ज्ञानम् । ३०० अनन्ता अत एवामिता ये सिद्धा इति-
नामान् । १ ज्ञानं ज्योतिर्वा । २ सिद्धज्ञानाश्रितम् ।

समाश्रितो ब्रह्मैयथार्थवेदिभिः ॥ ७ ॥

एवं सति प्राज्ञवराः कथं न तत्

क्षेत्रस्य साङ्कर्यमथो भवेत्तथा ।

परस्परालिङ्गितब्रह्मणो ऽप्यहो

सङ्कीर्णता केन भवेन्न तत्र ॥ ८ ॥

यथैव कस्यापि मनीषिणो हृदि

प्रभूतशास्त्राक्षरसङ्ग्रहे सति ।

साङ्कर्यमस्योरसि नैव जायते

न चाक्षराणां परिपिण्डता भवेत् ॥ ९ ॥

एवं चिदाश्लिष्टदिवः समन्ततो

न ब्रह्मभिर्ब्रह्मपरम्पराश्रितैः ।

सङ्कीर्णता ऽथो नभसा न ब्रह्मणा-

मिह प्रवीणा इति संविदा जगुः ॥ १० ॥

इत्थं हि सिद्धैः परिपूरितं शिव-

क्षेत्रं न सङ्कीर्णमहो भवेत्कदा ।

सिद्धास्तथा सिद्धपरम्पराश्रिताः

साङ्कर्यबाधारहिता जयन्ति भोः ॥ ११ ॥

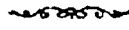
इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे

एकसिद्धक्षेत्रे ऽनेकसिद्धावस्थानामिधानोक्तिलेशो

नवमो ऽधिकारः ॥

३ ब्रह्मशब्दार्थवेदिभिः । ४ मिथोमिलितज्ञानस्य ज्योतिषो वा ।

अथ दशमो ऽधिकारः

प्रश्नः पुनः पृच्छयत एष पूज्या
 निगोदजीवानधिकृत्य तद्वत् ।
 निगोदजीवाश्च निगोद एव
 तिष्ठन्ति केनाशुभकर्मणा ते ॥ १ ॥
 यत्ते हि जन्मात्ययमाचरन्तः
 कर्माणि कर्तुं न लभन्ति वेलाम् ।
 तत्कर्मणा केन परेतदुःखा-
 नन्तव्यथां ते ऽनुभवन्ति दीनाः ॥ २ ॥
 ये तेषु केचिद्व्यवहारराशि-
 मायान्ति ते स्युः क्रमतो विशिष्टाः ।
 राशेः पुनर्ये व्यवहारनाम्नो
 निर्गत्य जीवा अभियान्ति ते ऽपि ॥ ३ ॥
 निगोदजीवत्वमथो लभन्ते
 कथं व्यवस्था कुत आविरस्ति ।
 निशम्यतां सम्यगयं विचारो
 विचारसञ्चारितचित्तवृत्ते ॥ ४ ॥

---

५ मरणम् । ६ परेता नारकास्तेषां यानि दुःखानि तेभ्योऽप्यनन्ता
 व्यथा येषां ते ।

निगोदजीवेषु सदैव दुःखं
 यदास्ति तत्तादृशजातिभावात्
 तथाविधक्षेत्रजनिप्रलम्भा-
 न्महार्त्तिदोर्दकतथाप्रणोदात् ॥ ५ ॥

यथैव लोके लवणोदवारि
 क्षारं सदा दुःसहकर्मयोगात् ।
 अनन्तकाले ऽपि भवेन्न पेयं
 यन्नैव वर्णान्तरमाश्रयेत् ॥ ६ ॥

अनन्ततो ऽनन्ततरस्त्वनेहा
 बभूव वाद्धैर्लवणोदनाम्नः ।
 विनेदृशं कर्म न नाम वाच्यं
 तत्कुत्र दुष्कर्म कृतं जलेन ॥ ७ ॥

यत्रापि गङ्गादिमहानदीभवं
 जलं गतं तद्गतरूपि तद्रसं ।
 निगोदकेषु व्यवहारराशितो
 जीवा गतास्ते ऽपि भवन्ति तत्समाः ॥ ८ ॥
 तद्वारि मेघस्य मुखं समाप्य
 पेयं भवेच्चाथ सुखीभवन्ति ।
 एवं निगोदादपि निर्गता ये

संलभ्य जीवा व्यवहाराशिम् ॥ ९ ॥

यद्भागमंज्ञस्य नरस्य कस्यचित् ।

हृदन्तरोच्चाटनमन्त्रवर्णाः ।

तिष्ठन्ति तैः किं कृतमत्र दुःकृतं

यदीदृशं नामं निगद्यते जनैः ॥ १० ॥

तत्स्था हि वर्णा यदि के ऽपि शस्त-

मन्त्रस्थितास्ते गदिताः प्रशस्ताः ।

सन्मन्त्रगा ये ऽपि च मन्त्रवर्णा-

स्तेस्युस्तथोच्चाटनदोषदुष्टाः ॥ ११ ॥

क्षेत्रं निगोदस्य यथा तथेदं

दुर्मान्त्रिकस्याशुभवर्णभृद् हृद् ।

दुर्मन्त्रवर्णाभनिगोददेहिनः

सन्मन्त्रवर्णव्यवहारिजन्मिनः ॥ १२ ॥

दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकतेयमात्मना

संयोजनीया समभावभाविना ।

एवं च सूक्ष्मा गुरुश्च पण्डितै-

र्हस्यास्तु दृष्टान्तगणाः स्वबुद्धितः ॥ १३ ॥

दक्षा निगोदासुभृतः समस्तं

संवाप्य लोकं सततं स्थिताश्चेत् ।

१० मान्त्रिकस्य । ११ उच्चाटनेति दुर्नाम । १२ शुभमन्त्रवर्ण-
वत् व्यवहाराशिगतजीवाः ।

ते केन नायान्ति दृशः पथं यके
 घनीभवन्तो ऽपि न बाधयन्ति ॥ १४ ॥
 सत्यं निगोदा अतिसूक्ष्मनाम—
 कर्मोदयात्सूक्ष्मतरा भवन्ति ।
 एकां तनुं ते ऽधिगता अनन्ता—
 स्तथाप्यदृश्या ननु चर्मदृग्भिः ॥ १५ ॥
 यथोग्रगन्धा^{१३}मृतदेहिरामठा—
 दिकोत्थगन्धो बहुधा यथा मिथो ।
 श्लिष्टो ऽभितिष्ठेन्न तदन्यवस्तुनः
 सङ्कीर्णता नापि नभोभुवस्तथा ॥ १६ ॥
 एवं निगोदासुमतां परस्पर—
 श्लेषेऽस्ति तेषामतिबाधनं सदा ।
 तथापि चान्यस्य न वस्तुनो ऽस्ति
 सङ्कीर्णता नैव विहायसश्च ॥ १७ ॥
 यथात्र गन्धादिकवस्तुसत्ता
 ज्ञेया नसा नैव दृशाभिदृश्या ।
 एवं निगोदात्मभृतोऽपि जैन—
 वाक्याद्विबोध्या मनसा न वीक्ष्याः ॥ १८ ॥
 ते केवलज्ञानवता हि दृश्याः

यथा हि सर्वत्र रजो ऽतिसूक्ष्मम् ।
 उड्डीयमानं न च दृश्यते ऽक्षणा
 न चापि राशीभवने ऽपि बोध्यम् ॥ १९ ॥
 परं यदा^{१५}छिन्नशुषीनरश्मि-
 समुत्थवंशीत्रसरेणुरूपम् ।
 प्रकाशयोगादभिवीक्ष्यते तत्
 दृश्यास्तथा दिव्यदृशा निगोदाः ॥ २० ॥
 स्वामिन्निगोदाद्यसुमान् न्यर्दन् सन्
 न गौरवं केन लभेद्गुणेन च ।
 यथा हि सूतो विविधांश्च धातू-
 नश्नन् भजत्येष गरिष्ठतां नो ॥ २१ ॥
 वस्त्रं यथा चम्पकपुष्पवासितं
 यथा च कृष्णागरुधूपधूपितम् ।
 न मौलभारान्ननु याति गौरवं
 दृष्टान्त एकः पुनरत्र शास्त्रगः ॥ २२ ॥
 सिद्धो यथा तोलकमानपारदः
 सिन्नः सहेम्नः शततोलकेन ।

१५ आच्छादितभ्रंशे जातं यत् छिद्रं तत्रागता ये इनरश्मयः
 सूर्यकिरणास्तेभ्य उप्तन्ना ये वंशीकाराः किरणप्रतिविम्बास्तत्र यदु-
 ड्डीयमानं रजस्तत्रसरेणुरित्युच्यते तस्य यद्रूपं दर्शनम् । १६
 आहरन् ।

न वर्धते ऽमौ निजतोलकाद्वरा-
 देवं न जीवे ऽपि भरः कृताहृतौ ॥ २३ ॥
 यथा पुनर्मरुतपूर्णमध्या
 दृतिः स्वभारादधिकी भवेन्नो ।
 तथैव जीवो विहिताशनो ऽपि
 स्वगौरवान्नाधिकगौस्वश्रित् ॥ २४ ॥
 साधो निगोदाङ्गभृतो ऽतिदुःखिताः
 स्युः कर्मणा केन निगद्यतामिदम् ।
 इमं विना केवलिनं न कश्चि-
 द्विज्ञो ऽपि विज्ञातुमलं विचारम् ॥ २५ ॥
 तथापि च प्रत्ययहेतवे ऽदो
 निगद्यते किञ्चन कर्मजातम् ।
 यद्यप्यमी अत्र निगोदजीवाः
 स्थूलास्त्रवान्तेवितुमक्षमा हि ॥ २६ ॥
 परन्त्वमी एकतनुं श्रिता य-
 त्तिष्ठन्त्यनन्ताः प्रतिजन्तुविद्धाः ।
 पृथक्^{१७}पृथग्देहगृहप्रमुक्ताः
 परस्पर^{१८}द्वेषकरात्मसंस्थाः ॥ २७ ॥

१७ कृताहारे । १८ कर्मप्रकारम् । १९ प्रत्येकत्वाभावात्
 भिन्नभिन्नशरीररूपगृहरहिताः । २० परस्परद्वेषकारणात्मना तैजस-
 कार्मणारव्येन संस्था संस्थितिर्येषां ते ।

अत्यन्तसङ्कीर्णनिवासलाभा-

दन्योन्यसम्बद्धनिकाच्यवैरः ।

प्रत्येकमप्येष्वभिवर्त्तमान-

जनन्तजीवैस्तत उग्रवैरम् ॥ २८ ॥

एकस्य जन्तोर्यदपीह वैर-

मेकेन जीवेन तदप्यजेयम् ।

एकस्य जन्तोर्यदनन्तजीवै-

र्वैरं भवेच्चेत्तदनन्तकालैः ॥ २९ ॥

कथं न भोग्यं पुनरेधमानं

तदेव तेनैव ततो ऽप्यनन्तम् ।

एवं निगोदासुमतां न वैरं

सान्तं न दुष्कर्म च नापि कालः ॥ ३० ॥

लोके यथा गुप्तिगृहाश्रिताना-

मन्योन्यसंमर्दनिपीडितानाम् ।

प्रत्येकमाबद्धनिकामवैर-

भाजां नराणां किल कर्मबन्धः ॥ ३१ ॥

भावस्त्वमीषामलमीदृशः स्या-

द्यदेषु कश्चिन्म्रियते ऽपयाति वा ।

तदाहमासीय सुखेन भक्ष्य-

मायाति किञ्चिद्बनमंशतश्च ॥ ३२ ॥

इत्यादिकं वैरमतुच्छमीदृक्

प्रवर्धमानं प्रतिवन्दि यत्स्यात् ।

तस्मादमीपामतिदुष्कृतं स्या-

देवं निगोदाङ्गभृतामपीक्ष्यम् ॥ ३३ ॥

तथातिमङ्गीर्णकपञ्जरस्थिताः

विद्वेषभाजश्चटकादिपक्षिणः ।

जालादिगा वा तिमयो मिथोभव-

द्विबाधनद्वेषचिताः सुदुःखिनः ॥ ३४ ॥

तथा पुनस्तस्करके निहन्य-

माने च सत्यामनले विशन्त्याम् ।

कौतूहलार्थं परिपश्यतां नृणां

द्वेषं विनोत्तिष्ठति कर्मसंश्रयः ॥ ३५ ॥

बुधास्तमाहुः किल सामुदायिकं

भोगो यदीयो नियतो ऽप्यनेकशः ।

एवं हि चेत्कौतुकतः कृतानां

स्वकर्मणामत्र सुदुर्विपाकः ॥ ३६ ॥

अन्योन्यबाधोत्थविरोधजन्मना-

मनन्तजीवैः कृतकर्मणां तदा ।

भोगो ऽप्यनन्ते ऽपगते हि काले
 निगोदजीवैर्न हि जातु पूर्यते ॥ ३७ ॥
 पूज्या निगोदासुमतां मनो ऽस्ति नो
 केनेदृशं तन्दुलमत्सवद् भृशम् ।
 प्रजायते कर्म यतस्त्वनन्त-
 कालप्रमाणं परिपाक एवम् ॥ ३८ ॥
 सत्यं यदेतन्न मनो ऽस्त्यमीषां
 तथापि चान्योन्यविर्बाधनोत्थम् ।
 दुष्कर्म तूत्पद्यतएव यद्व-
 द्विषं निहन्त्येव यथा तथाहृतम् ॥ ३९ ॥
 सञ्ज्ञाश्चतस्रो ऽप्यथर्वेषु मिथ्या
 योगैः कषायो विरतिश्च सन्ति ।
 इमानि सर्वाण्यपि कर्मबन्ध-
 बीजान्यनन्तैस्त्वधिको विरोधः ॥ ४० ॥
 एवं निगोदासुमतां निदर्शनैः

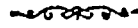
२३ पीडन । २४ यथा । २५ विषं ज्ञातमज्ञातं वा भक्षितं मा-
 रयति तत्र ज्ञाते तु स्वयमन्यो वा कश्चिदुपायमपि कृत्वा जीवेदपि प-
 रमज्ञातं तु मारयत्येवेति शेषः अत एवैषां मनो विना समुत्पन्नं परस्पर-
 वैरमन्तकाले ऽपि भुज्यमानं न पूर्णं स्यादिति तत्त्वम् । २६ निगोदेषु ।
 २७ मिथ्यात्वम् । २८ काययोगादिकः ।

किञ्चित्स्वरूपं गदितं यथामति ।

यतस्त्विदं नो किल को ऽपि वक्तुं

शक्तो विना केवलिनं कुलीनाः ॥ ४१ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे मुरचन्द्रमनःस्थिरीकारे
निगोदजीवानां क्षेत्रस्थितिगमागमकर्मबन्धादिनिदर्शनोक्तिलेशो
दशमो ऽधिकारः ॥

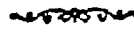
अथ एकादशो ऽधिकारः

स्वामिन्निदं विश्वमशेषमित्थं
 पूर्णं निगोदैर्यदि तर्हि तत्र ।
 कर्माण्यथो पुद्गलराशयो ऽपि
 धर्मास्तिकायादि कथं हि मान्ति ॥ १ ॥
 सत्यं यथा गान्धिकहट्टमध्ये
 कर्पूरगन्धः प्रसृतो ऽस्ति तत्र ।
 कस्तूरिकाजातिफलादिसर्व-
 वस्तूत्थगन्धो ननु माति किं न ॥ २ ॥
 तत्रास्ति मार्तण्डतपस्तथैव
 धूपस्य धूमस्त्रसरेणवो ऽपि ।
 वायुश्च शब्दश्च सुमादिगन्धो
 मातो यथा स्यादथ चावकाशः ॥ ३ ॥
 पुनश्च कस्यापि विचक्षणस्य
 वक्षोन्तराशास्त्रपुराणविद्याः ।
 वेदाः स्मृतिर्मन्त्रकलाश्च यन्त्र-
 तन्त्राणि सर्वाण्यभिधानक्रीपाः ॥ ४ ॥
 ज्योतिर्मतिर्व्याकरणादिविद्या

रागा रसाशीर्विषयाः कषायाः ।
 वार्त्ता विनोदा वनिताविलासा
 दानादयो मत्सरमोहमैत्र्यः ॥ ५ ॥
 क्षान्तिर्धृतिर्दुःखसुखे गुणास्त्रय
 आम्नायशङ्काभयनिर्भयाधयः ।
 ध्यानादयो मान्ति यथैव तद्वद्
 द्रव्याणि लोके ऽपि वसन्ति नित्यम् ॥ ६ ॥
 लोके यथा वा वनषण्डमध्ये
 रेणुस्तथामी त्रसरेणवो ऽपि ।
 सूर्यातपो वह्नितपः सुमानां
 गन्धः समीरः पशुपक्षिशब्दः ॥ ७ ॥
 वादित्रनादश्छदमर्मरादि
 सर्वाणि मान्तीह तथावकाशः ।
 एवं च द्रव्यैर्निचिते ऽपि लोके
 ऽवकाश एषो ऽपि च तादृशो ऽस्ति ॥ ८ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे
 जीवपुद्गलधर्मास्तिकायादिपूर्णे ऽपि लोके तथैवावकाशोक्तिलेश
 एकादशो ऽधिकारः ॥

अथ द्वादशो ऽधिकारः

पृच्छामि पूज्यान् प्रणयादिदानीं
 जीवस्तु कर्माणि शुभाशुभानि ।
 भुङ्क्ते सुखैषी किमु दुःखितः सं-
 स्तदास्ति कश्चिन्ननु कर्मनोदकः ॥ १ ॥
 विधिर्ग्रहो वा परमेश्वरो वा
 कर्त्ता यमो वा भगवानिहास्तु ।
 प्रणोदकः कर्मगणस्य येन
 दुःखं सुखं वा परिभोज्यते जगत् ॥ २ ॥
 नैवं यदेतानि भवन्ति कर्म-
 नामानि शास्त्रे पठितानि तद्यथा ।
 भाग्यं स्वभावो भगवानदृष्टं
 कालो यमो दैवतदैवदिष्टम् ॥ ३ ॥
 अहो विधानं परमेश्वरः क्रिया

२९ जीवो हि स्वभावात् सुखैषी दुःखद्वेषी । तेन सुखहेतुशुभ-
 कर्माणि स्वेच्छया भुङ्क्ताम् । परं दुःखकारणमशुभकर्म भोक्तुं स्वेच्छ-
 या न समीहते । तदा ऽशुभकर्मभोगे तु कश्चित् प्रेरको ऽस्तु येनायमा-
 त्मा ऽशुभकर्मवलात् दुःखं भोज्यते । स च प्रेरको लौकिकः कश्चि-
 द्दृश्यमाणो ऽइति पृच्छाकारः प्रेरकपूर्विकां कर्मशुक्तिमाह । तदा कर्म-
 वादी नैवमित्यादिवृत्तत्रयेणोत्तरमाह ।

पुराकृतं कर्म विधा विधिश्च ।
 लोकः कृतान्तो नियतिश्च कर्त्ता
 प्राक्कीर्णप्राचीनविधातृलेखाः ॥ ४ ॥
 इत्यादिनामानि पुराकृतस्य
 शास्त्रे प्रणीतानि तु कर्मतत्त्वैः ।
 तदात्मनो न स्वकर्मणो विना
 सुखस्य दुःखस्य च कारको परः ॥ ५ ॥
 स्थाने त्वजीवानि पुनर्जडानि
 कर्माणि किं कर्तुमिह क्षमाणि ।
 कश्चित्तदेषां परिणोदको ऽस्तु
 यच्छक्तितो ऽमूनि सैहीभवन्ति ॥ ६ ॥
 इदं तु सत्यं परमत्रकर्मणा—
 मेषां स्वभावो ऽस्ति सदेहगेव ।
 विनेरकं यान्यखिलात्मनः स्वयं
 स्वरूपतुल्यं फलमानयन्ति ॥ ७ ॥
 यतो ऽभिवर्त्तन्त इमे ऽत्र जीवा
 अजीवसम्बन्धमधिश्रिताः सदा ।
 जीवन्त्यजीवन्नथ जीवितार—
 स्त्रैकालिकः सङ्गम एभिरेषाम् ॥ ८ ॥

३० कर्मस्वभावज्ञैः । ३१ जीवस्य । ३२ कर्माणि ३३ समर्थ-
 भवन्ति । ३४ जीविष्यन्ति । ३५ कर्मभिः । ३६ आत्मनाम् ।

षड्द्रव्यमध्ये खलु द्रव्यपञ्चकं

निर्जीवमेवं समवायपञ्चकम् ।

एतैरजीवैरपि जीवसङ्कुलं

जगत्समस्तं ध्रियते निरन्तरम् ॥ ९ ॥

जीवास्त्वमे स्वोर्जितकर्मपुद्गलैः

सन्तः श्रिता दुःखसुखाश्रयीकृताः ।

द्रव्याणि षट् यत्समवायपञ्चक—

मेतन्मयं ह्येव जगन्न चापरम् ॥ १० ॥

ततः सचेतः प्रणिचेत चेतसा

जीवेभ्य एते सबला अजीवाः ।

३७ धर्माधर्माकाशपुद्गलजीवास्तिकायकाललक्षणानि षट् द्रव्या-
णि, तन्मध्ये जीवास्तिकायमेकं विमुच्य शेषाणि पञ्च द्रव्याणि अजी-
वानि, एवं कालस्वभावनियतिपुराकृतपुरुषकारलक्षणपञ्चसमवायो
ऽप्यजीवः एभिर्दशभिरजीवैरशेषं जीवसंभृतं जगत् सन्ध्रियते । यथा
धर्मास्तिकायेन चलति । अधर्मास्तिकायेन तिष्ठति । आकाशास्ति-
कायेनावकाशं लभते । पुद्गलास्तिकायेनाहारविहारादिकरोति ।
कर्माण्यत्रान्तर्भवन्ति । यैरजीवरूपैरयं जीवः सुखदुःखभाग् भवति
तानि कर्माणि जीवः कालादिपञ्चसमवायसामर्थ्यात् गृह्णाति धारयति
शुद्धं शमयतीति । एवं नवापि वस्तूनि अजीवानि जीवानां जीवनो-
पायाः । तत्र कालस्तूभयत्रवर्तमान आयुरादिसर्वप्रमाणवद्वस्तुप्रमाणकर
इति ।

यतो यथा ऽजीर्वैबलप्रणोदिता

जीवास्तथा स्युः सुखदुःखभाजः ॥ ११ ॥

स्वभाव एषो ऽस्ति यतस्तु जीवा
गृह्णन्ति कर्माणि शुभाशुभानि ।

अयं तु गृह्णन् गृह्ण्यालुभावा-
द्वेत्तीति कुर्वे स्वरसान्निजेष्टम् ॥ १२ ॥

जडानि कर्माणि न भोगकालं
विदन्ति येन प्रकटीभवन्ति ।

आत्मापि दुःखानि न भोक्तुकामो
यदेष दुष्कर्म पुरस्करोति ॥ १३ ॥

तदीह कर्माणि कियन्तमुच्चै-
र्विलम्ब्य कालं निजकारमात्मकम् ।

सुखं तथा दुःखमिमं नयन्ति
कुतो विना प्रेरकमेतदर्ष्यम् ॥ १४ ॥

सत्यं तु कर्माणि जडानि सन्ति
नाभोगकालं निजकं विदन्ति ।

३८ अजीवा धर्माधर्माकाशपुद्गलकालस्वभावनियतिपूर्वकत्-
पुरुषकारद्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणास्तेषां यद्वलं तेन प्रेरिता व्यापारिताः
सन्तो जीवाः सुखदुःखभाजो भवन्ति । पुद्गलेष्वेव कर्माण्यन्तर्भवि-
ष्यन्ति इति भावः । ३९ ग्रहणशीलस्वभावात् । ४० वाञ्छनीयम् ।

आत्मापि दुःखानि न भोक्तुकाम-
 स्तथापि दुःखान्ययमाश्रयेत् ॥ १५ ॥
 द्रव्यादिसामग्र्यतथाऽनिवार्य-
 शक्त्यैव कर्माणि तु तादृशान्यपि ।
 स्फुटानि भूत्वा स्वककर्तृकं बला-
 दात्मानमेनं ननु दुःखयन्ति ॥ १६ ॥ युग्मम् ॥
 यथोष्णकालादिकृतौ समेते
 कश्चिज्जनः शीतलवस्तुसेवी ।
 मृष्टादिकाम्लादिकरम्यभोजी
 स्यात्तस्य तद्योगसमुत्थवातः ॥ १७ ॥
 वर्षाऋतुं प्राप्य पुंरु प्रकुप्यति
 प्रायो वपुःस्थः समीर उग्रः ।

४१ द्रव्यमादौ येषां तानि द्रव्यादीनि द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपाणि
 समग्रवस्तूत्पत्तिस्थितिनाशहेतुभूतानि तेषां सामग्र्यं सामग्रीसमवायस्तस्य
 तथेति तादृशी अनन्यरूपा सा चासौ अनिवार्याऽप्रतिहता बलवती वा
 सा चासौ शक्तिश्च तत्रा प्रेरकभूतया तादृशान्यपि जडान्यजीवानि च
 कर्माणि द्रव्यादिसामग्र्यां सत्यां प्रकटीभूय स्वेषामात्मीयानां कारकं
 कर्त्तारं बलादेनमात्मानं दुःखद्वेषिणमपि दुःखयन्ति दुःखिनं कुर्वन्ति
 अत एव कर्त्रादिप्रेरकं विनैव द्रव्यक्षेत्रकालभावसामाग्र्या प्रेरकभूतया
 जडान्यपि कर्माणि कश्चित् कालमात्मनि स्थित्वापि ततः प्रकटीभूया-
 त्मानं दुःखयन्ति सुखयन्ति वा न तु कर्त्रादिप्रेरकपेरितानि इति भावः ।

यतो यथा ऽजीर्वैबलप्रणोदिता

जीवास्तथा स्युः सुखदुःखभाजः ॥ ११ ॥

स्वभाव एषो ऽस्ति यतस्तु जीवा

गृह्णन्ति कर्माणि शुभाशुभानि ।

पृष्ठ ६८ उपर पहेली चार लिटि पछी उमेरी वांचो.

स्वकालसीमानमवाप्य कर्मा-

ण्यमूनि चैषां सुखदुःखदानि ॥ १२ ॥

चेदित्थमेवेति तदायमात्मा

गृह्णाति कर्माणि शुभाशुभानि ।

यदेष दुष्कमे पुरस्करात् ॥ १३ ॥

तदीह कर्माणि कियन्तमुच्चै-

र्विलम्ब्य कालं निजकारभात्मकम् ।

सुखं तथा दुःखमिमं नयन्ति

कुतो विना प्रेरकमेतदेष्ट्यम् ॥ १४ ॥

सत्यं तु कर्माणि जडानि सन्ति

नाभोगकालं निजकं विदन्ति ।

३८ अजीवा धर्माधर्माकाशपुद्गलकालस्वभावनियतिपूर्वकृत्-
पुरुषकारद्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणास्तेषां यद्वलं तेन प्रेरिता व्यापारिताः
सन्तो जीवाः सुखदुःखभाजो भवन्ति । पुद्गलेष्वेव कर्माण्यन्तर्भावि-
ष्यन्ति इति भावः । ३९ ग्रहणशीलस्वभावात् । ४० वाञ्छनीयम् ।

आत्मापि दुःखानि न भोक्तुकाम-
 स्तथापि दुःखान्ययमाश्रयेत् ॥ १५ ॥
 द्रव्यादिसामग्र्यतथाऽनिवार्य-
 शक्त्यैव कर्माणि तु तादृशान्यपि ।
 स्फुटानि भूत्वा स्वकर्तृकं बला-
 दात्मानमेनं ननु दुःखयन्ति ॥ १६ ॥ युग्मम् ॥
 यथोष्णकालादिकृतौ समेते
 कश्चिज्जनः शीतलवस्तुसेवी ।
 मृष्टादिकाम्लादिकरम्यभोजी
 स्यात्तस्य तद्योगसमुत्थवातः ॥ १७ ॥
 वर्षाऋतुं प्राप्य पुंरु प्रकुप्यति
 प्रायो वपुःस्थः समीर उग्रः ।

४१ द्रव्यमादौ येषां तानि द्रव्यादीनि द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपाणि
 समग्रवस्तूत्पत्तिस्थितिनाशहेतुभूतानि तेषां सामग्र्यं सामग्रीसमवायस्तस्य
 तथेति तादृशी अनन्यरूपा सा चासौ अनिवार्याऽप्रतिहता बलवती वा
 सा चासौ शक्तिश्च तत्रा प्रेरकभूतया तादृशान्यपि जडान्यजीवानि च
 कर्माणि द्रव्यादिसामग्र्यां सत्यां प्रकटीभूय स्वेषामात्मीयानां कारकं
 कर्त्तारं बलादेनमात्मानं दुःखद्वेषिणमपि दुःखयन्ति दुःखिनं कुर्वन्ति
 अत एव कर्त्तादिप्रेरकं विनैव द्रव्यक्षेत्रकालभावसामाग्र्या प्रेरकभूतया
 जडान्यपि कर्माणि कश्चित् कालमात्मनि स्थित्वापि ततः प्रकटीभूया-
 त्मानं दुःखयन्ति सुखयन्ति वा न तु कर्त्तादिप्रेरकप्रेरितानि इति भावः ।

लब्ध्वा च कालं शरदाख्यमेष
प्रायेण संशाम्यति पित्तभावात् ॥ १८ ॥

एवं हि वातादिकवस्तुनस्तू-
त्पत्तिस्थितिप्रान्तदशात्रये ऽपि ।
आत्माश्रितस्यास्य न कश्चिदन्यो
विनैव कालादिकमत्र हेतुः ॥ १९ ॥

कर्मग्रहः स्वेप्सितभुक्तिवत्स्यात्
द्वयोस्तु शान्तिस्थितिकार्यनेर्हा ।
समस्तदात्मार्जितकर्मणां हि
भुक्तिश्च शान्तिः किल कालद्रव्यैः ॥ २० ॥

एवं तु कालो गौदितो ऽस्ति कर्मणो
वातादिवस्तुत्रितयस्य चापि ।

परं यदा कश्चनशान्त्युपाय
उग्रो भवेत्तर्ह्यपि याति चान्तरात् ॥ २१ ॥

किञ्चित्कदाचित्स्वदनं यदात्मनो
वातादिकृत्तक्षणतो ऽपि जायते ।

कर्माणि कानीह तथात्मनो ऽस्यो-

४३ उत्पत्तेः । ४४ नाश । ४५ कर्मवातयोः । ४६ कालः ।

४७ अर्थात् प्रमाणभूततया । ४८ वातपित्तश्लेष्मरूपवस्तुत्रयस्य ।

ग्राणि क्षणात्तत्फलं दान्यनीरकम् ॥ २२ ॥

यदा पुनः स्त्री पुरुषं भजन्ती

यदृच्छया स्वार्थपरा विनेरकम् ।

विपाककाले परिपूर्णतां गते

प्रसूयमाना सुखिताथ दुःखिता ॥ २३ ॥

एवं तु कर्माण्यपि दुष्टशिष्टा-

न्यनीरकाण्येव निजात्मगानि ।

स्वं कालमाप्य प्रकटीभवन्ति यद्

दुःखं सुखं वाभिनयन्ति देहिनम् ॥ २४ ॥

यद्वातुरः को ऽप्यर्गदान् किलाहरन्

जानाति नासावहितान् हितानथ ।

तदीयपाकस्य गते तु काले

सुखं तथा दुःखमयं लभेत ॥ २५ ॥

कर्माण्यपीत्थं पुनरेष आत्मा

गृह्णन् न जानाति शुभाशुभानि ।

यदा तु तेषां परिपाककाल-

स्तदा सुखी दुःखयुतो ऽथवा स्वयम् ॥ २६ ॥

विषं तथा कृत्रिममीदृशं स्या-

४९ सुखदुःखादिरूप । ५० नास्ति ईरकः प्रेरको यत्र फलादि-
दानकर्मणि तदनीरकम् तत्क्रियाविशेषणमेतत् । ५१ औषधानि ।
५२ जनः । ५३ आहारको जनः कश्चित् । ५४ परिकर्मितम् ।

तत्कालनाशाय तथैकमासात् ।

द्विमासषण्मासकवर्षकाल-

द्विवर्षवर्षत्रयतो ऽपि नाशकृत् ॥ २७ ॥

इत्थं च कर्माण्यपि भूरिभेद-

भिन्नास्थितीनीह भवन्ति कर्तुः ।

निजे निजे काल उपागते तु

तादृक् फलं तानि वितन्वते स्वतः ॥ २८ ॥

सिद्धो रसो वैष भवेदसिद्धः

सर्वो गृहीतो ऽभ्यमितेन केनचित् ।

समागते तत्परिणामकाले

दुःखं सुखं वा भजते तदार्शकः ॥ २९ ॥

तथात्मगा दुःपिटिका च वालको

दुर्वातशीताङ्गकसन्निपाताः ।

स्वयं त्वमी कालबलं समेत्य

तद्वन्तमात्मानमतिव्यथन्ते ॥ ३० ॥

अमी तथैते ऋतवो ऽपि सर्वे

५५ कर्मणां कारकस्य । ५६ यादृशं कर्म स्याद्यदि शुभं कर्म तदा शुभं फलं यत्रशुभं कर्माशुभं फलं कुर्वन्तीति भावः । ५७ पक्षः । ५८ पारदः । ५९ रोगितेन । ६० परिपाक । ६१ सिद्धस्यासिद्धस्य वा पारदस्य भक्षकः । ६२ दुष्टा स्फोटिका दुःपिटिका निर्नामिकाद्येत्यर्थः । ६३ पीडयन्ति ।

स्वं स्वं च कालं समवाप्य सद्यः ।
 मनुष्यलोकाद्भृतो नयन्ति
 सुखं तथा दुःखमिमान् स्वभावतः ॥ ३१ ॥
 एवं हि कर्माणि निजात्मगानि
 स्वकं स्वकं कालमवाप्य सत्वरम् ।
 विना परप्रेरणमेतमात्मकं
 नयन्ति दुःखं सुखमप्यथो स्वयम् ॥ ३२ ॥
 तथा पुनः शीतलिकादिबाला-
 मयोद्भवा तप्तिरधिश्रयेत्तनुम् ।
 षण्मासमात्मानमिमं तथैव
 श्रयन्ति कर्माणि समेत्य यत्स्वयम् ॥ ३३ ॥
 र्यक्ष्माक्षिबिन्दूद्वतपक्षघाता
 अर्धाङ्गशीताङ्गमुखार्मया ये ।
 संहस्रघस्रैः परिपाकमेषां
 वदन्ति वैद्या विदितागमा विद्वान् ॥ ३४ ॥
 इत्थं हि केषामिह कर्मणां परी-
 पाकं स्वकालं समवाप्य यत्स्वयम् ।
 विना परप्रेरणमत्र पण्डिताः

६४ मनुष्यलोकमध्यवर्तिप्राणिनः प्राति । ६५ आदिशब्दात् वो-
 दरिकाऽच्छपिटकादयः । ६६ क्षयरोग । ६७ रोगाः । ६८ ज्ञानेन ।

पठन्ति सैद्धान्तिकसिन्धुराये ॥ ३५ ॥

तापो यथा पित्तयवो दशाहं

सश्लेष्मिको द्वादशरात्रमात्रम् ।

संवातिकस्तिष्ठति सप्तरात्रं

त्रैदोषिकैः पञ्चदशाहमानम् ॥ ३६ ॥

एवं ज्वराणां परिपाककालः

स्वकः स्वकोऽयं पृथगेप उक्तः ।

यथा तथैषां कृतकर्मणामपि

पृथक् स्वकीयः स्थितिकाल एष्यः ॥ ३७ ॥

यथा यथा वा चरितं पुरात्मना

फलं ग्रहाणामिह भुज्यते तथा ।

यावत्स्वसीमां सहजादृशान्त-

र्दर्शादियुक्तं परिणोदकं विना ॥ ३८ ॥

कर्माणि कर्मान्तरितानि चैवं

यथात्मनानेन नतु क्रियन्ते ।

स्वकालमेषां परिपाकयुक्तं

भुङ्क्ते तथात्मा फलमीरकं विना ॥ ३९ ॥

कर्मेदमाहुः कतिधा बुधाः सुधा-

किरा गिरां त्वं शृणु दक्षिण क्षणम् ।

भङ्गीचतुष्केन चतुर्विधं त-

त्तत्रार्थमत्राचरितं त्विहोदयेत् ॥ ४० ॥

शस्तं तथाशस्तमहो यथा भुवि

सिद्धाय वा साधुजनाय भूभृते ।

श्रियाइह स्वल्पमपि प्रदत्तं

चौर्याद्यशस्तं पुनरत्र नाशकृत् ॥ ४१ ॥

भेदो द्वितीयोऽत्रैकृतं परत्र

कर्मादयेदत्र यथा प्रशस्यम् ।

तपोव्रताद्याचरितं सुस्त्वा-

दिदं तदन्यन्नरकादिदायि ॥ ४२ ॥

सत्या यथा सत्त्वमिहाश्रितं पुनः

शूरेण शौर्यं परजन्मभोगदम् ।

तृतीयभेदस्तु परत्र कर्म

निर्मातमत्रासुखसौख्यदायि ॥ ४३ ॥

७५ वाण्या । ७६ इदं कर्मसिद्धान्ते चतुर्थोक्तं । यथा इह लोए कडा कम्मा इह लोए वेज्जन्ते, इह लोए कडा कम्मा परलोए वेज्जन्ते, परलोए कडा कम्मा इह लोए वेज्जन्ते, परलोए कडा कम्मा परलोए वेज्जन्ते इति चतुर्भङ्गी उक्ता सात्र यथा सवाच्या । ७७ कर्म । ७८ कृतम् । ७९ अत्रैवोदयं यायात् । ८० सिद्धपुरुषाय रससिद्धादिमहापुरुषाय । ८१ राज्ञे । ८२ लक्ष्ये । ८३-८४ कर्म ।

एकत्र पुत्रे तु तथा प्रसूते
दारिद्र्यमात्रादिवियोगयोर्गः ।

अस्य ग्रहा अप्यथ जन्मकुण्डली-
मध्ये न शस्ताः कृतकर्मयोगात् ॥ ४४ ॥

अन्यत्र पुत्रे तु तथा प्रजाते
सम्पत्तिमात्रादिसुखं प्रभुत्वम् ।

अपि ग्रहा अस्य तु जन्मपत्रिका-
मध्ये विशिष्टाः पतिताः सुकर्मतः ॥ ४५ ॥

चतुर्थभेदस्तु परत्र कर्म
कृतं परत्रैव फलप्रदं भवेत् ।

यदत्र जन्मे विहितं तृतीय-
भवे विधत्ते फलमात्मगामुकम् ॥ ४६ ॥

येनात्र जन्मे व्रतमुग्रमाश्रितं
प्रागेव तस्मात्प्रतिबद्धमायुः

नृदेवपश्वादिभवोत्थमल्पं
तदा ततोऽन्यत्र भवेद्भवेऽस्य तत् ॥ ४७ ॥

दीर्घायुषा भोज्यमहो महत्फलं
द्रव्यादिसामर्थ्यतथोदयाच्च ।

यथात्र केनापि च वस्तु किञ्चि-

त्रातं प्रगेमे भवितेत्यत्रेत्य ॥ ४८ ॥

द्रव्यादिकालादितथाविधौजसा-

त्यर्थं तु तद्वस्तु न तेन तत्र ।

दिने प्रभुक्तं ततोऽन्यदा त-

द्भोक्तव्यमेतार्द्धगिदं तु कर्म ॥ ४९ ॥

एवं चतुर्भङ्गिकया स्वकर्म

भोग्यं भवेदाप्तवचःप्रमाणात् ।

कर्मस्वरूपं प्रतिवेदितुं नो

क्षमं विना केवलिनो यथार्थम् ॥ ५० ॥

ईर्द्धग्विधं कर्म कियद्विधं स्या-

त्रिधेति तत्किं शृणुं भण्यमानम् ।

भुक्तं च भोग्यं परिभुज्यमानं

शुभाशुभं सर्वमिदं सदृक्षम् ॥ ५१ ॥

किंवद्यथा वारिदविन्दुवृन्दं

वसुन्धरायां पतिनं प्रशुष्कम्

तद्भुक्तवत्तत्र च भोग्यवत्किं

यावत्पतिष्यत्परिशोष्यमस्ति ॥ ५२ ॥

८८ परत्र कृतं कर्म परत्र यद्वेद्यते तत्सर्वमिदमुक्तम् । ८९ यच्च-
चतुर्भङ्गिकया भोक्तव्यं कर्म तत्कनिप्रकारं स्यादित्याह । ९० सर्वं शुभं
वाशुभं वा कर्म त्रिधा स्यात् भुक्तं भोग्यं भोज्यमानं चेति ।

निपत्यमानं परिशुष्यमाणं
 यावद्यदेतत्परिभुज्यमानवत् ।
 ग्राह्यो गृहीतः परिगृह्यमाणो
 यथा गुँडो वा किल कर्म तद्वत् ॥ ५३ ॥
 संसारिजीवा व्रतिनोऽव्रता वा
 तेषां तु कर्मत्रयमेतदस्ति ।
 वसुन्धराया घनबिन्दुवृन्दवत्
 भुक्तं च भोग्यं परिभुज्यमानकम् ॥ ५४ ॥
 कैवल्यभाजस्तु यके मँहान्त-
 स्तेषां तु कर्माणि शिलाग्रवृष्टिवत् ।
 अल्पस्थितिन्येव तथापि तँदृशा-
 त्रयं तु तँत्रापि गवेषणीयम् ॥ ५५ ॥

९१ यथा मुखान्तर्गतः कवलः चर्वितः स भुक्तकर्मवत्, च-
 र्व्यमाणकवलस्तु भुज्यमानकर्मवत्, यश्च चर्विष्यते कवलः स भोग्यकर्म-
 वत्, इति कर्मणां कवलदृष्टान्तयोजनेति । ९२ योगिनः । ९३ सा च
 भुक्तादिका या दशा अवस्था तदशा तस्यास्त्रयं तदशात्रयं भोग्यभुक्त-
 भुज्यमानकर्मलक्षणत्रयं । ९४ केवलिसत्कर्मसत्तायां । तत्र केवली हि
 केवलोत्पत्त्यनन्तरं स्वायुषोन्तसमयद्वयं यावत् प्रतिसमयं भुक्तभोग्यभु-
 ज्यमानकर्मा भवति, आयुषोन्तसमयादनन्तरपूर्वसमये भुक्तभुज्य-
 मानकर्मा स्यात्, अन्तसमये तु भुक्तकर्मा न भुज्यमानकर्मा सर्वकर्म-
 णामन्तसमये क्षयकारणात् सिद्धत्वशालेश्चात् एवाग्रेऽनन्तरं वक्ष्यति
 सिद्धात्मनामिति ।

सर्वत्र कर्त्रादिपरप्रणोदनां
 विनैव द्रव्यादिचतुष्टयस्य ।
 तादृक्स्वभावादिह कर्मणां त्रयी
 भुक्तादिकासौ भविभुक्तजीवगा ॥ ५६ ॥
 सिद्धात्मनां सिद्धतया दशात्रयी
 न कर्मणां तत्कृतपूर्वनाशतः ।
 भुक्ताप्यवस्था भवदेषु केवलि—
 भवावसानं न तदत्र कापि सा ॥ ५७ ॥
 मया विचारोऽयमवाचि कर्मणा—
 मजानता लोकेऽङ्गैर्निर्दर्शनैः ।
 सामान्यलोकप्रतिबोधनाय
 ज्ञेयः प्रवीणैस्तु पुराणयुक्तिभिः ॥ ५८ ॥
 इत्थं विना प्रेरकमत्र कर्मणां
 भुक्ताविहोदाहरणान्यनेकशः ।
 विचारितान्येव विचारचञ्चुरै—
 स्तद्वाक्प्रमाणं किल पारमेश्वरी ॥ ५९ ॥
 इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूस्वन्द्रमनःस्थिरीकारे
 परप्रेरणारहितकर्मभोगोक्तिलेशो
 द्वादशोऽधिकारः ॥

९५ द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपस्य । ९६ संसारिकेवलजीवसम्ब-
 न्धिनी । ९७ लोकप्रसिद्धैः ।

अथ त्रयोदशो ऽधिकारः

मुनीश केचिद् भुवि नास्तिका ये
 न पुण्यपापे नरकं न मोक्षम् ।
 स्वर्गं न च प्रेत्यभवं वदन्ति
 को नाम तर्कः खलु तैः श्रितोऽस्ति ॥ १ ॥
 ते नास्तिका दृश्यपदार्थसक्ता
 नो इन्द्रियादेयविचारमुक्ताः ।
 प्रत्यक्षमेकं वृणते प्रमाणं
 पञ्चेन्द्रियाणां विषयो ऽस्ति यत्र ॥ २ ॥
 पृच्छास्ति तैः सार्धमसौ मुनीनां
 चेन्नास्तिकैरिन्द्रियगोचरं श्रितः ।
 सद्यस्तु दृश्यं यदि तर्हि वस्तु किं
 यन्नेन्द्रियाणां विषयः समेषाम् ॥ ३ ॥
 रामादिके वस्तुनि सर्वश्रोतसां
 किं गोचरो नेति यदाह नास्तिकः ।

१८ प्रत्यक्षे । १९ आस्तिकानाम् । ४०० विषयः । १ य-
 देव दृश्यं इन्द्रियग्रहणीयं तदेव सत् नास्तिकानां नान्यत् । तत्र पञ्चा-
 नामपीन्द्रियाणां कस्मिन् वस्तुनि नास्तिकानां विषयोऽस्ति तद्वस्तु ते
 चङ्गणन्तु तत्राहुर्नास्तिकाः रामादिके । २ इन्द्रियाणाम् ।

रात्रावतद्वस्तुनि शब्दरूप-

समेऽपि तद्वस्तुभ्रमो न किं स्यात् ॥ ४ ॥

सत्यं हि रात्रौ सकलेन्द्रियाणि

प्रायेण मुह्यन्त्यवबोधहान्याः ।

तस्मादतद्वस्तुनि तद्वग्रहः स्यात् ।

तच्छ्रोतृसां चित्र सदैव सत्या ॥ ५ ॥

पुनर्यथा पश्य जनेन नीरुजा

शङ्खः सितोऽस्तीति निरीक्ष्य गृह्यते ।

पुनश्च तेनैव रुजार्दितेन

स गृह्यते किं न बहूथवर्णः ॥ ६ ॥

यथा पुनः स्वस्थमनाः स्वबन्धून्

जानाति नैवं मधुमत्त एषः ।

३ न विद्यते तत् प्रागुक्तं वस्तु रामादिकं यत्र तद्वस्तुभ्रमः रामादिवस्तु-
भ्रमः मोहः किं न स्यात् अपि तु स्यादेवात एव रात्र्यादौ कचित्काले पुरु-
षेऽपि धृतरामावेषे रामाभ्रमो नास्तिकेन्द्रियाणां न भवति किन्तु भव-
त्येव तदा पुरुषे स्त्रीत्वज्ञानात् अथवान्यस्यां स्त्रियां स्वदृष्टस्त्रिया भ्रमात्
नास्तिकस्येन्द्रियज्ञानं कथं प्रमाणं स्यादित्युक्तं । ४ नास्तिकः प्राह
सत्यं इति । ५ ज्ञान । ६ पुरुषादिके । ७ रामाभ्रमः । ८ आस्तिकः
प्राह । ९ काचकामलीरोगपीडितेन ।

सन्त्येषु तान्येव किलेन्द्रियाणि
 कथं विपर्यास इयानभिर्ष्यात् ॥ ७ ॥
 पुरातनं ज्ञानमथेन्द्रियाणां
 सत्यं तथा चाधुनिकं प्रमाणम् ।
 नेदं वरं किन्तु पुरातनं सत्
 तान्येव खानीह तु को विशयः ॥ ८ ॥
 पूर्वं मनोऽभूदविकारि यस्मात्

१० एषु अस्त्रीस्त्रीदर्शक-काचकामलीरोगपीडित-मत्तेषु ता-
 न्येव स्वकीयसम्बन्धान्येव तादृशाकाराण्येव स्वस्थानस्थान्येव सन्ति
 तर्हि कथं भ्रमो भवति । नास्तिकस्य तु रात्रिरोगमत्ततादयो न
 वाच्याः स्युः गृहीतैकप्रत्यक्षप्रमाणस्य नास्तिकस्य रात्र्यादीनां
 पदार्थानामाकारवर्णगन्धरसस्पर्शादिशून्यानां करतलामलकवत् दर्श-
 यितुमशक्यत्वात् । ततो नास्तिकस्य तेषामेवेन्द्रियाणामप्रमाणता
 कथं स्यादित्येतदेवाह । ११ स्यात् । १२ नास्तिकः पृच्छयते हे ना-
 स्तिक त्वं ब्रूहि पुरातनं प्राचीनं ज्ञानं यदिन्द्रियाणामभूत् स्त्रियां स्त्री-
 ज्ञानं सितं ज्ञानं समीक्ष्य शङ्खग्रहणलक्षणं अमत्तस्य मात्रादिषु तज्ज्ञानं
 इत्येतपुरातनं ज्ञानं सत्यं किंवाधुनिकं साम्प्रतिकं पुरुषे स्त्रीग्रहणं पीत-
 त्वप्राप्तशङ्खशङ्खत्वेन ग्रहणं, मत्तस्य मात्रादिषु स्वैरिन्द्रियैरैव भार्यात्वे-
 न ग्रहणमेवं स्वामिनि सेवकत्वेन ग्रहणमित्यादि मिथ्यारूपं तत्सत्यं
 इति पृष्टे नास्तिकः ग्राह नेदं वरं आधुनिकं ज्ञानं यदुक्तं तत्सत्यं
 न । किन्तु पुरातनमेव तेषां तद्वस्तुनि तद्ग्रहणलक्षणं ज्ञानं तदेव सत्यं
 अथैषां इन्द्रियाणां सत्यासत्यज्ञानाङ्गीकारः कथं क्रियते इति पृष्टो
 नास्तिकः ग्राह पूर्वमिति ।

तत्साम्प्रतं यद्विकृतं बभूव ।

अतो मिथो भेद इयान् स कस्य
भेदोऽस्त्यथं मानसिकस्तदत्र ॥ ९ ॥

दृश्यं मनो नास्ति न वर्णतो वा
कीदृग् निवेद्यं भवतीति भण्यताम् ।

न दृश्यते चेन्नहि वर्तते तत्
खान्येव तानीह कथं विकारः ॥ १० ॥

अयं विकारस्तु बभूव साक्षाद्
यं सर्व एते निगदन्ति तज्ज्ञाः ।

त्वं पश्य चेद्दृष्टपदार्थकेष्वपि
मोहो भवेदित्थमिहैव स्वानां ॥ ११ ॥

तर्हीन्द्रिज्ञानमिदं हि केन
सत्यं सता सर्वमितीव वाच्यम् ।

तदेव सत्यं यदिहोपकारिण
उपादिशन् दिव्यदृशो गतस्पृहाः ॥ १२ ॥

स्वस्थं मनस्त्वं बुध सन्निधाय
विचारमेतं कुरु तत्त्वदृष्ट्या ।

शब्दा इमे ज्ञानवतोपदिष्टा—

स्तेऽमी यथार्था भवतापि^{१४} वाच्याः ॥ १३ ॥

आनन्दशोकव्यवहारविद्या

आज्ञाकलाज्ञानमनोविनोदाः ।

न्यायानयौ चौर्यकजारकर्मणी

वर्णाश्च चत्वार इमे तथाश्रमाः ॥ १४ ॥

आचारसत्कारसमीरसेवा

मैत्रीयशोभाग्यबलं महत्त्वम् ।

शब्दस्तथार्थोदयभङ्गभक्ति-

द्रोहाश्च मोहो मदशक्तिशिक्षाः ॥ १५ ॥

परोपकारो गुणखेलनाक्षमा

आलोचसङ्कोचविकोचलोच्चाः ।

रागो रतिर्दुःखसुखे विवेक-

ज्ञातिप्रियाः प्रेमदिशश्च देशाः ॥ १६ ॥

ग्रामः पुरं यौवनवार्धकास्था

नामानि सिद्ध्यास्तिकनास्तिकाश्च ।

१४ अपिः समुच्चयार्थस्तेन मया वाच्या एव पुनर्भवता त्वया-
प्येते मदद्वाच्या इति । १५ अर्थोऽभिधेयः शब्दोऽयमयं चार्थ इति च
क उच्यते किं शब्दार्थयोः कश्चिदाकारादिरस्ति । १६ अयं मे प्रियो-
ऽयं चाप्रियश्चेति यदा दृश्यते तदा तद्वस्तु एव दृश्यते परं येन कृत्वा
प्रियशब्दः प्रवर्तते सगुणस्तु दर्शयितुं न शक्य एवमन्यत्रापि ।

कषायमोषौ विषयाः पराङ्मुखा-
 श्रातुर्यगाम्भीर्यविषादकैतवम् ॥ १७ ॥
 चिन्ताकलङ्कश्रमगालिलज्जा-
 सन्देहसंज्ञामसमाधिबुद्धि ।
 दीक्षापरीक्षादमसंयमाश्च
 माहात्म्यमध्यात्मकुशीलशीलम् ॥ १८ ॥
 क्षुधापिपासाधर्ममुदूर्तपर्व-
 सुकालदुःकालकरालकल्प्यम् ।
 दारिद्र्यराज्यातिशयप्रतीति-
 प्रस्तावहानिस्मृतिवृद्धिगृद्धि ॥ १९ ॥
 प्रसाददैन्यव्यसनान्यसूया-
 शोभाप्रभावप्रभुताभियोगाः ।
 नियोगयोगाचरणाकुलानि
 भावाभिधाप्रत्यययुक्तशब्दाः ॥ २० ॥

१७ अर्घः मूल्यम् । १८ आरोग्यम् । १९ भावः शब्दस्य प्रवृ-
 त्तिनिमित्तं तस्याभिधाभिधानं कथनं वचनमिति यावत् तदर्थं ये प्र-
 त्ययाः तत्त्वयण्इमनणादयस्तैर्युक्ता शब्दास्ते तथा यथा विष्णोर्भावः
 विष्णुता विष्णुत्वं वैष्णवं दाढ्यम् द्रढिमा इत्यादिभावप्रत्ययान्तैः
 सर्वैरपि लोकमध्यस्थशब्दै र्योऽर्थो भवति स नास्तिकेन न वाच्यः
 स्यात् तस्य पञ्चभिरिन्द्रियैर्ग्रहीतुमशक्यत्वादिति यथासम्भवं वाच्यम्
 यद्यपि चौर्यमाहात्म्यदारिद्र्यराज्यादिशब्दा अत्रैवान्तभूतास्तथाप्यती-
 वप्रसिद्धत्वादिहोपात्ता इति न पौनरुक्त्यदोषः ।

इत्यादिशब्दा बहवो भवन्ति ये
 जिह्वादिवत्तेन हि शब्दवन्तः ।
 स्वर्णादिवन्नो इह रूपवन्तः
 पुष्पादिवन्नोऽत्र च गन्धवन्धुराः ॥ २१ ॥
 सितादिवन्नो रसवन्त एव
 न स्पर्शवन्तः पवनादिवच्च ।
 किन्त्वेककर्णेन्द्रियरूपग्राह्या-
 स्ताल्वोष्ठजिह्वादिपदे प्रवाच्याः ॥ २२ ॥
 स्वस्वोत्थचेष्टादिविशेषगम्याः
 स्वाभ्याससम्प्राप्तफलानुमेयाः ।
 स्वनामयार्थार्थ्यकथानिधायिनः
 स्वीयप्रतिद्वन्द्विविनाशकारिणः ॥ २३ ॥
 सैद्यो विरोध्युत्थनिजाह्वयान्ताः

२० यथा नन्दनमानन्दः शोचनं शोक इत्यादिकथनधारिणः । २१
 आनन्दप्रतिद्वन्द्वी अनानन्दः शोकादिः तेनानन्देनानानन्दस्य विनाशः
 क्रियते एकस्य नाशेऽपरस्योपपत्तौ वस्तूनां भावाभावौ सिद्धौ एतौ तु
 तदा स्यातां यदा किञ्चिद्वस्तु स्यात् तत्सद्भावस्तु न साक्षात् स्वर्णादि-
 बद्ध्यते सर्वत्र चेष्टयैव एषां सत्ता उपदिश्यते एवं नञ्समासादिमतामे-
 षामभावरूपेण विनाशो लक्ष्यते । २२ सद्यः शीघ्रं आनन्दादीनां
 विरोधिनः शोकादयः तेभ्यः शोकादिभ्य उत्थ उत्पन्नो निजाह्वयस्य
 आनन्दादीनां स्वनाम्नः आनन्देति शब्दस्यान्तोऽवसानमनुच्चारो येषां

इतीदृशाः सर्वजनप्रसिद्धाः ।

शब्दाः स्वकीयोत्थगुणप्रधाना

वाच्या नरैरास्तिकनास्तिकैश्च ॥ २४ ॥

चतुर्भिः कलापकम्

यदीदृशा अप्ययि सिद्धशब्दा

येषां न साक्षात्कृतिरिन्द्रियैः स्वैः ।

तत्पुण्यपापादिकवस्तूनीहा—

प्रत्यक्षके कैस्य च स्वस्य वृत्तिः ॥ २५ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे
नास्तिकस्याप्यानन्दादिशब्दवत् पुण्यपापादिशब्दसत्तोक्तिलेशः

त्रयोदशोऽधिकारः

ते तथा अतएव यस्मिन् क्षणे यन्निमित्तानन्दोत्पत्तिस्तस्मिन् क्षणे तन्नि-
मित्तमेव शोकाद्युत्पत्तेरभावात् शोकादीनामनुच्चार एवं सर्वशब्देष्वप्य-
यमेव धर्मोऽवसेयः । २३ पुंसः । २४ इन्द्रियस्य ।

अथ चतुर्दशोऽधिकारः

अतो य एतन्मनुते वदावदः
 प्रत्यक्षमेकं हि मम प्रमाणम् ।
 तच्चिन्त्यमानं न विवेकचक्षुषाम्
 शक्तं भवेत्सर्वपदार्थसिद्ध्यै ॥ १ ॥
 किं तर्हि सत्यं निजगाद नास्तिक-
 स्तदुत्तरं यच्छतु शुद्धमास्तिकः ।
 यदेकशब्देन निगद्यमानं
 तत्सत्पदं प्राहुरिति प्रवीणाः ॥ २ ॥
 तद्विद्यते यन्ननु सत्पदेन
 वाच्यं भवेद्वस्तु तदत्र किं स्यात् ।
 यच्छब्दजातं गदितं पुरैव
 तथा पुनः किञ्चिदनूच्यतेऽत्र ॥ ३ ॥
 कालः स्वभावो नियतिः पुराकृतं
 तथोद्यमः प्राणमनोऽसुमन्तः ।
 आकाशसंसारविचारधर्मा-
 धर्माधिमोक्षा नरकोर्ध्वलौकौ ॥ ४ ॥
 विधिर्निषेधः परमाणुपुद्गलः
 कर्माणि सिद्धाः परमेश्वरस्तथा ।

इत्यादिशब्देषु न चेष्टयाऽपि
केचित्सुधीभिः प्रतिपादनीयाः ॥ ५ ॥

किन्त्वेकतः सत्पदतः प्ररूप्याः
तथैककर्णेन्द्रियग्राह्यवर्णाः ।

स्वस्वस्वभावोत्थिततत्तथाविध-
फलानुमेयाः किल केवलीक्ष्याः ॥ ६ ॥

ये सन्ति शब्दास्तु पदद्वयादिना
संयोगजास्ते भुवि सन्ति वा नो ।
यथा हि वन्ध्यास्ति सुतोऽपि चास्ति
वन्ध्यासुतश्चेति न युक्तशब्दः ॥ ७ ॥

एवं नभःपुष्पमरीचिकाम्भः-
खरीविषाणप्रमुखा अनेके ।
एतादृशा ये किल सन्ति शब्दाः
संयोगजास्ते किल नैव युक्ताः ॥ ८ ॥

कर्णेन्द्रियग्राह्यतयापि नैषा
सत्तास्ति तन्नेन्द्रियगोचरः सन् ।
केचित्तु संयोगभवा हि शब्दाः
सन्त्येव ते तद्विरहो न प्रायः ॥ ९ ॥

यथाहि गोशृङ्गनरेन्द्रकञ्जा-

वनीरुहागोपतिभूधराद्याः ।
 संयोगजाः सन्ति वियोगतश्च
 शब्दा अनेके विबुधैर्विवेच्याः ॥ १० ॥
 श्रोत्राक्षिमुख्येन्द्रियरूपग्राह्ये
 परन्त्वर्तमानानि तस्य नाम्नि ।
 अर्थे तथान्याश्रितरूपवेषके
 ज्ञानं न नेत्रश्रवसोस्तदर्थकृत् ॥ ११ ॥
 यथा सिताभ्रादिसुगन्धिवस्तुषु
 श्रोत्राक्षिनासारसनासमुत्थं ।
 ज्ञानं यदप्यस्ति तथापि केषुचि-
 त्तेषु प्रमाणं रसनावबोधनम् ॥ १२ ॥
 स्वर्णादिके वस्तुनि कर्णनेत्र-
 ज्ञानं स्फुरत्येव तथापि तत्र ।
 निघर्षणादिप्रभवोऽवबोध-
 स्तदर्थसत्याय न केवललक्षम् ॥ १३ ॥

२६ वस्तुनि । २७ लवणादिखण्डे । २८ कर्पूरादेर्नामनि पदार्थे
 इत्यर्थः । २९ सत्स्वपीन्द्रियेषु इन्द्रियज्ञानात् निघर्षणच्छेदनतापताड-
 नोत्थपरीक्षाभवं यत् ज्ञानं तदेव स्वर्णादिसत्यतासम्पादकं स्यात् न । हि
 स्वर्णशब्दे श्रुते चक्षुर्भ्यां स्वर्णवर्णे च दृष्टे स्वर्णं सत्यमिति वक्तुं शक्यते
 किन्तु निघर्षणादिभवेन तच्चकषपट्टलोहाग्न्यादिहेतुजं तत्संयोगानन्तर-
 मेव तत्रेन्द्रियगोचरप्रवृत्तिर्न स्वतस्तत्प्रागेवेति विचार्यम् ।

माणिक्यमुख्येषु पदार्थराशिषु
 समाक्षविद्रुत्तं^{३०}परीक्षिकातः ।
 तथापि तेषामधिकोनवक्रयो
 निगद्यते रत्नपरीक्षकैः किम् ॥ १४ ॥
 सर्वेषु सर्वाणि समानि खानि
 तदा कथं भिन्नविभिन्नवक्रयः ।
 परन्तु कश्चित्प्रतिभाविशेषो
 येनोच्यते तद्गतमूल्यनिश्चयः ॥ १५ ॥
 तथाहि फेनादिकजोटकैषु
 प्रायो विमुह्यन्ति समेन्द्रियाणि ।
 प्रमाणमेतेषु तदुत्थमत्तता
 तेनेन्द्रियज्ञानमृत्तं^{३४} न सर्वम् ॥ १६ ॥
 तथौषधीमन्त्रगुडाविशेषै
 लोकाञ्जनैर्गुप्ततनोर्नरस्य ।
 मूर्तिस्तु नो दृक्पथमेति नृणां

३० माणिक्यमुख्येषु रत्नपरीक्षावेदिनां यद्यपि पञ्चेन्द्रियाणा-
 मपि विषयो वर्तते तथापि रत्नपरीक्षकैः सर्वेन्द्रियाकारसाम्येऽपि
 न्यूनमधिकं वा मूल्यं तत्र केनायं विशेषः क्रियते एतदेवाह । ३१ र-
 त्नपरीक्षिका रत्नपरीक्षाशास्त्रं तस्याः सकाशात् । ३२ मूल्यं । ३३
 माणिक्य । ३४ सत्यं । ३५ गुटिका । ३६ अदर्शीकरणाञ्जनेन ।
 ३७ शरीरं ।

तत्किं स नास्तीति न गृह्यते खैः ॥ १७ ॥

तदाश्रितार्थादिकृतेस्तु तस्य

सत्ता तथा शक्तिमहेश्वीराः ।

भूतं सती जाङ्गुलिका सपत्नी

सिद्धायिकादेरपि तद्वदेव ॥ १८ ॥

एतस्य सिद्धौ हि परोक्षसिद्धिः

तत्सेधनात् स्वर्गपरेतंसिद्धिः ।

न दृश्यते यन्ननु चेष्टयापि

कथं हि तद्वस्तु सदृश्यते भोः ॥ १९ ॥

स्थाने परं सर्वमिदं हि केवली

ज्ञानेन जानाति यदेव वस्तु सत् ।

अतस्तदीयं वचनं प्रमाणं

यदुच्यते तेन परावबुध्यै ॥ २० ॥

त्वं पश्य लोकेऽपि जनैर्न चान्यै-

र्यज्ज्ञायते तत्किल दृश्यतेऽलम्

नैमित्तिकैरेव यथोपरागो

ग्रहोदयो गर्भधनागमादि ॥ २१ ॥

१८ गुप्ततनुः । १९ तस्याश्रितं यत्कार्यं आज्ञायनमौत्तनादिकं
तस्य करणात् । ४० नरक । ४१ नास्तिकः पुनः प्राह । ४३ ग्रहणं
४३ मेघवृष्ट्यादि ।

तथा व्यतीतं सकलं ब्रवीति
 पृष्टं तु चूडामणिशास्त्रवेदी ।
 निदानवैद्यो ऽखिलरुग्निदानं
 निवेदयत्याशु न चान्यलोकः ॥ २२ ॥
 परीक्षको वेत्त्यथ नाणकस्य
 यथा परीक्षां न परो मनुष्यः ।
 पदं पदज्ञः शकुनं च तज्ज्ञो
 यथा विजानाति परो न तद्वत् ॥ २३ ॥
 अतस्त्वंकं विद्धि जनो ऽखिलो ऽन्यः
 सर्वेन्द्रियो ऽप्यत्र न वेत्ति तद्वत् ।
 यथैव नैमित्तिकमुख्यलोक—
 स्तदक्षतः को ऽप्यपरो ऽस्ति बौद्धः ॥ २४ ॥
 एवं परोक्षार्थमिमं समस्तं
 ज्ञानी विजानाति न सर्वलोकः ।
 प्रायस्त्वदं वेत्ति परोपदेशा—
 ज्जनः स्वतो नेन्द्रियकेषु सत्सु ॥ २५ ॥
 आचारशिक्षार्गमसार्धनानि
 रसायनं व्याकरणादिविद्याः ।

४४ त्वं । ४५ इन्द्रियेभ्यः । ४६ ज्ञानम् । ४७ मन्त्राग्न्याय ।
 ४८ देवानां— ।

चरित्रवृत्ती परदेशवार्त्ता

स्वादिन्द्रियादेति न किन्तु चान्यतः ॥ २६ ॥

हेतोस्तः सुष्ठु विधाय चित्तं

विचारयेदं स्वविकल्पमुक्तः ।

ग्राह्यं यदेवास्ति नृणां निजैः स्वै-

स्तदेव गृह्णन्ति हि तानि खानि ॥ २७ ॥

ज्ञानं परोक्षं हि यदिन्द्रियाणां

तज्ज्ञायते मद्भक्षु परोपदेशात् ।

शस्तं तथाऽशस्तमिदं समस्तं

विस्तारसंक्षेपत ईक्ष्यते ऽन्यतः ॥ २८ ॥

यथान्त्रिशुक्रं कफपित्तवात-

नाडीभ्रमं गुल्मयकृन्मलाशयाः ।

गण्डोलतापाधिकतसिवालकाः

कपालरोगा गलरोगविद्रधी ॥ २९ ॥

इत्यादिकं यत्तनुमध्यवस्तु

सामान्यमर्त्यैर्निजकैन्द्रियैः स्वयम् ।

न ज्ञायते किन्तु परोक्षश्रुत्या

ज्ञेयं तदस्य प्रशमात्स्वसत्ता ॥ ३० ॥

४९ अन्त्राश्रितं हानिवृद्ध्यादिकं । वीर्याश्रितं हानिवृद्ध्यादिकं । ५०
अप्यन्त्रादिविद्रधिपर्यन्तरोगगणस्य औषधादिनोपशमात् शान्तितः
सत्ता रागोत्पत्तिज्ञानं भवेत् ।

इदं ^{५१}विदां सुन्दरं स त्वमैदं—

पर्यं विजानीहि मयोच्यमानम् ।

वस्त्वस्ति यत्प्राणभृदङ्गभाग—

भूतं प्रदृश्यं न परन्त्वमूर्त्तम् ॥ ३१ ॥

अतः किलाकारवतोऽङ्गिनोऽङ्गजं

तदङ्गभूतं च यदस्ति वस्तु ।

दृश्यं तदेवाथ न सन्त्यनाकृते—

जीवस्य येनाकृतयो गुणास्ते ॥ ३२ ॥

इतीयता सिद्धमिदं यदत्र खै—

र्ग्राह्यं तदेव प्रतिगृह्यते तैः ।

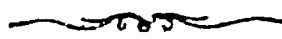
अन्यद्यदाप्तैरुदितं तदेव

सत्यं नृणां खानि तु सर्वदृंशि नो ॥ ३३ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सुरचन्द्रमनः स्थिरीकारे

नास्तिकस्य प्रत्यक्षप्रमाणान्नोद्भिन्द्रियावगमाधिक्योक्तिलेशः

चतुर्दशोधिकारः

अथ पञ्चदशोऽधिकारः

पुनश्च यदेहबहिःस्थवस्तु
 दृश्यं तदेवाङ्गिभिरीक्ष्यते ऽक्षैः ।
 ग्राह्यं तु यन्नास्ति न गृह्यते तत्
 परोक्तिशक्त्या तदपीह मन्यते ॥ १ ॥
 पुंसो यथा कस्यचिदस्ति कैन्धरा
 पृष्ठस्थितो वंशकमध्यगो वा ।
 भृङ्गो ऽथवा लक्ष्म च कालिकादि
 स्वयं न जानाति स तन्निजैः स्वैः ॥ २ ॥
 यदा तु मात्रादिनिजाप्तवृद्धै-
 स्तवात्र भृङ्गादि निगद्यतेऽदः ।
 तदापि तेनाप्यनुमन्यते तत्
 परन्तु स्वैः स्वैर्न कदाचिदीक्ष्यम् ॥ ३ ॥
 विद्वन् यथास्येक्षकमानवास्ततो
 ऽनेके परे सन्ति तथा स्वैरीक्षकाः ।
 घना न तस्य त्वनिरीक्षकः स्वको
 ऽङ्क्येवैककस्तेन समं न चोत्तरम् ॥ ४ ॥
 युक्तं परं नास्तिकतो घना जनाः

सन्त्यास्तिका आप्तवचः प्रमाणकाः

तत्प्रेत्य^{५७}दर्शा निवसन्ति भूरिशो

लक्ष्मेक्षवन्नास्तिकवत्तु लक्ष्मवान् ॥ ५ ॥

सत्यं मुने तत्फलतो ऽपि पृष्ठं

लक्ष्मावसेयं हि भवेदवश्यम् ।

परन्तु न स्वर्गपरेतलोकौ

कयापि बोध्यो ननु चेष्टयापि ॥ ६ ॥

मैवं वदः कोविद शक्तिशम्भु-

गणेशवीरादिकदेवसंहतिः ।

शैवाङ्गिमान्याथ तुरुष्कपूज्याः

फिरस्तपेगम्बरपीरमुख्याः ॥ ७ ॥

तदीयसेवोत्थिततादृशेन

फलेन वेद्या न हि सन्ति ते किम् ।

सन्तीति चेत्ते त्रिदशा न मर्त्याः

प्रायो न दृश्याः कलिकालयोगतः ॥ ८ ॥

दूरस्थतद्योग्यनिवासभूमे-

रगम्यतत्क्षेत्रपथा मनुष्याः ।

५७ परभव । ५८ लक्ष्मेक्षा इव लक्ष्मेक्षवत् लक्ष्मदर्शका इव ।

यथा लक्ष्मवान् अङ्गी स्वाङ्गस्थमपि लक्ष्म न पश्यति तथा नास्तिको-
ऽपि स्वर्गादि न पश्यति इति समानमुत्तरम् ।

परन्तु सिद्धास्ति^{५९}दमीय सत्ता
 नो मादृशैरत्रगतैः प्रदर्श्या ॥ ९ ॥
 त्वं चेतसि स्वे परिभावयैवं
 लङ्कास्ति वा नो ननु वर्तते सा ।
 त्वया मया सर्वजनैरपीय—
 माकर्ण्यते केन न मन्यते सा ॥ १० ॥
 एवं तदा चेत्त्वमिह स्थितः सन्
 लङ्कां पुरीं तां मम दर्शयात्र ।
 श्रुत्वेति सोऽभाषत नास्तिकाख्य
 इहस्थितैः कैर्ननु दर्श्यते सा ॥ ११ ॥
 त्वमित्थमेवात्मनि मानयात्र
 स्थितैस्तु लङ्का न यथा निरीक्ष्यते ।
 न स्वर्गमोक्षादिपदं तथैव
 छद्मस्थपुष्पिः परिवीक्ष्यमन्त्रंगैः ॥ १२ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे
 नास्तिकस्य सकलप्रत्यक्षेऽपि कस्मिंश्चिद्वस्तुनि निजप्रत्यक्षता-
 निराकरणोक्तिलेशः पञ्चदशोऽधिकारः ॥

५९. एषामियमिदमीया सा चासौ सत्ता च तथा देवसम्बन्धिनी
 सत्ता एतत्सिद्धौ हि सिद्धा एतद्विपरीतपापहेतुप्राप्या नरकगतिसत्तेति-
 स्वयमूहा । ६० अत्रस्थितैः ।

अथ षोडशोऽधिकारः

अथास्तिकं नास्तिक आह शस्तधी-
रस्त्वस्तिवदं स्वर्गपदादि निश्चितम् ।

परं किलैतस्य यदस्ति साधनं

तद् ब्रूहि मे साम्प्रतमादरेण ॥ १ ॥

अहो त्वया साधु वचः समीरितं

धर्मश्रुतौ ते यदभूदिदं मनः ।

एकाग्रचेतः शृणु तर्हि मद्बचो

यथा तवाप्यस्तु सुधीः सुधर्मे ॥ २ ॥

हिंसामृषादत्तग्रहाङ्गनागमाः

परिग्रहश्चेति समे समन्ततः ।

विवर्जनीया यदिमान् विवर्ज्य

सिद्धोऽभवच्छ्रीभगवान् प्रसिद्धः ॥ ३ ॥

ये सत्यशीलक्षमतोपकारिता-

६१ यथा स्यात्तथा । ६२ शोभना बुद्धिः । ६३ आदान ।

६४ पुनस्त्वं पश्य संसारे वसतां योगिनां ये सत्यशीलादयः लौकि-
का गुणा अल्पशोऽल्पशोऽभूवन् ते सर्वेऽपि गुणा बीजभूताः सन्तः
एषां योगिनां सिद्धत्वेनावतीर्णानामनन्ताः सिद्धावस्थत्वयोग्याः एते
भवन्तीति तत्कुतस्तत्र हेतूनाह ।

सन्तोषनिर्दूषणवीतरागताः ।

निःसङ्गता चाप्रतिबद्धचारिता-

सज्ज्ञानितानिर्विकृतिप्रसन्नताः ॥ ४ ॥

सद्गोष्ठितानिश्चलताप्रकाशिता-

अस्वामिसेवित्वमतीवसत्त्वताः ।

निर्भीकताल्पाशनताविशिष्टता-

संसारसम्बन्धजुगुप्सतादयः ॥ ५ ॥

अत्रेदृशा अल्पगुणा अभूवन्

सिद्धिश्रितां ते तु भवन्त्यनन्ताः ।

क्षेत्रस्वाभावादथ सिद्धभावा-

द्यद्वा शिवात्केवलवाक्प्रमाणात् ॥ ६ ॥

विशेषकम् ॥

तत्सेवकेनापि तदीयशील-

विधायिना भाव्यमिति प्रतीतम् ।

तथा च सिद्धा यदमूर्त्तरूपा-

६५ संसारसम्बन्धेनायं मम स्वामी अहं चास्य सेवी सेवकः
तर्हि मया किञ्चित्कर्मकरेण इव भाव्यमिति भावाभावः सम्बन्धमनुभ-
वत्येव । ६६ अर्थात् सुमुखेषु । ६७ सिद्धिं गतानां सुमुखीणां । ६८
लोके । ६९ मया सिद्धाः स्मर्त्तव्या यथाहमप्येतादृशो ऽपुनर्भावो भ-
वामीति विचिन्त्य सिद्धान्स्वामित्वेन सम्पाद्य स्वमात्मानं च तत्सेवक-
तया प्रकल्प्य यदि तत्सेवामाचरति तदेदृशेन तेन भाव्यमित्याह ।

गंताशना नीरुषवीतरागाः ॥ ७ ॥

निरञ्जना निष्क्रियका गतस्पृहाः

अस्पर्धका बन्धनसन्धिवर्जिताः ।

सत्केवलज्ञाननिधानबन्धुरा

निरन्तरानन्दसुधारसाचिताः ॥ ८ ॥

अतस्तदुत्पन्नगुणानुगामिभि-

र्महानुभावैर्मुनिभिर्विधीयते ।

तेषां गुणानामनुयानमात्मा-

नुरूपशक्त्या तदवाप्तिकाङ्क्षया ॥ ९ ॥

यद्यप्यमीषां न गुणान्समस्तान्

पूर्णानिमे सेवितुमत्र शक्ताः ।

तथाप्यमी साधव आत्मयोग्यं

श्रित्वा बलं सिद्धगुणान् श्रयन्ति ॥ १० ॥

तथाहि सिद्धाः परिभान्त्यमूर्त्ता

७० निराहाराः । ७१ गतद्वेषाः । ७२ गतारम्भाः । ७३ बन्धनं मानसं वाचिकं कायिकं च यथा इदं तवाहं करिष्ये इति त्रिकरणेनापि मुक्ताः सन्धानं सन्धिः अमाननशीलानां भवद्विरहं मान्यः इति सन्धिः संश्लेषः सोऽपि त्रिकरणाश्रितस्तेन मुक्ताः । ७४ पूर्णाः । ७५ साधुभिः । ७६ अनुसरण । ७७ सिद्धत्व । ७८ किं किं विचिन्त्य सिद्धगुणाननुसरन्तीत्याह ।

अमी तथा देहममत्वमुक्ताः ।

अरूपिणस्ते तदिमे शरीर-

संस्कारसत्कारनिकारकाराः ॥ ११ ॥

मुक्ताशनास्ते ऽत इमे कैचित्कचि-

दाहारवर्जाः पुनरेव ते तु ।

विद्वेषमुक्ता इति सर्वसत्त्व-

मैत्रीवहा एत इतीव रुच्याः ॥ १२ ॥

ते वीतरागा इति बन्धुबन्ध-

च्युता इमे ते तु निरञ्जनाख्याः ।

इमे ततः प्रीतिविलेपनाद्यैः

शून्याश्च ते निष्क्रियकास्ततोऽमी ॥ १३ ॥

आरम्भसंरम्भविलम्भरिक्ता

गतस्पृहास्ते ऽत इमे निराशाः ।

अस्पर्धकास्ते तदमी परैस्तु

वादैर्विवादैरहितास्तथा च ॥ १४ ॥

निर्बन्धनास्ते ऽथ सदैवकृप्त-

७९ अत्र प्रकरणे इदमदसूतच्छब्दैः साधव एव सर्वत्र ग्राह्या-
स्तच्छब्देन तु प्रसिद्धास्ते सिद्धा एवादेयाः किं वारंवारं लिखनेन ।
८० निषेधकर्तारः । ८१ पर्वणि । ८२ विशेषेण लम्भः प्राप्तिस्तया
रिक्ताः शून्याः ।

स्वेच्छाविहारास्तदिमेऽथ तेऽपि ।

निःसन्धयो ऽमी तु परस्परोत्थ-

संख्यादिरक्ता अथ केवलेक्षाः ॥ १५ ॥

ते सन्त्यमी सर्वजगत्स्वभावा-

नित्यत्वदर्शाः पुनरेव ते तु ।

आनन्दपूर्णास्तदिमे सदान्तराः

सन्तोषपोषात्समभावभाविनः ॥ १६ ॥

इत्यादिका ये भगवद्गुणौघाः

शास्त्रेषु दृष्टा अथ तान्प्रकल्प्य ।

मुमुक्ष्वो ऽमी अपि शक्तियोग्य-

मादृत्य सिद्ध्यन्त्यपि ते क्रमेण ॥ १७ ॥

ये ऽन्ये गृहस्थाः खलु ते स्वकीय-

शक्त्या तथा देशत एतैकान् गुणान् ।

दुष्कर्मशान्त्यर्थमनुश्रयन्तः

क्रमेण चैतेऽपि सुखीभवन्ति ॥ १८ ॥

एवं तु ये के ऽपि जैनाः स्वशासने

सत्तां श्रिताः श्रीपरमेश्वरस्य ।

८३ मैत्र्यात् । ८४ अनगाराः ८५ यथा सिद्धापेक्षया साधुषु
देशतो गुणाः साध्वपेक्षया गृहस्थेषु देशतो गुणाः तत एतान् तपः-
प्रभृतिकान् गुणान् । ८६ शाक्यनैयायिकवैशेषिकाद्याः । ८७ मते ।
८८ परमेश्वरोऽस्तीति तत्सेवनात् मुक्तिरिति ये परमेश्वरस्य सद्भावं

तत्प्रीतये ते ऽपि गुणानिमान-
 नुयान्ति विज्ञाः परब्रह्मलिप्सवः ॥ १९ ॥
 साधो गृहस्था अपि देशतो ऽमी
 श्रयन्त्वमूनेव गुणांश्चिराय ।
 परन्तु यत्कर्मणि जीवहिंसा
 श्रयन्ति चेत्तन्नवरं तदेषाम् ॥ २० ॥
 सत्यं गृहस्थाः खलु ते भवन्ति
 प्रायो हि ते स्थूलधियोऽतिचिन्ताः ।
 आरम्भवन्तश्च परिग्रहादराः
 सूक्ष्मेक्षिकालोकनकुण्ठबुद्धयः ॥ २१ ॥
 एते विनालम्बनमत्र तत्त्व-
 त्रये विमुह्यन्ति ततः शुभार्थम् ।
 साकारपूजां धृतसाधुवेष-
 सेवां च दानादि सृजन्तु नित्यम् ॥ २२ ॥
 उच्चैः कुलाचारयशोऽर्जनार्थं
 श्रितो गृहस्थैः सैकलो ऽपि धर्मः ।
 तद् द्रव्यतो भावत आत्मसम्पदे

भजन्ते तेऽपि । ८९ परमेश्वरप्रीतये । ९० अधिकचिन्ताः । ९१
 दृष्टिः । ९२ बठर । ९३ आलम्बनमाश्रय आधारो वेत्याद्येकार्थाः ।
 ९४ साकारजिनप्रतिमायां साधुवेषे प्रतिलेखनाप्रमार्जनादानादि-
 कर्त्तव्ये च द्रव्यधर्मत्रये । ९५ रक्षणाय । ९६ द्रव्यभावभिन्नः ।

द्विधापि धर्मं गृहिणः श्रयन्त्वमी ॥ २३ ॥

प्रायेण सावद्यरता गृहस्थाः
सदैहिकार्थाधिकृतौ प्रसक्ताः ।

कुटुम्बपोषादृतभूरिसङ्ख्यो-
च्चनीचवार्ताः परतन्त्रखिन्नाः ॥ २४ ॥

तेऽमी स्वचेतःप्रतिभातपुण्य-
कार्योद्यता आत्मरुचिप्रवृत्ताः ।
यदेव ते स्वीयमनोऽभितुष्ट्यै
कुर्वन्ति पुण्यं किल कुर्वतां तत्तं ॥ २५ ॥

एते गृहस्था हृदये विदध्यु-
रितीव सङ्कल्प्य च द्रव्यधर्मम् ।
द्रव्येण कर्माणि समाचरय्य
यथा मनस्तुष्टिमिदं निधत्ते ॥ २६ ॥

तथैव धर्माण्यपि कानिचिच्चेद्
द्रव्येण कृत्वा स्वमनः प्रसन्नम् ।
कुर्मोऽत्र येनैव गृहस्थसत्को
व्यापार एष द्रविणेन सिध्येत् ॥ २७ ॥
एषां यतो द्रव्यवतां स्वधर्मं

द्रव्येण साद्धुं भवतीह चेतः ।

युक्तं ह्यदो यस्य वलं यदीयं
बलेन तेनैव मतं निजं क्रियात् ॥ २८ ॥

तद्द्रव्यधर्मं गृहिणां प्रकुर्वतां
संसारकार्यान्मनसोऽस्तु संवृतिः
यथा तथैते दधतां मनः स्वकं
सालम्बने पुण्यविधावपेक्षणम् ॥ २९ ॥

तद्यावतामी निजकेन्द्रियाणि
संवृत्य संसारभवक्रियातः ।
तदेव पूजादिकमाश्रयन्तां
मनः स्थिरं येन मनागपि स्यात् ॥ ३० ॥

यावत्त्वनाकारपदार्थचिन्ता—
कृतौ मनो न क्षममस्ति तद्वैत् ।
सुसाध्वसाधुप्रतिपत्तियोग्यो
ज्ञानोदयो यावदहो भवेन्नो ॥ ३१ ॥
तावत्स्वकीयव्यवहाररक्षा
कार्या कुलीनेन सनिश्चयेन ।

पृष्ठ १०६ लिटि ७ “सालम्बने” उपर पर्याय.

* साकारजिनपूजायां साधुवेषे प्रतिलेखनाप्रमार्जनादानादि
कर्त्तव्ये च द्रव्यधर्मत्रये ।

निन्द्यो गृहस्थो न परैर्यतो भवेत् ॥ ३२ ॥

स्थिं यदा चित्तमनाकृतावपि

तदा तु सिद्धस्मरणं विधेयम् ।

तत्सेधने साधुगृहस्थमुख्यै-

रात्माध्वबोधे परित्यज्यः ॥ ३३ ॥

पौर्वो विधिर्योऽखिलद्रव्यभाव-

भिन्नः स हि धारधरोपलब्ध्यै ।

निर्वाणधाम्नो वर्यानवत्स्या-

तस्य प्रवेशेऽयमिहात्मबोधः ॥ ३४ ॥

तदङ्गने पादविहारवद्यः

शिवाल्यावस्थितिकृन्महात्मनां ।

तेनात्मबोधः परमोऽस्ति धर्मो

यत्सेधनान्निर्वृतिरेव निश्चिता ॥ ३५ ॥

निश्चयवता स्थेयं मया त्वयं सर्वो व्यवहारः साध्यते परं यदा भाव-
धर्म उदयं समेप्यति ध्रुवं मोक्षो भावी नान्यथा इति निश्चयपरेण
भाव्यं तेन व्यवहारावसरे व्यवहारं कुर्वन् निश्चयात्मकेऽवसरे च
निश्चयं कुर्वन् कुलीनो गृहस्थः न निन्द्यो भवेत् अत्रायं भावः उत्तमेन
कुलीनगृहस्थेन येन पुण्यकर्मणा पुण्यवज्जनेषु पूर्वजैः यशोऽर्जितं
तद्विपरीतं कर्म कृत्वाऽयशो नार्थनीयमिति व्यवहाररक्षा व्यवहारिणा
कार्या गृहस्थेन सता मुनिधर्मं सर्वोत्कृष्टं कुर्वाणः कदापि न निन्द्यो
भवेदिति तत्करणे पूर्वजादधिकीभवेदिति सर्वं विचार्यम् । ५ भू ।

सन्त्यत्र यद्वबोधनदर्शनाख्य—

चारित्रमुख्याः सकला गुणौघाः ।

स आत्मबोधो जयति प्रकृष्टं

ज्ञानादिशुद्धं यदिहास्त्यनन्तम् ॥ ३६ ॥

तच्छोधनेऽनन्तचतुष्टयासि—

र्यदीयपारप्रतिपत्तिकार्ये ।

ज्ञानं न कस्यापि सदा प्रभु स्या—

त्सर्वात्मनार्काशदृशीव शाश्वतम् ॥ ३७ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे नास्तिकस्य
द्रव्यभावभेदद्विविधधर्मदर्शनपूर्वकं द्रव्यधर्मादपि परम्परया
भावधर्मलाभोक्तिलेशः षोडशोऽधिकारः ।

---

६ आत्मावबोधे ७ ज्ञान ८ आत्मावबोधस्य सम्यग् निर्मे-
कतायां ९ आकाशदर्शने इव ।

॥ अथ सप्तदशोऽधिकारः ॥

अथेत्यसौ नास्तिक आख्यदास्तिकं
 यदुच्यते भोः प्रतिमार्चनाद्भवेत् ।
 पुण्यं न तत्सम्भवतीषदार्या
 अजीवतः का फलसिद्धिरस्ति ॥ १ ॥
 नैवं स्वचित्ते परिचिन्तनीय—
 मजीवसेवाकरणाद्भवेत्किम् ।
 यद्यादृशाकारनिरीक्षणं स्या—
 त्प्रायो मनस्तद्गतधर्मचिन्ति ॥ २ ॥
 यथा हि सम्पूर्णशुभाङ्गपुत्रिका
 दृष्टा सती तादृशमोहहेतुः ।
 कामासनस्थापनतश्च काम—
 केलीविकारान्कलयन्ति कामिनः ॥ ३ ॥
 योगासनालोकनतो हि योगिनां
 योगासनाभ्यासमतिः^१ परिष्यात् ।
 भूगोलतस्तद्गतवस्तुबुद्धिः
 स्याल्लोकनालेरिह लोकसंस्थितिः ॥ ४ ॥

कूर्माहिकालानलकोटचक्रै-
 स्तदाश्रितज्ञप्तिरिह स्थितानाम् ।
 शास्त्रीयवर्णन्यसनात्समग्र-
 शास्त्रावबोधस्तदंभीक्षकाणाम् ॥ ५ ॥
 नन्दीश्वरद्वीपपुटात्तथा च
 लङ्कापुटात्तद्गतवस्तुचिन्ता ।
 एवं निजेशप्रतिमापि दृष्टा
 तत्तद्गुणानां स्मृतिकारणं स्यात् ॥ ६ ॥
 यदा तु साक्षान्न हि वस्तु दृश्यं
 तत्स्थापना सम्प्रति लोकसिद्धा ।
 तथा च पत्यौ परदेशसंस्थे
 काचित्सती पश्यति यत्तदर्चाम् ॥ ७ ॥
 यदन्यशोऽपि निशम्यतेऽदः
 श्रीरामचन्द्रे परदेशसंस्थे ।
 तत्पादुकां सोऽपि च रामवत्तदा-
 भ्यपूजयत्श्रीभरतो नरेश्वरः ॥ ८ ॥
 सीतापि रामाङ्गुलिमुद्रिकां ता-
 मालिङ्ग्य रामासिसुखं न्यमंस्त ।

११ कूर्मचक्रं अहिचक्रं अहिवलयाख्यं वा चक्रं सूर्यकालान-
 लचक्रं चन्द्रकालानलचक्रं कोटचक्रं वेति वाच्यम् । १२ तदभिदर्श-
 कानाम् । १३ तस्य पत्युः अर्चा प्रतिमाम् । १४ रामायणादावपि ।

रामोऽपि सीताश्रितमौलिरत्न-
 मासाद्य सीताभिरति व्यजानात् ॥ ९ ॥
 नात्रास्ति कश्चित्तु तयोः शरीरा-
 कारस्तथापीह तयोस्तथाविधम् ।
 सुखं समायाद्यदजीवतोऽपि
 तर्ही^{१५}श्चरार्चापि सुखाय किं न ॥ १० ॥
 इत्थं चरित्रेऽस्ति च पाण्डवानां
 यद्द्रोणसूरिप्रतिमापुरस्तात् ।
 भिल्लैकल^{१६}व्यस्य^{१७} किरीटिवद्धनु-
 र्विद्या सुसिद्धेति जगत्प्रतीतम् ॥ ११ ॥
 तथा च चञ्चादिकवस्त्वजीवं
 क्षेत्रादिरक्षाकरणे समर्थम् ।
 छायाप्यशोकस्य च शोकहर्त्री
 कलेस्तु सा स्यात्कलहाय नृणाम् ॥ १२ ॥
 अजारजोमुख्यमथाप्यजीवं
 पुण्यादिहान्यै भवतीति लोकः ।
 अ^{१८}स्पृश्यकच्छायमजीवमेवं
 यलङ्घ्यमानस्य निहन्ति पुण्यम् ॥ १३ ॥
 गुर्वीविधूच्छायमपीह भोगिनः

१५ स्वाभिमूर्त्तिरपि । १६ नाम्नः । १७ अर्जुन । १८ छाया ।

१९ चण्डालादिसत्का छाया ।

प्रोलङ्घ्यमानस्य निहन्ति पौरुषम् ।

महेश्वरच्छायमथापि तस्य

रुषे व्यतिक्राम्यत एव पुम्सः ॥ १४ ॥

एवं पदार्था बहवोऽप्यजीवाः

सुखस्य दुःखस्य च हेतवः स्युः ।

देवाधिदेवप्रतिमाप्यजीवा

सती न किं सा सुखहेतुरत्र ॥ १५ ॥

वरं निजेशप्रतिमापि तर्हि

दृष्टा सती भक्ततमांसि हन्तु ।

परन्तु याऽस्याः क्रियते सपर्या

साऽजीवतः कस्य च किंफला स्यात् ॥ १६ ॥

नैवं त्वजीवापि सतीश्वरार्चा

समर्चिता पुण्यफलाय नूनम् ।

त्वं विद्धि चित्ते प्रतिमा यदीया

या या सका स्वोत्थगुणप्रदा स्यात् ॥ १७ ॥

यथा ग्रहाणां प्रतिमा अजीवाः

२० महेश्वरो महानायकः सार्वभौमादिस्तस्य छाया तत्तथा वि-
भाषा सेनासुराछायाशालानिशानामिति क्लीबता एवमग्रेपि वाच्यम् ।

२१ महेश्वरस्य । २२ उल्लङ्घ्यमानस्य । २३ स्वर्णरूप्यरत्नवस्त्रकम्बल
सिद्धान्नपानौषधादिपदार्था अनेके सन्ति । २४ अजीवत्वहेतोः ।

२५ देवप्रतिमा ।

सत्योऽपि तत्पूजनतस्तदीयम् ।
 गुणं ददत्येव तथा सतीनां
 क्षेत्राधिपानामथ पूर्वजानाम् ॥ १८ ॥
 विधेर्मुखरेश्व शिवस्य शक्ते-
 र्याः स्थापनास्ता अहिता हिता वा ।
 अमानिताश्चाप्यभिमानिताः स्युः
 स्तूपं तथा वा फलवन्न किं स्यात् ॥ १९ ॥
 रेवन्तनागाधिपपश्चिमेश-
 श्रीशीतलादिप्रतिमा अजीवाः ।
 संपूजितास्तद्गतकार्यसिद्धिं
 कुर्वन्ति यैश्च तथाऽधिर्पार्चा ॥ २० ॥
 ये कर्मणाकर्षणवेदिनस्तथा
 नाम्नैव येषां मदनादिपुत्रके ।
 निर्जीवके तं विधिमाचरन्त्यहो
 यस्मात्सजीवानपि मूर्च्छयन्ति तान् ॥ २१ ॥
 एवं निजेशप्रतिमामजीवां
 तन्नामग्राहं स्तवनां विधाय ।
 समर्चयद्भिः कुशलैः सपर्या
 सम्प्रापितो ज्ञानमयः प्रभुः स्यात् ॥ २२ ॥
 तथा ^{२६}नियोज्यानपि कांश्चिदात्मनो

मूर्त्तिं प्रभुर्मानयतोऽवसाय ।

तुष्यत्यसौ तेषु तथैवमीशो

ऽर्चितो भवेत्तत्प्रतिमार्चनात्स्यात् ॥ २३ ॥

सत्यं बुधैतत्परमत्र यस्मा-

द्विशेष एषो ऽभिनिरीक्ष्यते महान् ।

देवा यदेते किल सन्ति रागिणः

पूजार्थिनो नो भगवान्स ईदृशः ॥ २४ ॥

तदात्वतीवास्तु वरं यतः स्या-

दनीहसेवा परमार्थसिद्ध्ये ।

यथाहि सिद्धस्य च कस्यचिद्वा

स्पृहावतः सेवनमिष्टलब्धये ॥ २५ ॥

सिद्धस्तु साधो वरिवर्त्ति साक्षा-

दैशी त्वजीवा प्रतिमा प्रतिष्ठिता ।

नायं विचारः परिपूजनीये

द्रव्ये यतः पूज्यत एव पूज्यः ॥ २६ ॥

यद्दक्षिणावर्तककामकुम्भ-

चिन्तामणिचित्रकवलिमुख्याः ।

कानीन्द्रियाणीह वहन्ति यत्ते

ऽर्चिताः प्रकुर्वन्ति मतं जनानाम् ॥ २७ ॥

वस्तुस्वभावाद्यदमी अजीवाः

स्वतोऽस्पृहावन्त इहाङ्गिकामान् ।

यच्छन्ति यँदंत् खलु पारमेशी
 पुण्यस्य सिद्धयै प्रतिमार्चिता तथा ॥ २८ ॥
 सत्यं मुने ऽदोऽस्ति परं य एते
 स्युर्दक्षिणावर्तमुखाः पदार्थाः ।
 ॐजीववन्तोऽपि विशिष्टजाति-
 भेदात्तथादुर्लभवस्तुभावात् ॥ २९ ॥
 आराधिता अङ्गिमतं दिशन्ति
 नैतादृगर्चा किल पारमेश्वरी ।
 अहो यदेषा सुलभोपलादिम-
 मयी तदा किं सदृशी त्वंऽमीभिः ॥ ३० ॥
 अहो विचारिन्नविचारितं मा
 वदस्त्वमेवं जगतीह पश्य ।
 यन्मूलतो वस्तु गुणि प्रतीतं
 ततोऽपि यत्पञ्चकृतं गुणाढ्यम् ॥ ३१ ॥
 यथाहि कश्चित्किल राजपुत्रः
 प्रायेण वीर्यादिगुणास्पदं स्यात्
 तं प्रोज्झ्य चेद्दुर्बलवंशसम्भवं
 पुण्याच्च राज्ये विनिवेशयन्ति ॥ ३२ ॥
 प्रामाणिकाः पञ्च यदा तदा त्वयं

३० यथा । ३१ परमेशस्य इयं पारमेशी । ३२ अप्राणिनः ।

३३ दक्षिणावर्तादिभिः ।

राजन्यकं मौलमपि प्रशास्ति ।
 यदा तदुक्तं न करोति कश्चि-
 त्स शास्यते नैन्दवदेव तेन ॥ ३३ ॥
 विचार्यते चेन्मनसा मनुष्यै-
 र्मौलो गुणी राजसुतः स योग्यः ।
 परन्तु यः क्षुद्रकुलोऽपि राजा
 स एव सेव्यः खलु पञ्चपूजितः ॥ ३४ ॥
 एवं हि चिन्तामणिमुख्यमेतद्
 वस्तु प्रधानं निजकस्वभावात् ।
 ततोऽपि मान्यं भुवि पारमेश्वरं
 बिम्बं यतः पञ्चभिस्त्र पूजितम् ॥ ३५ ॥
 लोके यदेवादृतमस्ति पञ्चभिः
 तदेव मान्यं क्षितिपैरपि ध्रुवम् ।
 यथा विवाहार्थनृपा महाजना
 न्यायौऽङ्घ्रिपुत्रावपरेऽपि चेत्यम् ॥ ३६ ॥
 ये पञ्चभिस्तत्कृतभाग्यनोदा-
 त्संस्थापिताः सन्ति त एव मान्याः ।
 तथा स्वपूजाह्वयकर्मवीर्या-
 त्कृतास्ति यैशी प्रतिमा सर्काऽर्च्य ॥ ३७ ॥

प्राज्ञा य एते गदिताः पदार्था-
 स्ते सर्व आकारयुता भवन्ति ।
 अतस्तदीयाकृतिमन्तरात्मनः
 कृत्वार्चयन्तेऽत्र तदीयबिम्बम् ॥ ३८ ॥
 आकारमुक्तो भगवान्प्रसिद्ध-
 स्ततस्तदीयं प्रतिबिम्बमेतत् ।
 कृत्वा कथं पूज्यत एवमत्र
 दोषस्त्वंतद्वस्तुनि तद्ग्रहो यः ॥ ३८ ॥
 साधूच्यतेऽदस्त्वयका विचारिणा
 ऽनाकारिणस्त्वाकृतिरेव नेष्टा ।
 इदं तु यद्भागवतं हि बिम्बं
 तच्चावताराकृतिकलसरूपम् ॥ ४० ॥
 यादृक्त्वं संसारकृतावतारे
 ऽभून्व्यासि तादृग्भगवान्महद्भिः ।
 या या ह्यवस्था रुचिता च येभ्यः
 साऽहो तदर्थैः परिपूज्यते तैः ॥ ४१ ॥
 इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे
 नास्तिकस्याजीवरूपस्थापनासेवाफलप्रतिपादनोक्तिलेशो
 सप्तदशोऽधिकारः ।

॥ अथ अष्टादशोऽधिकारः ॥

यद्वा त्वनाकारवतौपि बिम्बं
 सिद्धस्य शुद्धं भगवत्सुनाम्नः ।
 तत्तत्स्वचित्ताशयचिन्तितताशां
 साक्षादिवेदं वितरत्वशङ्कम् ॥ १ ॥
 यत्स्थापना सा स्वकचित्तकल्प्या
 संतोऽसतो वास्त्वह वस्तुनः सा ।
 सर्वापि यादृग्निजभावसेविता
 तादृक्फलं यच्छति नात्र संशयः ॥ २ ॥
 लोकेऽप्यनाकारमयस्य वस्तुनः
 आकारभावः परिदृश्यते यथा ।
 आज्ञास्त्यसौ भागवतीति वाचं—
 वाचं तु लेखीक्रियते मनुष्यैः ॥ ३ ॥

१८ भगवान् इति शोभनं नाम यस्य सिद्धस्य स तथा तस्य
 यो हि सिद्धो भगवान् इत्युच्यते । ३९ सिद्धवत् । ४० विद्यमानस्य
 अविद्यमानस्य वा । ४१ आज्ञा स्वयं साक्षादाकाररहिता परं तस्या
 अपि रेखारूप आकारः कल्प्यते या चाज्ञा सापि अमूर्तस्य भगव-
 दादेः स्वामिनः प्रतापस्य सम्बन्धिनी तेन पूर्वं भगवदादिप्रतापोऽमूर्तः
 अमूर्तस्याप्यस्यामूर्ता आज्ञा अस्या अपि अमूर्ताया रेखारूप आकार
 सद्भिः कल्पितः इत्यर्थः । ४२ स्वामिसम्बन्धिनी । ४३ उक्तोक्ता ।
 ४४ रेखा ।

^{४५}ता लङ्घते यः स तदा न ^{४६}साधु-
नोलङ्घते सैष जनेषु साधुः ।

^{४७}आम्नायशास्त्रेषु ^{४८}मरुद्भवोः स्यात्
तथाऽऽकृतिर्मण्डलतो विलेख्या ॥ ४ ॥

स्वरोदयस्याथ विचारशास्त्रे
^{५०}तत्त्वानि पञ्चापि च साकृतीनि ।

^{५१}अनाकृतं वस्त्विति साकृतं यथा
स्यादित्यमाकार इहाध्यनाकृतेः ॥ ५ ॥

पुनर्बुधेक्षस्व यतीह सन्ति
लोकेषु लोकाः किल लब्धवर्णाः ।

सर्वैश्चैतराकृतिवर्जिता अपि
वर्णाः ^{५४}प्रकृताः ^{५५}स्वकनामसाकृताः ॥ ६ ॥

४९ आज्ञां । ४६ भव्य । ४७ आगमशास्त्रे मन्त्रशास्त्रे । ४८ मरुद्वायुः द्यौश्च नभः मरुच्च द्यौश्च मरुद्वायौ तयोर्मरुद्भवोः वायुनभसोः । ४९ मण्डलकारणहेतुनाकृतिर्विलेख्या यथा मरुत्मण्डलं चाकाशमण्डलं चेति-उत्त्वा तदाकाशे लिख्यते । ५० पृथिव्यग्नेजोवाय्वाकाशलक्षणानि । ५१ आकृतिराकृतमाकारः भावे क्तः अनाकृतमनाकारं । ५३ सिद्धस्य । ५४ रचिताः । ५५ स्वकं यन्नाम तेनैव साकृताः साकारा ये ते स्वकनामसाकाराः आकारादयो वर्णाः यथायमाकारः अयं ककारः अयं हकारः इति स्वस्वनामग्राहं वर्णाः साकाराः कल्पिताः स्वचित्तकल्पनया स्थापिता इति ।

यैद्याकृतिः स्यान्नियताक्षराणां

तदा समेषां सदृगाकृतिः स्यात् ।

सा^{५७} नास्त्यतो भिन्नकभिन्निकैव

वर्णाकृतिः कापि न तत्र तुल्या ॥ ७ ॥

यावन्ति राष्ट्राणि च सन्ति विश्वे

वर्णाकृतिस्तेष्वपरापरैव ।

तद्व्यक्तिकाले तु समोपदेशः

तैः कार्यमप्यत्र विधीयते समम् ॥ ८ ॥

पुनश्च पश्य त्वमिमाः समा लिपी-

र्मिथ्या विधातुं न हि कोऽपि शक्तः

या येषु सिद्धाः किल तैश्चताभि-

नरैर्लिपिभिः प्रविधीयते फलम् ॥ ९ ॥

लिप्यो विभिन्ना इह यद्यपीमा

व्यक्तिः समैवास्ति तु पाठकाले ।

नृणां तथा कार्यकृतिः समस्ता

ताभिः समाना भवतीत्येवेहि ॥ १० ॥

५६ ननु एते वर्णाः महद्भिः स्थापिताः इति कथं प्रतिज्ञायते, उच्यते, यद्येषां वर्णानां नियता शाश्वती एवाकृतिः स्यात्तदा समेषां लोकानां कक्कारादीनां अक्षराणां सदृशी एवाकृतिः स्यात् । ५७ सा तु समेषां समाकृतिर्नदृश्यते सर्वैरपि स्वमनोभिमतपृथक्पृथगेव लिख्यते अतो हेतोरेव भिन्नभिन्नाकृतिः सर्वेषामपि लिपिकर्मकारिजनानामिति ।

घनं किमाकारविवर्जिताना-

मिहाक्षराणामियमाकृतिः कृता ।

अस्या अपि स्थापनमन्यदन्यत्

कृतं बुधैः स्वस्वसुगुप्तवेदने ॥ ११ ॥

पुनश्चरागा अपि शाब्दरूप्या-

दाकारमुक्ताश्च तथापि तद्बुधैः ।

ते रागमालाह्वयपुस्तकेषु

न्यस्ताः किलाकारभृतः समस्ताः ॥ १२ ॥

एवं त्वनाकारवतोऽप्यधीशितु-

राकार एष प्रविकल्प्य सद्भिः ।

यं यं वशं साधु समिष्य पूज्यते

सर्वोप्ययं तेषु फलत्यवश्यम् ॥ १३ ॥

यद्वाहि पूजा परमेश्वरेऽत्रा-

लिप्तेऽथ निन्दा न लगेत्समापि ।

ते यादृशे तत्र कृते तु तादृशे

अभ्येत आत्मानमिमं स्वकीयम् ॥ १४ ॥

कुड्ये यथा वज्रमये नरेण

क्षिप्ता मणिर्वा दृषदप्यथा परा ।

ते द्वे अपि क्षेपकमभ्युपेते

न जातु यातस्तमंतीत्य कुत्रचित् ॥ १५ ॥

५८ आयातः । ५९ गच्छतः । ६० क्षेपकम् ।

कश्चिद्रवेः संमुखमात्मना रजो
 ऽथवा सितांशं क्षिपति क्षमास्थः ।
 तत्सर्वमस्यैव समेति संमुखं
 न याति सूर्यं च तथोच्चखं प्रति ॥ १६ ॥
 यद्वा पुनः कश्चन सार्वभौमं
 संस्तौति तस्यैव फलाय सै स्यात् ।
 निन्देदथेशं यदि कश्चिदङ्गी
 स्यात्सैव दुःखी जनतासमक्षम् ॥ १७ ॥
 स्तुतेऽधिकं स्यान्नहि सार्वभौमे
 विनिन्दितेऽस्मिंस्तु न किञ्चिदूनम् ।
 नैवं प्रभौ पूजननिन्दनाभ्या-
 माधिक्यहानी स्त इमे तु कर्तुः ॥ १८ ॥
 यद्वा पुनः कश्चिदपथ्यपथ्या-
 हारीह दुःखं च सुखं च भुङ्क्ते ।
 न स्तस्तु ते आहतवस्तुनो यद्
 एवं च सिद्धार्चनमात्मगामि ॥ १९ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे
 नास्तिकस्यानाकारस्यापि भगवतः स्थापनोक्तिलेशो
 ऽष्टादशोऽधिकारः ॥

॥ अथ एकोनविंशोऽधिकारः ॥

साधो वरं प्रोक्तमिदं परं यथा
 चिन्तामणिमुख्यमिहार्चकानाम् ।
 सद्यः फलत्येव तथात्र पार-
 मेशी फलेन्नो प्रतिमार्चिताऽसौ ॥ १ ॥
 सत्यं त्वदुक्तं परमत्र साधो
 संस्थाप्य चेतः स्थिरमित्यवेहि ।
 यद्वस्तुनो योऽस्ति फलस्य काल-
 स्तत्रैव तद्वस्तु फलत्यशङ्कम् ॥ २ ॥
 यथाहि गर्भो नवमिस्तु मासैः
 पूर्णैर्लभेत् सूतिमिहैव नार्वाक् ।
 तथा पुनः काश्चन मन्त्रविद्याः
 लक्ष्णेण कोट्याथ फलन्ति जापैः ॥ ३ ॥
 वनस्पतिर्वा समये स्वकीये
 सर्वः फलत्येष न चात्मशैथिल्यात् ।
 सेवापि राजत्रिदशेश्वरादि-
 सम्बन्धिनी वा फलतीह काले ॥ ४ ॥
 संसाध्यमानोऽत्र रसोऽपि काले

सिद्धः फलायास्ति न साध्यमानः ।

तथान्यदेशव्यवहारकर्म

तत्कालपूर्त्तौ फलति प्रकामम् ॥ ५ ॥

तथैव पूजादिकमन्त्रपुण्यं

काले स्व एवास्ति भवान्तराख्ये ।

फलप्रदायीति ततो न दक्षै-

रौत्सुक्यमेष्यं फलदे पदार्थे ॥ ६ ॥

पुनर्बुधाऽर्घ्यस्य हृदि स्वकीये

पूर्वे प्रणीता य इमे पदार्थाः ।

ते चैहिका ऐहिकदायिनस्तत्

फलन्त्यथात्रैव यतोऽग्रतो न ॥ ७ ॥

मनुष्यसम्बन्धिभवस्य तुच्छ-

कालीनभावादिति तुच्छमेभ्यः ।

प्राप्यं फलं तेन मनुष्यजन्म-

न्यैवात्र नैर्भ्योऽस्ति फलं परत्र ॥ ८ ॥

इदं सुहृत् पुण्यभवं फलं तु

महत्ततः स्याद्बहुकालभुक्त्यै ।

६४ पुनरास्तिकः प्राह । ६५ जानीहि । ६६ दक्षिणावर्तकादिभ्यः परत्र फलं न स्यात् अननुगामित्वात्, चर्मचक्षुर्दृश्यमानपदार्थास्तु जीवानामसहगामिनो भवन्ति, परमेश्वरपूजादिसमुत्थं पुण्यफलं अदृष्टत्वात् अदृष्टजीवेन सहगामि भवतीति तत्त्वम् । ६७ परलोके ।

प्रभूतकालस्तु विना भवान्तरं
देवादिसम्बन्धि न वर्तते यतः ॥ ९ ॥

तत्पुण्यलभ्यं फलमेतदस्ति
प्रायोऽन्यजन्मान्तरर्यातजन्तोः ।

यद्यत्र जन्मन्युपयाति पुण्य-
फलं तदा मङ्गलविनाशमेव ॥ १० ॥

यतो मनुष्यायुरतीव तुच्छं
मानुष्यकं देहमिदं शैरारु ।

तद्भुज्यमानं मरणान्तरागमात्
सन्बुद्ध्यतीदं पृथुपुण्यजं फलम् ॥ ११ ॥

सुखान्तरां दुःखमवो महीयो-
दुःखाय यत्स्यादतिभीतिदा मृतिः ।

सा पुण्यजेऽस्मिन्सति नैव युक्ता
तदन्यजन्मे फलमेतदेति भोः ॥ १२ ॥

अनेकधोत्पन्नमनेकशो यथो-
पभुज्यमानं बहुकालमात्रम् ।

न क्षीयते पुण्यफलं तदेतत्
प्रायोऽन्यजन्मन्युदयं समेति ॥ १३ ॥

६८ प्राप्त । ६९ विनश्वरम् । ७० मध्ये । ७१ उत्पत्तिः ।

७२ महत्तर । ७३ फले । ७४ बहुकालमेव स्वार्थे मात्रप्रत्ययः ।

तथा च किञ्चिदुदुग्रपुण्यं
 साक्षादिहैवार्पयति फलानि ।
 यथाहि दिव्ये परिशुद्ध्यति क्षणाद्
 यः कश्चिदत्रास्ति जनेषु सूर्नुती ॥ १४ ॥
 शुद्धाय सिद्धाय च साधवे तथा—
 ऽपि प्रदत्तं सकलार्थसिद्धये ।
 स्यादैहिकामुष्मिकसर्वसौख्य—
 निबन्धनं बन्धनहृद्भवस्य ॥ १५ ॥
 जनेऽपि कस्मैचिदनुत्तराय
 क्षत्रादये स्तोकमपि प्रदत्तम् ।
 वारे क्वचित्केनचिदेकवेलं
 तस्येष्टसिद्धयै भवतीह नूनम् ॥ १६ ॥
 यावत्त्वं जीवति तावदस्य
 स राजपुत्रः सकलार्थकारी ।
 घनं हि किं दुष्टविपक्षजाता—
 न्मृत्यन्तकष्टादपि पात्यशङ्कम् ॥ १७ ॥
 एवं हि कुत्रावसरे किलैक—
 वारं महत्पुण्यमुपार्जितं यैः ।

७५ अत्युग्र । ७६ सत्यवादी । ७७ अल्पम् । ७८ अयं राज-
 पुत्रादेर्दाता कश्चिद्वैश्यादिः । ७९ रक्षति । ८० प्रस्तावादेनं राजपुत्रा-
 दये दातारं प्रति राजपुत्रादिः ।

तेषां तदत्रापि परत्र लोके
 सत्सौख्यसन्तानविधानहेतुः ॥ १८ ॥
 पुनस्त्वतीवोग्रतमं यदत्र
 पुण्यं च पापं समुपार्जि पुंसा ।
 अनेकपुंसामपि भुक्तये त-
 च्छालेरिव स्रैणयुजश्च चोरवत् ॥ १९ ॥
 यथैककः कश्चन राजसेवां
 कृत्वा सुखी स्यात्परिवारयुक्तः ।
 एकस्तथा कोऽपि नृपापराधी
 निहन्यतेऽसौ सपरिच्छदोऽपि ॥ २० ॥
 यद्येवमर्चादिकपुण्यमेतत्
 सर्वात्मना स्वार्थकरं निरुक्तम् ।
 तदैतदेवाद्वियतां जनौघः
 किं नामजापे विहिता प्रवृत्तिः ॥ २१ ॥
 साधूच्यते साधुजन त्वयेदं
 परं विवेकोऽत्र कृतो महद्भिः ।
 इमे गृहस्थाः खलु ये समर्था-
 स्ते द्रव्यभावाऽर्चनर्काधिकारिणः ॥ २२ ॥

---

८१ शालिभद्रस्येव स्त्रीसमूहयुक्तस्य भुक्तये पुण्यफलमभूत् च
 पुनः चोरस्येव स्त्रीसमूहादियुक्तस्य पापफलं भुक्तये स्यात्तथेति । ८२
 पूजादि । ८३ सर्वप्रकारेण । ८४ पूजनक ।

ये योगिनो द्रव्यपरिग्रहेण

विना विभान्तीह भवे महान्तः ।

तेषां त्वैधीशस्मृतिरेव युक्ता

तैयैव तत्स्वार्थकृतिः समस्ता ॥ २३ ॥

यथा विषं^{८८} गारुडहंसजाङ्गुली-

मन्त्रस्य जापाच्छ्रवणाच्च देहिनाम् ।

मूर्छावतां तत्त्वमजानतामपि

विनश्यतीत्यं भगवत्स्मृतेरघम् ॥ २४ ॥

तथाऽस्थिभक्षीति हुमायपक्षी

८५ भगवत् । ८६ अधीशस्मृत्या । ८७ तेषां योगिनां स्वार्थ-
सिद्धिः सर्वापि भवेत् । ८८ ननु योगिनः सम्यग्भगवत्स्वरूपं यथा-
स्थितं न विदन्ति भगवानपि निःस्पृहो नीरागश्च ततः केवलं भगव-
त्स्मृत्या एव योगिनां किं सिद्ध्येदित्याह यथा विषमिति । ननु भगवद्-
ध्यायका योगिनस्तु यदि भगवत्स्वरूपं न जानन्ति परं भगवांस्तु
जानाति अयं ध्याता मां ध्यायति एवं गारुडिको गारुडादिमन्त्रान्वे-
त्ति परं विषाक्तो यद्यपि गारुडादिमन्त्रस्वरूपं न जानाति तथाप्यस्य
गारुडिकप्रयुक्तगारुडादिमन्त्रप्रयोगाद्विषनाश एवं योगिनोऽपि
सम्यग्भगवज्ज्ञानाभावेऽपि भगवन्नामाक्षरप्रभावात् दुष्कर्मक्षये पापं
नश्यतीति एवमेकपक्षभूतेऽपि ज्ञानेऽभीष्टसिद्धिः । ८९ आस्तामेक-
पक्षजमपि ज्ञानमुभयपक्षविकलेऽपि ज्ञाने संयोगमात्रादपीष्टसि-
द्धिर्यथा हुमायपक्षिणो यस्य शिरसि छाया निपतति स पातसाहिर्भ-
वति तत्र हुमायोऽपि न वेत्ति यदस्य शीर्षेऽहं छायां करोमि यस्य
शीर्षे छाया भवेत्सोऽपि न वेत्ति मम शीर्षे हुमायः छायां करोत्येवं

प्रसिद्धिमान्संततजीवरक्षी ।

उड्डीयमानस्य यदस्य छाया

यन्मुर्द्धगा सोऽत्र भवेन्नरेन्द्रः ॥ २५ ॥

नायं खगो वेत्ति यदस्य शीर्षे

छायां करोमीति तथेतरोऽपि ।

जानाति नैवं मम मस्तकेऽसौ

छायां करोतीति मूढं ह्योर्न ॥ २६ ॥

तथापि तच्छायमहात्मतोदया-

दधीशतोदेति दरिद्रतापहा ।

अजानतोरप्यथ सिद्धिरेवं

कथं स्मृतेर्याति न पापमीशितुः ॥ २७ ॥

अस्मिन्गते सर्वत आत्मशुद्धिः

सत्याममुर्ध्वां परमात्मबोधः ।

जातेऽत्र नो कश्चन कर्मबन्धः

कर्मप्रणाशे किल मोक्षलक्ष्मीः ॥ २८ ॥

द्वयोराप्यज्ञानेऽपि अन्यस्य नरेन्द्रत्वं सिध्यत्येवं सेवकोऽपि सम्यग्-
भगवत्स्वरूपं न जानाति भगवानपि नीरागत्वात्सेवकस्याभीष्टकृतौ
नोद्यच्छत तथापि सेवकस्य स्वामिस्मरणदर्शनादिसंयोगमहात्म्या-
देवाभीष्टसिद्धिः स्यादिति काव्यत्रयेणाह तथास्थिभक्षीत्यादि ।
९० ज्ञानं । ९१ पापे । ९२ आत्मशुद्धौ । ९३ परमात्मबोधे ।

अस्या हि सत्यां स्थितिरक्षया स्याद्
अनन्तविज्ञानमनन्तदृष्टिः ।

एकस्वभावत्वमनन्तवीर्यं
जागर्ति सज्ज्योतिरनन्तसौख्यम् ॥ २९ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे
नास्तिकस्य द्रव्यभावधर्मफलसम्प्रापणोक्तिलेश
एकोनविंशोऽधिकारः ।

॥ अथ विंशोऽधिकारः ॥

हे स्वामिनो यूयमिति प्रवक्तु
 यदात्मबोधान्न विनास्ति मुक्तिः ।
 तर्हीतरेऽन्यान्कथमाहुरस्या
 हेतून्स्तदुक्तिर्न समा तथाहि ॥ १ ॥
 ये वैष्णवाः केचन विष्णुवादिनो
 विष्णोः सकाशान्निगदन्ति मुक्तिम् ।
 ये ब्रह्मनिष्ठाः किल ब्रह्मणस्तां
 शैवाः शिवाच्छक्तिकृतां तु शाक्ताः ॥ २ ॥
 तेषां न चात्मावगमो निदानं
 मुक्तेस्तथा नास्त्यथ “निर्णयोऽयम् ।
 यदात्मबोधाज्जनितैव मुक्ति-
 स्ततः किमेवं क्रियते विनिश्चयः ॥ ३ ॥

९५ वैष्णवादयः । ९६ विष्णुप्रमुखान् हेतून् । ९७ तस्मात्कारणादियं भवतां उक्तिरन्यैर्न समा वाऽन्येषां मुक्तिर्न भवद्भिः समा । ९८ ननु यदि वैष्णवादीनां विष्णुमुख्येभ्यो मुक्तिस्तर्हि अयं यो निश्चयो भवद्भिः प्रोच्यते स निश्चयो न ऐकान्तिकः कोऽयं निर्णयः यद्यस्मात् आत्मबोधादेव मुक्तिर्जायते अयं निश्चयो न युक्तो मुक्तेर्वहु-हेतुप्राप्यत्वात् तत्तस्मात्कारणात् एवं पूर्वोक्तो यो विनिश्चयः किमिति कथं क्रियते इति पृच्छन्तमाह सत्यं यदेते ।

सत्यं यदेते किल लोकरूढि-
 रूढास्तु विष्णवादिकभिन्नवीक्षिणः ।
 परन्तु तत्त्वार्थत एष आत्मै-
 वार्थोऽभिवाच्यो ननु विष्णुमुख्यैः ॥ ४ ॥
 कथं हि वेवेष्ट्यथ विष्णुरात्मा
 व्याप्तेरथ ब्रह्म तथैष आत्मा ।
 शिवोऽपि चात्मा शिवहेतुतः स्या-
 च्छक्तिस्तथात्मश्रितवीर्यमेतत् ॥ ५ ॥
 इत्थं हि सर्वैरपि विष्णुमुख्यैः
 शब्दैरसावात्मक एव बोध्यः ।
 ततस्त्वतो मुक्तिरियं न कस्मात्
 प्राप्येति तत्त्वं हृदि तैरपीक्ष्यम् ॥ ६ ॥
 चेन्नेति विष्णुप्रमुखेभ्य एभ्यो
 मुक्तिस्तदा वैष्णवमुख्यलोकाः ।
 सन्तो गृहस्था इह विष्णुमुख्यान्

९९ परमार्थतः । ६०० केवलज्ञानजातलोकालोकस्वरूपो ज्ञा-
 नात्मना व्यापकत्वेन विष्णुः । परब्रह्मसञ्ज्ञानिशुद्धात्मभावनात्म-
 कत्वेन ब्रह्मा । शिवं निर्वाणं प्राप्तं येनेति शिवः कर्ममुक्तः सिद्धत्वा-
 वस्थामधिश्रितः, यदुच्यते योगवासिष्ठादौ, “ जीवः शिवः शिवो जीवो,
 नान्तरं शिवजीवयोः । कर्मबद्धो भवेज्जीवः, कर्ममुक्तः सदा शिवः ”
 इति यद्वा अत्रत्यभावापेक्षया शिवमस्यास्तीति शिवः शिवसत्तावान्
 इत्यर्थः । १ विचारणीयम् ।

एवार्चयन्तः परितो जपन्तु ॥ ७ ॥
 परं तपः संयमयुक्तता क्षमा
 निःसंगता रागरुषापनोदौ ।
 पञ्चेन्द्रियाणां विषयाद्विरागो
 ध्यानात्मबोधादि विधीयते कथं ॥ ८ ॥
 एषैव सेवा ननु विष्णुब्रह्मा—
 दीनां तदेयं कुत आश्रितास्ति ।
 भोस्तेभ्य एवेति तदा न तेषां
 वागास्ति हस्तोऽपि यतो ऽन्यबोधैः ॥ ९ ॥
 तद्ध्यायियोगिभ्य इयं प्रवृत्ति—
 स्तत्तैः कुतोऽसौ निर्गदोपलब्धा ।
 अध्यात्मयोगादिति चेत्तदानीं
 तस्य प्रणेताऽभवदत्र को भोः ॥ १० ॥
 निरञ्जनैर्निष्क्रियकैर्न चायं
 वक्तुं हि योग्यः खलु विष्णुमुख्यैः ।
 सो ऽध्यात्मयोगः कुतराविरासीत्
 चेदादियोगिभ्य इति प्रवादः ॥ ११ ॥
 तैरप्यसावात्मभवावबोधा—
 दध्यात्मयोगो ऽवगतो न चान्यतः ।

अनिन्द्रियान्निष्क्रियकान्निरञ्जना-

न्नित्यैकरूपान्न तु विष्णुमुख्यात् ॥ १२ ॥

स्वादात्मनो योऽवगमो बभूव

भावात्समाख्याद्वतरागरोषात् ।

अपूर्वलाभान्निसिलार्थदृष्टे-

रध्यात्मयोगः स्वत एव सिद्धः ॥ १३ ॥

एवं हि यश्चात्मभवात्मबोध-

स्तस्मान्नृणां जायत एव मुक्तिः ।

अस्या न हेतुस्त्वपरोऽस्ति विष्णु-

मुख्यस्तदात्माऽवगमस्पृह्यया ॥ १४ ॥

ये तु स्वभावान्निगदन्ति मुक्तिं

तत्राप्यसावेव निवेदितोऽर्थः ।

स्वस्यात्मनो भाव इहाप्तिरुक्ता

तदात्मलाभान्ननु सिद्धिलक्ष्मीः ॥ १५ ॥

एवं समस्तैरपि मुक्तिमिच्छुभि-

र्मुक्तिः समेष्या नियतात्मबोधात् ।

४ समभावात् । ५ अप्राप्ततादृगलाभात् । ६ सकलद्रव्यदर्शनात् ।

७ मुक्तेः । ८ ज्ञान । ९ भू प्राप्तावित्यस्य भावः प्राप्तिरित्यर्थः स्वस्यात्मनो भावः प्राप्तिः याथातथ्येनात्मनोऽवबोधेनात्मलाभ इत्यर्थः ।

अस्या निमित्तं नहि किञ्चिदस्मा-
 दन्यन्यगादि प्रगुणैर्यदुच्यते ॥ १६ ॥
 यावत्कषायान्विषयान्विषेवते
 संसार एवैष निर्गन्ध आत्मा ।
 षोडशमुक्तोऽजनि यावदात्मा-
 वबोधयुग्मोक्ष इतीहितोऽयम् ॥ १७ ॥
 ज्ञानं तथा दर्शनकं चरित-
 मात्मैष वाच्यो न हि किञ्चिदस्मात् ।
 भिन्नं यदेतन्मय एव देह-
 मेष श्रितस्तिष्ठति कर्मनिष्ठः ॥ १८ ॥
 आत्मानमात्मैष यदाऽभिवेत्ति
 मोहक्षयादात्मनि चात्मशक्त्या ।
 तदेव तस्योदितमात्मविद्धि-
 ज्ञानं च दृष्टिश्चरणं तथासैः ॥ १९ ॥
 आत्मावबोधेन निवार्यमात्मा-
 ज्ञानोद्भवं दुःखमनन्तकालिकम् ।
 अनेककष्टाचरणैरपीदं
 विनात्मबोधादनिवार्यमस्ति यत् ॥ २० ॥

१० मुक्तेः । ११ वक्तव्यः । १२ कर्म (कषायविषय ?) । १३
 आत्मा । १४ युक्तः । १५ स्वज्ञानबलेन । १६ आत्मनः । १७ द-
 र्शनं । १८ अर्हद्भिः परमप्रत्ययवद्बोधाविशिष्टैः ।

चिद्रूप आत्मायमधिष्ठितस्तनुं
 कर्माऽनुभावादसकौ शरीरी ।
 ध्यानाग्निनिर्दग्धसमस्तकर्मा
 स्याच्छुद्ध आत्मा तु तदा निरञ्जनः ॥ २१ ॥
 ईतीयता सिद्धमिदं विदन्तो
 यदात्मबोधान्न परोऽस्ति सिद्ध्ये ।
 हेतुस्ततोऽत्रैव यतध्वमध्वनि
 येनात्मनः स्थानमहो महोदये ॥ २२ ॥
 मुनीश साधूदित एष मुक्ते-
 मार्गो जिनेन्द्रागमयुक्तिसिद्धः ।
 उत्सर्गनोत्सर्गहठाभिमुक्तः
 श्रेयःश्रिये केवलराजयोगात् ॥ २३ ॥
 परं हि यः सर्वमतानुयायी
 मार्गोऽस्ति मुक्तेर्द्रुतमात्मदृष्ट्यै ।
 अध्यात्मविद्याधिगमैकहेतुः
 स मे निवेद्यः सरलः श्रमं विना ॥ २४ ॥
 अहो त्वदीया खलु सूक्ष्मदृष्टि-

१९ प्रभावात् । २० प्रबन्धेन । २१ भो जानन्तः भो पण्डिता
 इत्यर्थः । २२ मोक्षे । २३ उत्सर्गापवादलक्षणैकान्तकर्तव्यतारूपहठ
 रहितः स्याद्वादाधिष्ठित इत्यर्थः । २४ मोक्ष । २५ दर्शन । २६
 ज्ञानाय ।

र्यन्मङ्क्षु मुक्त्यर्थमयं विचारः ।

चित्ते समुत्पन्न इयानिदानीं

मन्ये तदा तेऽत्र मनोऽस्ति मुक्त्यै ॥ २५ ॥

आकर्णय त्वं मयका निगद्य-

मानं मुनेर्मुक्तिपथं समर्थम् ।

सिद्धान्तवेदान्तरहस्यभूतं

गुरूपदेशादधिगम्य^{२७} किञ्चित् ॥ २६ ॥

मुक्तिं समिच्छुर्मनुजः पुरस्तात्

करोतु चित्ते स विचारमेतत् ।

आत्माह्वयं योगिभिरेष शुद्धो

बुद्धश्च मुक्तश्च निरञ्जनश्च ॥ २७ ॥

इत्युच्यते तर्हि तु केन बद्धो

मुक्तस्त्वयं बद्धयत एष कस्मात् ।

ज्ञातं भ्रमेणेति यमूचुराद्याः

कर्मेति^{२८} मोहेति भ्रमेत्यविद्या ॥ २८ ॥

कर्त्तेति मायेति गुणेति दैवं

२७ ज्ञात्वा । २८ मोहेत्यादाविति नैव विभक्त्यर्थस्योक्त-
त्वान्न विभक्तिर्यथा “ श्रीरामेति जनार्दनेति जगतां नाथेति नाराय-
णेत्यानन्देति दयावरोति कमलाकान्तेति कृष्णेति वा । श्रीमन्नाममहामृ-
ताब्धिलहरीकल्लोलमग्नं मुहुर्मुह्यन्तं गलदश्रुनेत्रमवशं मां नाथ नित्यं
कुरु ? ” इति श्रीभगवतः कवेरुक्तिः पद्यावल्यां तथात्रापि ।

मिथ्येति चाज्ञानमितीतिशब्दैः ।

सद्योगिनोऽमूनिगदन्ति तज्ज्ञा

भ्रमं ह्यनेनैव निबद्ध आत्मा ॥ २९ ॥

॥ विशेषकम् ॥

भ्रमोऽत्र मिथ्यानिजकल्पनोत्थितो

२९ शब्दान् । ३० भ्रमोत्रेति मिथ्या असत्या या निजकल्पना स्वमानसिकविकारस्तत उत्थित उत्पन्नो य एवंविधो यो भ्रमो मिथ्या-ज्ञानमनात्मीयवस्तुन्यात्मीयवस्त्ववगमः स्त्रीपुत्रमित्रमातापितृद्रव्यशरी-रादिसहवर्त्तिवस्तुषु अननुगामित्वेनास्वीयत्वान्ममेदमिति मिथ्याज्ञानं भ्रमः तेन संसारे शरीरे च मनोरमवस्तुषु रक्तमनोनिवर्त्तनं संसारे शरीरे च वर्त्तमाने दुर्वस्तुनि दुष्टमनोनिवृत्तिरिति वीतरागत्वेन रक्तद्विष्टम-नस्त्वनापादनं सम्यग्ज्ञानं तद्विपरीतं ज्ञानं मिथ्याज्ञानं स एव भ्रमः अतस्मिंस्तद्गृहो भ्रमः यथा शुकग्रहणार्थं वृक्षोपरि चक्रं स्थापयन्ति तच्चक्रकर्णिकायां च कारवेल्कं स्थापयन्ति तत्र च ममेदं भक्ष्यमिति मि-थ्याज्ञानेन भ्रमेण शुक आगत्य तिष्ठति तस्य स्थानतस्तच्चक्रं स्वयमेव च भ्रमति तद्भ्रमणात्तत्रस्थः शुकः केनाप्यगृहीतोऽपि भ्रमान्मन्यते यदहं केनापि गृहीतो वा पाशे निपातितः ततश्चक्रेण सह स्वयमपि भ्राम्यन्तच्चक्रं स्वेष्टमिवागृह्य स्वमवद्धमपिवद्धं मन्यमानः चूचूत्कारान् करोति तद्वेलायामशङ्कितो यदि उड्डीय याति तदा मुक्तः स्यात् अन्यथा भ्रमेणावद्धोपि तद्ग्राहकेण गृहीत्वा बध्यते इत्येवं नलिनीशुको यथा भ्रमेणैवं बध्यते पुनर्मर्कटकोऽप्यात्मानं भ्रमेणैव बन्ध्यति । यथा मर्कटग्राहकाः चणकभृतपात्रं स्थापयन्ति तत्राहारार्थं मर्कटो करं सिंहा चणकमुष्टिं बद्ध्वा तादृशमेवकरं कर्षति तदा तु समुष्टिः करो न निर्गच्छति तदाऽयं जानाति अहमन्तरा केनचिद् बद्धः तदाऽवद्धोपि स्ववद्ध-

येनैव बद्धो नलिनीशुको यथा ।

बद्धः पुनर्मर्कटकोऽपि तद्वत्

तथैष आत्मा भ्रमतो निबद्धः ॥ ३० ॥

भ्रमे तु मुक्ते मनसः सकाशा-

दात्मैष मुक्तो भवतीति सिद्धम् ।

अस्मिस्तु मुक्ते हि भवेदभेद-

स्तदात्मनः श्रीपरमात्मनश्च ॥ ३१ ॥

यदानयोर्वीक्षत एकभावं

मिति मन्यमानः चीचीत्कारान्कुर्वन् तद्वन्धकेन स बध्यते यदि तदा स्वबद्धां मुष्टिं छोडयित्वा याति तदाऽबद्धो भवति परमयमापि स्वकीय-
मिथ्याभ्रमात् स्वं बन्धयति । एवमयमात्मापि अस्वीये वस्तुनि ममे-
दमिति स्वबुद्धिं कुर्वाणः कर्मभिर्बध्यते यदा तु शरीरादिके वस्तुनि
अनात्मीयतामाचरति अरक्तोऽद्विष्टश्च तिष्ठति तदा संसारस्थोऽपि मुक्तो
भवति यदा त्वयमात्मा मुक्तस्तदान्तरात्मनः पारमात्म्यं प्रादुःज्यात्
यत उच्यते । बहिरात्मान्तरात्मापरात्माभेदादात्मा त्रिविधः तत्र यावता
हेयोपादेयविचारवैकल्यात् केवलेन्द्रियविषयासक्तो भवेत्तदा बहिरात्मा
हेयोपादेयज्ञानवान् विषयसुखपराङ्मुखो भवान्तर्वर्तिवस्तुरक्तद्विष्टमनो-
निवृत्तिमान् विरक्तोऽन्तरात्मा अयमेव यदा सिद्धकेवलात्मज्ञानस्तदाप-
रात्मेत्युच्यते तदात्मपरमात्मनोर्न भेदवान् भवति यदा तु योगी आत्मा-
नमात्मनात्मनि परमात्मभूतं पश्यति तदा योगी आत्मज्ञानी उच्यते
स हि केवलज्ञानीति पर्यायान्तरं लभते ततश्चायं कर्ममुक्तः क्रियामुक्तः
भ्रान्तिमुक्तश्च स्यात् इति योगिसमाचारः । अथ काव्यद्वयेनोक्तामे-
वावस्थां द्रव्ययति यदा त्वयमित्यादि ।

योगी तदात्मावगमी निगद्यते ।

स केवलज्ञानमयो मुनीश्वरः

कर्मक्रियाभ्रान्तिविमुक्त उक्तः ॥ ३२ ॥

यदा त्वयं मुक्त इति प्रसिद्ध-

स्तदाहि सर्वत्र समत्वमुक्तः ।

घनं हि किं सैष मनःशरीर-

सुखासुखज्ञानविमर्श^{३१}शून्यः ॥ ३३ ॥

न पुण्यपापे भवतोऽस्य मुक्तितो

मम क्रियेयं मम चैष कालः ।

संज्ञी ममोऽयं सुकृतं ममेद-

मित्याद्यभिद्वान्मनसो विनिर्जयात् ॥ ३४ ॥

स तावतेहास्ति शरीरधारी

सूक्ष्मक्रियातोऽपि न निष्क्रियो यत् ।

यावद्यदा सूक्ष्मक्रियापि नष्टा

मुक्तस्तदा सिद्ध्यति सिद्धताप्तेः^{३३} ॥ ३५ ॥

विद्वन् विमर्शः क्रियतामयं क्रिया-

वन्तोऽथवा निष्क्रियकाश्च सिद्धाः

चेन्निष्क्रिया ज्ञानजदर्शनोत्थ-

क्रियाऽक्रियेष्वेषु^{३४} कथं न सिध्येत् ॥ ३६ ॥

सत्यं मुने ज्ञानजदर्शनोद्भवा

सैषा क्रिया सिद्धिगतेषु नास्ति ।

कथं यतः सैषु यदा तु लोके

कैवल्यलब्धिः^{३५} समभूतदानीम् ॥ ३७ ॥

क्रिये इमे द्वे युगपत्समास्तां

ये ज्ञेयदृश्ये इह ते अभूतां ।

ततो नृजातौ किल सत्क्रियत्व-

मभूत्तु सिद्धौ खलु निष्क्रियत्वम् ॥ ३८ ॥

एवं तु निष्क्रियता प्रसिद्धा

सिद्धेषु सिद्धास्त्यवधारणेन ।

सर्वस्य चैतस्य मनोनिरोधो

हेतुस्ततोऽत्रैव रमध्वमध्वनि ॥ ३९ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे
आस्तिकनास्तिकानां द्वेषामपि परम्परया मनोनिर्विषयतापादनेन
च मुक्तिप्रापणकारणोक्तिलेशो विंशोऽधिकारः ॥

३५ केवलज्ञान । ३६ पुनरत्र नोदको नोदयन्नाह, पूज्याः सिद्धा अपि
सक्रिया भवन्ति, कथं, यत उच्यते, सिद्धा जानन्ति पश्यन्ति च तर्हि
ज्ञानक्रियां च दर्शनक्रियां च कुर्वन्तीति ज्ञानदर्शनक्रियायाः सद्भावात्
कथं निष्क्रियत्वमिति निष्क्रियाः सिद्धा इति न घटते । नैवं यदैवात्र
मनुष्यभवे सिद्धस्य केवलज्ञानमभूत्तदैव यज्ज्ञातव्यं यच्च द्रष्टव्यमासीत्त-
दैवाभूत् सिद्धत्वावस्थायां नवं किमपि न जानाति न पश्यति सर्वा-
तीतानागतवर्तमानभावानां केवललाभसमये एव ज्ञानादर्शनाच्चेति
सर्वं सम्यक्तया ध्येयम् ।

॥ अथ एकविंशोऽधिकारः ॥

अमुं विचारं मुनयः पुरातना
 ग्रन्थेषु जग्रन्थुरतीव विस्तृतम् ।
 परं न तत्र द्रुतमल्पमेधसा—
 *मैदंयुगीनानां मतिः प्रसारिणी ॥ १ ॥
 मया परप्रेरणपाखर्या—
 दजानतापीति विधृत्य धृष्टताम् ।
 प्रश्ना व्यतायन्त कियन्त एते
 परेण पृष्ठाः पठितोत्तरोत्तराः ॥ २ ॥
 शैवेन केनापि च जीवकर्मणी
 आश्रित्य पृच्छाः प्रसभादिमाः कृताः ।
 माभूज्जिनाधीशमतावहेले—
 त्यवेत्य मद्भक्षूत्तरितं मयैवम् ॥ ३ ॥
 यथा यथा तेन हृदुत्थतर्क—
 माश्रित्य पृच्छाः सहसाऽक्रियन्त ।
 तथा तदुक्तं पुस्तो निधाय
 मया व्यतार्युत्तरमार्हतेन ॥ ४ ॥
 मया त्विदं केवललौकिकोक्ति—
 प्रसिद्धमाधीयत पृष्ठशासनम् ।

पुराणशास्त्राहितबुद्ध्यस्तु

पुरातनीं युक्तिमिहाद्रियन्ताम् ॥ ५ ॥

परं विचारेऽत्र न गोचरो मे
प्रायेण मुह्यन्ति मनीषिणोऽपि ।

अमुं विना केवलिनं न वक्तुं
व्यक्तोपि शक्तः सकलश्रुतेक्षी ॥ ६ ॥

अतस्तु वैयात्यमिदं मदीय-
मुदीक्ष्य दक्षैर्न हसो विधेयः ।

बालोऽपि पृष्ठो निगदेत्प्रमाणं
वार्धेर्भुजाभ्यां स्वधिया न किं वा ॥ ७ ॥

यद्वेदमेवात्मधियां समस्तु
शास्त्रं यतः शासनमस्त्यथास्मात् ।

यदुक्तिप्रत्युक्तिनिर्युक्तियुक्तं
तद्वाभियुक्ताः प्रणयन्ति शास्त्रम् ॥ ८ ॥

यद्वास्ति पूर्वेष्वखिलोपि वर्णा-
नुयोग एतन्न्यगदन्विदांवराः ।

इयं तदा वर्णपरम्परापि
तत्रास्ति तच्छास्त्रमिदं भवत्वपि ॥ ९ ॥

आनन्दनायास्तिकनास्तिकानां
ममोद्यमोऽयं सफलोऽस्तु सर्वः ।

आँद्येषु चास्तिक्यगुणप्रसारणा—

दन्त्येषु नास्तिक्यगुणापसारणात् ॥ १० ॥

चिरं विचारं परिचिन्वताऽमु

यन्न्यूनमन्यूनमवादि वादतः ।

कदाग्रहाद्वा भ्रमसम्भ्रमाभ्यां

तन्मे मूर्षा दुष्कृतमस्तु वस्तुतः ॥ ११ ॥

मया जिनाधीशवचस्सु तन्वता

श्रद्धानमेवं य उपार्जि सज्जनाः ।

धर्मस्तदेतेन निरस्तकर्मा

निर्मातशर्माऽस्तु जनः समस्तः ॥ १२ ॥

वरतरखरतरगणधरयुगवर—

जिनराजसूरिसाम्राज्ये ।

तत्पट्टाचार्यश्रीजिन—

सागरसूरिषु महत्सु ॥ १३ ॥

अमरसरसि वरनगरे

श्रीशीतलनाथलब्धसान्निध्यात् ।

ग्रन्थोऽग्रन्थि समर्थः

सुविदेज्यं सूरचन्द्रेण ॥ १४ ॥ युग्मम् ॥

३७ आस्तिक्येषु । ३८ नास्तिक्येषु । ३९ मिथ्या । ४० तत्त्वतः ।

४१ गत । ४२ सिद्ध ।

श्रीमत्खरतरवरगण—

सुरगिरिसुरशाखिसन्निभः समभूत् ।

जिनभद्रसूरिराजो

ऽसमः प्रकाण्डोऽभवत्तत्र ॥ १५ ॥

श्रीमेरुसुन्दरगुरुः

पाठकमुख्यस्ततो बभूवाथ ।

तत्र म^{४३}हीयःशाखा—

प्रायः श्रीक्षान्तिमन्दिरेकः ॥ १६ ॥

तार्किकऋषभा अभवन्

हर्षप्रियपाठकाः ^{४४}प्रैतिलताभाः ।

तस्यां समभूवन्निह

सुरभिततरुमञ्जरीतुल्याः ॥ १७ ॥

चारित्र्योदयवाचक—

नामानस्तेष्वभुः फलसमानाः ।

श्रीवीरकलशसगुरुवो

गीतार्थाः परमसंविज्ञाः ॥ १८ ॥

तेभ्यो वयं भवामो

बीजाभास्तत्र सूरचन्द्रोऽहं ।

गणिपद्मवल्लभपटु—

द्वितीयीको गुरुभ्राता ॥ १९ ॥

अस्मत्तु हीरसार—

प्रमुखा अङ्कुरकर्णयः सन्ति ।

तेऽपि फलन्तु फलौघैः

सुशिष्य-रूपैः प्रमापटुभिः ॥ २० ॥

तेनासुको वाचकसूरचन्द्र—

नाम्ना रसज्ञाफलमित्थमिच्छता ।

ग्रन्थो ऽमितोऽग्रन्थि मया स्वकीया—

न्यदीयचेतः स्थिरतोपसम्पदे ॥ २१ ॥

एवं यथाशेमुषि जैनतत्त्व—

सारो मयाऽस्मारि मनःप्रसत्त्यै ।

उत्सूत्रमासूत्रितमत्र किञ्चिद्

यत्तद्विशोध्यं सुविशुद्धधीभिः ॥ २२ ॥

वर्षे नन्दतुरङ्गचन्दिरकलामानेऽश्वयुक्पूर्णिमा
 ज्ञे^{४७} योगे विजयेऽहमेतममलं पूर्णं व्यधामादरात्
 ग्रन्थं वाचकसूरचन्द्रविबुधः प्रश्नोत्तरालङ्कृतं
 साहाय्याद्वरपद्मवल्लभगणेरर्हत्प्रसादश्रियै ॥ २३ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे
 ग्रन्थग्रन्थनोत्पन्नपुण्यजनतासमर्पणस्वीयगच्छगच्छनायक-
 सम्प्रदायगुरुनामस्वकीयगुरुभ्रात्रादिनामकीर्त्तनोक्तिलेश
 एकविंशोऽधिकारः सम्पूर्णः ।

॥ तत्सम्पूर्णे च परिपूर्णोऽयं जैनतत्त्वसारो ग्रन्थः ॥

---

४६ (१६७९) । ४७ बुधे । ४८ पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात्
 इति सूरइति सूरनाडी-सूर्यनाडीत्यर्थः चन्द्रइति चन्द्रनाडीत्यर्थः मनइति
 सुषुम्णानाडीसूचनं यदन्तर्गतं मनः स्थिरीस्यात् । तथा च हठप्रदीपिका ।
 मारुते मध्यसञ्चारे मनःस्थैर्यं प्रजायते इति । ततो मनःस्थिरीकार इति
 सुषुम्णोच्यते । आसां नाडीनां स्थिरीकारो यस्मिन्नित्येकस्थिरीकार-
 शब्दालापाद्यथेष्टार्थप्राप्तिः पक्षे ग्रन्थकर्तृनामसूचनमिति ध्येयम् ॥

शुद्धिपत्रक.

(मूलनं.)

पृष्ठ.	लिटि.	अशुद्ध.	शुद्ध.
१	११	निर्दोषम्	निर्दोष
१	२२	लाभाप्तया	लाभतया
२	११	वर्गणा	वर्गणा
३	१५	च्छन्नानीव	छन्नानीव
३	२१	स्वयमूह्य	स्वयमूह्यम् ।
४	१३	सगुणत्व	सगुणत्वं
४	१५	कर्तृत्व	कर्तृत्वं
५	२१	पारमार्थ्या	पारमार्थ्या
५	२३	प्रेर्य	प्रेर्य
६	११	तादृशा	तादृशी
६	११	बुद्धि	बुद्धि
६	२३	दुःख	दुःख
७	७	ऋषि	ऋषि
७	१३	भुत	भूत
७	१८	कृत्यक्	कृत्यक
७	२२	पारवशात्	पारवश्यात्
११	५	दायति	दायतिः
१२	११	पश्यतोऽत्र	पश्यतात्र
१३	११	समाधीश्च	समार्थीश्च
१३	१२	कथं	कथं
१४	२२	मल्लो	मल्लो

१५	७	तं तं श्रवसी	तं ^{७६} तं श्रवसी
१५	१५	कालैश्च	कालैश्च
१६	७	न ते तेन	नसा ते न
१६	९	त्ययमेव	त्ययमेव
१८	७	न रूप	नरूप
१९	६	मुष्टुदुष्टु	मुष्टुदुष्टु
२१	४	प्रयोक्त	प्रयोक्
२१	१०	त्मनो	त्मानो
२२	१२	तेष	तेषु
२३	२०	पृष्टे	पृष्टे
२४	१२	मुत्पन्न	मुत्पन्न
२५	६	पस्मि	परिप
२५	१६	न तु	ननु
२५	२०	भावाना	भावना
२६	१३	ऽपेती	ऽपैती
२६	१८	सन्त	सन्तं
२७	१	च	न
२७	१४	सुर	सूर
२७	१९	दृष्ट्यां	दृष्ट्याः
२८	१८	मागि	मगि
३१	५	संसार	संसारा
३२	६	गुणो न	गुणेन
३२	१४	मिर्यति	मिर्यति
३२	२२	याथार्थ्यं	याथार्थ्यं
३३	७	य नि	यनि

३४	२०	सृष्टि	सृष्टि
३५	१४	दद्यमी	द्यदमी
३६	२१	परब्रह्मनामनि	परब्रह्मनाम्नः
३७	१४	तस्य	तस्तस्य
३७	२१	वितारितः	निवारितः
३९	१८	स्थिरैक	स्थिरैक
३९	१८	त्यनेक	त्येक
३९	२१	तदा	स्तदा
३९	२२	दर्श	दर्श
४२	११	रूपा	रूपा
४२	१९	यदी	यदि
४३	३	यो	दो
४३	८	सागसा-	सागस-
४४	२१	पृष्ठ	पृष्ठ
४६	२०	त्वदुक्त	त्वदुक्तः
४८	१४	यथैवं	यथैव
५०	६	यन्मु	यन्मु
५०	१७	सिद्धा	सिद्धा
५१	१३	णीयते	लीयते
५७	२०	उत्पन्ना	उत्पन्ना
६२	४	सुर	सूर
६४	८	षण्ड	खण्ड
६५	२१	ऽ	ऽस्तु
६९	९	करम्भ	करम्भ
६९	१२	समीर	स समीर

७३	१२	दूदत	दूदत
७४	१	सिन्धुराये	सिन्धुरा ये
७४	९	एण्यः	एण्यः
७४	१५	नतु	ननु
७६	११	तृतीय	तृतीय
७७	१	त्रेत्य	त्रेत्य
७७	४	ततो	हि ततो
७७	२१	भोज्य	भुज्य
७९	१७	सूस्व	सूश्च
७९	२२	सिद्धैः	सिद्धैः
८०	८	नो इ	नोइ
८६	२	त्तेन	त्ते न
८६	८	पदे म	पदम
८९	१५	नैषा	नैषां
९०	१५	स्तदथ	स्तदर्थ
९४	३	सुष्ठु	सुष्ठु
९४	१७	परोक्ष	परोक्ति
९५	८	येना	येऽना
९५	१३	सुरचन्द्रमनः स्थि	सुरचन्द्रमनःस्थि
९६	१७	स्वको	सको
९७	७	बोध्यो	बोध्यौ
९८	१	य स	यस
१००	६	ताः	ता
१००	१०	स्वा	स्व
१०१	२०	सरण	सरणं

१०३	११	सिद्ध	सिध्य
१०४	१	न-	ननु-
१०४	२	नुया	या
१०४	६	चेत्तन्नवरं	चेत्तन्न वरं
१०४	११	तत्त्वं	तत्त्व
१०६	७	सालम्बने	सालम्बने
१०७	७	धार	द्वार
११४	११	स्पृहा	ऽस्पृहा
११४	१७	मणि	मणी
११८	३	त्वना	स्त्वना
११९	१	ता	तां
११९	३	मरु	मरुद्
११९	१७	काशे	कारो
१२०	७	देशः	देश-
१२०	८	तैः	स्तैः
१२०	२१	मत	मततया
१२१	१८	था परा	थापरा
१२३	४	मणि	मणी
१२४	४	मन्त्र	मत्र
१२६	१	च	च यत्
१२९	३	यन्मु	यन्मू
१२९	१७	राप्य	रप्य
१२९	१९	महा	माहा
१३०	१	अस्या	अस्या
१३१	१२	तथा	तदा

१३१	१७	पांउ	षामु
१३२	१७	जात	ज्ञात
१३३	१६	कुतरावि	कुत आवि
१३७	५	मुनेमुं	मुने मु
१३७	९	मेत्त	मेवम्
१३८	१३	स्त्व	स्त्वा
१३८	१९	भ्राम्यन्त	भ्राम्यंस्त
१३८	२४	मेवकरं	मेव करं
१४२	२०	पृष्ट	पृष्ट
१४३	९	पृष्ठो	पृष्ठो
१४३	११	वात्प	वाल्प
१४४	३	ऽमु	ऽमुं
१४५	१५	सगु	सुगु

જૈનતત્ત્વસાર.

(અનુવાદ.)

પહેલો અધિકાર.

સિદ્ધાંત જેનો સંશુદ્ધ (દોષરહિત) છે અને જ્ઞાનાદિ અતિશયો વડે જે દીપ્ત છે એવા સત્ય પરમેશ્વર શ્રીવર્ધમાનસ્વામીને પ્રણિપાત કરીને સ્વ-(આત્મ) જ્ઞાનાર્થે કિંચિત્ વિચાર દર્શાવું.

આત્મા કેવો છે ?

આત્મા નિત્ય, વિશુ, ચેતનાવાન અને અરૂપી છે. નિત્ય, દ્રવ્ય તરીકે છે; પણ પર્યાયની અપેક્ષાએ, દેવ મનુષ્ય નારક અથવા તિર્યંચ ગતિમાં પરિણામ (અવસ્થા) બદલાયા કરે છે માટે, અનિત્ય પણ છે. વિશુ એટલે વ્યાપક અથવા સર્વત્ર યથાપવાની સત્તા સહિત છે પણ સામાન્યતઃ સ્વશરીરમાં જ વ્યાપી રહે છે. ચેતના એટલે સામાન્ય વિશેષ ઉપયોગ, તે આવરણો-(ગુણને આચ્છાદન કરનારાં કર્મો) ના ક્ષયાદિના પ્રમાણમાં હોય છે. અરૂપી એટલે રૂપ અથવા આકાર-આકૃતિ કે મૂર્તિ રહિત છે.

કર્મો, કેવાં છે ?

કર્મો જડ, રૂપી અને પુદ્ગલ છે. જડ એટલે ચેતના રહિત છે. રૂપી એટલે રૂપ સહિત છે પણ અતિસૂક્ષ્મતાને લીધે તે ચર્મચક્ષુથી જોઈ શકાતાં નથી. પુદ્ગલ એટલે પુરણ (પુરાવવાના અથવા ભરાવવાના) અને ગલન (સ્તરી જવાના) સ્વભાવવાળાં છે.

જીવો અનંત છે. તેમના વે ભેદ છે. કર્મો રહિત તે સિદ્ધ અને કર્મો સહિત તે સંસારી. સંસારી જીવોની ભિન્ન ભિન્ન જાતિયો અને *યોનિયો છે. xજે જીવો પૃથ્વી, પાણી (અપ્), અગ્નિ (તેજસ્), વાયુ અને વનસ્પતિ રૂપી કાયા-(શરીર)માં વર્તેછે, તે માત્ર સ્પર્શન ઇન્દ્રિયનો વિષય ગ્રહી શકેછે તેથી તે એકેન્દ્રિય જાતિના છે. કૃમિ આદિને સ્પર્શનની સાથે રસન ઇન્દ્રિય (જિહ્વા) પણ હોયછે તેથી તે દ્વીન્દ્રિય જાતિના છે. જેમને ઉપલી વેની સાથે ત્રીજી ગ્રાણ ઇન્દ્રિય (નાક) હોયછે તે કીડી પ્રમુખ ત્રીન્દ્રિય જાતિમાં છે. ચોથી દર્શન ઇન્દ્રિય (આંખ) જેમને વધારેમાં હોયછે તે ભ્રમરાદિ ચતુરિન્દ્રિય છે. જેમને પાંચમી શ્રવણ ઇન્દ્રિય (કાન) સહિત ઉપલી ચાર ઇન્દ્રિયો હોયછે તે દેવ, મનુષ્ય, નારક અને પશુ પક્ષી મત્સ્ય સર્પ નકુલ વગેરે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જાતિના છે.

वनस्पતિ રૂપે વર્તતા જીવોમાં બે પ્રકાર છે. ફલ, છાલ, કાષ્ઠ, મૂલ, પત્ર અને વીજ રૂપી જે વનસ્પતિના એક એક શરીરમાં એક જીવ હોય છે તે પ્રત્યેક વનસ્પતિ છે. જેમનાં શિર, સાંધા અને ગાંઠો ગુપ્ત હોય છે અથવા જેમના સરસા ભાગ થઈ શકે છે અથવા જે તંતુ રહિત હોય છે અથવા જે છેદાયા છતાં ઊગે છે ઘવી, કાંદા, અંકુરા, આદુ, હલ્દી, ગાજરાં, ગઢો, કુમારપાટું ઇત્યાદિ જે વનસ્પતિની એક એક કાયા-(શરીર)માં અનંત જીવો હોય છે તે

*જે જીવોનાં ઉત્પત્તિસ્થાન ઉત્પત્તિસમયે સમાન સ્પર્શ, રસ, ગંધ ને વર્ણવાળાં હોય તેમની એક જાતિની યોનિ કહેલી છે અને એ રીતે સર્વ જીવોની મઠી ચોરાશી લગ્ન-જીવયોનિ કહેવાય છે.—જૈનમત.

× पृथ्वी (मृत्तिका) वगैरेमां चैतन्य होवानुं विज्ञान-(science) नी शोधोथी सिद्ध थयुंछे.

અનંતકાય અથવા સાધારણ વનસ્પતિ છે. એમને નિગોદ એવી પણ સંજ્ઞા છે.

પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને નિગોદ(સાધારણ વનસ્પતિકાય) એ દરેકના સૂક્ષ્મ અને વાદર (સ્થૂલ) એવા બે ભેદ છે. તેમાં જે સૂક્ષ્મ છે તે સર્વ લોકાકાશમાં વ્યાપી રહેલા છે પણ ત્વર્મચક્ષુથી જોઈ શકાતા નથી. વાદર પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય અને વાયુકાયના અસંખ્ય શરીરોનું અને વાદર નિગોદના અનંત શરીરોનું ભેગું પિંડજ ત્વર્મચક્ષુથી જોઈ શકાય છે. પણ પ્રત્યેક વનસ્પતિના એક, બે આદિ સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત શરીરોનું પિંડ નજરે પડી શકે છે. કેવલજ્ઞાની સર્વ જીવોને જોઈ શકે છે.

જીવો કરતાં કર્મો અનંત ગુણાં છે. તે સર્વ લોકાકાશમાં વ્યાપીને રહેલાં છે. વધારે શું ? જીવના એક એક પ્રદેશમાં શુભાશુભ કર્મની અનંતી વર્ગનાઓ (સમૂહો) રહેલી છે, જે સર્વજ્ઞથી જોઈ શકાય છે.

જેમ રાણમાં રત્ન સુર્વણ ઇત્યાદિ મૃત્તિકાથી વ્યાપ્ત (આચ્છાદિત) હોય છે તેમ સંસારી જીવો સર્વ લોકાકાશમાં નિરંતર રહેલા કર્મોથી આવૃત (આચ્છાદિત) હોય છે.

ભિન્ન જાતિ—(સ્વભાવ અથવા સત્તા) વાળાં કર્મોનો અને આત્માનો યોગ કેવી રીતે થયો ?

* જેવી રીતે રાણમાં પથ્થર—(મૃત્તિકા ?) નો અને તેમાં રહેલા સોનાનો તથા અરણિના લાકડાનો અને તેમાં રહેલા અગ્નિનો યોગ

* નિરંજન, નિરાકાર, નિર્ગુણ અને નિષ્ક્રિય જગત્ના કર્તા પરમેશ્વરમાં સગુણાત્વ અંતર્લીન છે એટલેકે કર્તાનો અને તેના સત્ત્વાદિ ૩ ગુણોનો સંબંધ અનાદિસિદ્ધ છે. —કર્તૃવાદી.

અનાદિ સંસિદ્ધ છે, દુધનો અને તેમાં રહેલા ઘીનો યોગ સમકાલે (એકીવચતે) થયેલો હોયછે, સૂર્યકાન્ત મણિનો અને તેમાં રહેલા અગ્નિનો તથા ચન્દ્રકાન્ત મણિનો અને તેમાં રહેલા અમૃતનો યોગ સાથે ઉત્પન્ન થયેલો હોયછે, તેવીજ રીતે કર્મોનો અને આત્માનો યોગ કેવલજ્ઞાનીઓએ અનાદિ સંસિદ્ધ કહ્યોછે.

*જેમ તથાપ્રકારની સામગ્રીના યોગે સોનું પથ્થર—(મૃત્તિકા ?) માંથી જૂદું પડી શકેછે તેમ આત્મા પણ કર્મોની સાથે તેનો અનાદિ સંબંધ છતાં કર્મોથી ભિન્ન (મુક્ત) થઈ શકેછે.

---

* જેમ પહેલું સોનું અને પછી પથ્થર અથવા પહેલો પથ્થર અને પછી સોનું इत्यादि પ્રકારનો ભેદ કદી કહી શકાતો નથી તેમ જીવ પહેલો અને પછી કર્મ અથવા પહેલાં કર્મ અને પછી જીવ એવો ભેદ ઘટી શકતો નથી. વચ્ચેનો સમસમયે જ થયેલો અનાદિ સંસિદ્ધ સંબંધ છે.—પર્યાયકાર,

(પૃષ્ઠ ૪ પર્યાયકારના કથન ઉપર દિપ્પળી.)

જીવની સાથે કર્મનો પ્રવાહથી અનાદિ સંબંધ છે. તેમ જો માન-
વામાં ન આવે તો મોટાં દૂષણો આવેછે, તે આ પ્રમાણે:—

૧. જો જીવ પહેલો અને કર્મની ઉત્પત્તિ જીવમાં પડી થઈ એમ માનવામાં આવે તો કર્મરહિત આત્મા નિર્મલ સિદ્ધ થાય, નિર્મલ આત્મા સંસારમાં (શરીરધારી) ઉત્પન્ન થઈ શકે નહિ, નહિ કરેલાં કર્મના ફલને ભોગવવાનું હોય નહિ, વિના કરે કર્મનું ફલ ભોગવવામાં આવે તો સિદ્ધને પણ કર્મનું ફલ ભોગવવું પડે અને કૃત-(કરેલા) નો નાશ તથા અકૃત-(નહિ કરેલા) નું આગમન ઇત્યાદિ દૂષણ લાગે.

૨. જો કર્મ પહેલાં ઉત્પન્ન થયાં અને જીવ પડી થયો એમ માને તો તે ઘટતું નથી. કેમકે જેમ માટીમાંથી ઘડો થાયછે તેમ જેમાંથી જીવ ઉત્પન્ન થઈ શકે એવા ઉપાદાન કારણ વિના જીવ ઉત્પન્ન થઈ શકે નહિ, જીવે જે કર્મ કર્યાં ન હોય તેનું ફલ તેને હોય નહિ, જીવ (કર્તા) વિના કર્મ ઉત્પન્ન થઈ શકે નહિ, ઇત્યાદિ.

૩. જો જીવ અને કર્મ એકજ વસ્તુ છે ઉત્પન્ન થયાં એમ માને તો તે પણ અસત્ છે. કેમકે જે વસ્તુ સાથે ઉત્પન્ન થાય તેમાં કર્તા અને કર્મ એવો ભેદ હોય નહિ, જીવે જે કર્મ કર્યું ન હોય તેનું ફલ જીવને હોય નહિ, જેમાંથી જીવ અને કર્મ ઉત્પન્ન થઈ શકે એવાં ઉપાદાન કારણ વિના જીવ અને કર્મ પોતાની મેળેજ ઉત્પન્ન થઈ શકે નહિ, ઇત્યાદિ.

૪. જો જીવ સચ્ચિદાનંદરૂપ એકલો છે અને કર્મ છે જ નહિ એવો પક્ષ સ્વીકારે તો તેથી જગત્ની વિચિત્રતા સિદ્ધ થાય નહિ.

૫. જો જીવ અને કર્મ કંઈ જ છે નહિ એવું માનવું થાય તો તે પણ મિથ્યા છે. કેમકે જો જીવજ નથી તો એ જ્ઞાન કોને થયું કે કંઈજ છે નહિ.

ઘટલાવાસ્તે જીવ અને કર્મનો સંયોગસંબંધ પ્રવાહથી અનાદિ છે એ જ માનવું યુક્તિથી સિદ્ધ છે.—અજ્ઞાનતિમિરભાસ્કર.

વીજો અધિકાર.

જીવ અને કર્મ અનાદિ છે. જીવ અને કર્મનો સંયોગ અનાદિસિદ્ધ છે. જીવ કેટલાંક જુનાં કર્મોને સ્વપાવે છે અને યથાયોગ પ્રાપ્ત થયેલાં અથવા જેવાં પ્રાપ્ત થયાં તેવાં પુરઃસ્થિત, શુભાશુભ નવાં કર્મોને ગ્રહણ કરે છે.

કર્મો જડ છે તેથી તે પોતાની મઠે આશ્રય લેવાને સમર્થ નથી. આત્મા બુદ્ધ (ચેતનાયુક્ત) છે તેથી તે સુખને ઇચ્છતો શુભ કર્મોને જાણતા છતાં ગ્રહણ કરે પણ દુઃખનો દ્વેષી છતાં અશુભ કર્મોને જાણતા છતાં પોતાની મેઠે જ કેમ ગ્રહણ કરે ? કયો વિદ્વાન સ્વતન્ત્ર છતાં અશુભ વસ્તુને જાણીને લે ?

(જે કાળે જે થવાનું હોય તે) કાલ, (જીવનો કર્મ ગ્રહણ કરવાનો) સ્વભાવ, નિયતિ (ભવિતવ્યતા અથવા જે ભાવિભાવ હોય તે અવશ્ય થાય છે), પૂર્વકૃત (જીવે પૂર્વે કરેલાં કર્મ) અને પુરુષકાર (જીવનો ઉદ્યમ) એ સુખદુઃખના પાંચ હેતુ- (પંચ સમવાય) ની પ્રેરણાથી જીવ જાણતા છતાં જેમ શુભ કર્મોને ગ્રહણ કરે છે તેમ અશુભ કર્મોને પણ ગ્રહણ કરે છે. દાખલા તરીકે, કોઈ ધનવાન સ્વતન્ત્ર અને મોદકાદિ સ્વાદિષ્ટ વસ્તુ તથા સ્વલને જાણતા છતાં ભાવિભાવથી પ્રેરાઈને સ્વલ સ્વાય છે. કોઈ મુસાફર ઇષ્ટ સ્થાનકે જવાનો વીજા માર્ગ નહિ હોય તો ત્યાં જલદી પહોંચવાની ઇચ્છાથી શુભાશુભ સ્થાનકોનું ઊલંઘન કરે છે. ચોર, પરસ્ત્રીગામી, વ્યાપારી, મતધારી અને વ્રાહ્મણો તેવા પ્રકારના ભાવિભાવને લીધે જાણતા છતાં શુભાશુભ કૃત્યો કરે છે. મિથુન, વંદીજન (ખાટચારણ) અને ક્ષાપિ (તત્ત્વજ્ઞાની યોગી) મિથાને સ્નિગ્ધ (ઘૃતાદિ સ્નેહથી

યુક્ત) અથવા રુક્ષ (લુચ્વી) જ્ઞાણીને જેવી મઠી તેવી સ્વાયં છે. યુદ્ધમાં મયેલો શૂરો ઘેરાઈ જતાં શત્રુને અને અશત્રુને જાણતા છતાં હુણે છે. રોગી, નિજ રોગની શાન્તિને ઇચ્છતા છતાં અને અપથ્યથી ભવિષ્યમાં પોતાને થનારું કષ્ટ પોતે જાણતા છતાં રોગથી પરવશ થઈને (કંટાળીને), અપથ્યનું સેવન કરે છે. તેવીજ રીતે જીવ પણ જાણતા છતાં શુભાશુભ કર્મોને અવશ્ય ગ્રહણ કરે છે.

જીવનો જ્ઞાન વિના પણ કર્મો ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ છે. દાખલા તરીકે, લૌહચુંબક સંયોજકોથી નજીકમાં મુકાયેલા સાર અથવા અસાર લોહને વચમાં કંઈ ક્યવધાન (આંતરો) ન હોયતો ગ્રહણ કરે છે. તેવીજ રીતે જીવ પણ કાઢાદિથી પ્રેરાઈને સમીપમાં રહેલા શુભાશુભ કર્મોને વગર વિચારે (અજાણપણે) ગ્રહણ કરે છે.

ત્રીજો અધિકાર.

જીવ પોતે અરૂપી છતાં તેં ઇન્દ્રિયો અને હસ્તાદિની મદદ વિના કર્મોને શેનાવેડે ગ્રહણ કરેછે ? કોઈને કંઈ વસ્તુ ગ્રહણ કરવી હોય-છે ત્યારે તે પ્રથમ તે વસ્તુનું નિરીક્ષણ કરીને પછીથી હસ્તાદિવેડે તેને લેછે. આત્મા પોતે તેવો નથી તેમ છતાં તે કર્મોને ગ્રહણ કરેછે એ કથન કેમ ઘટે ?

* આત્મા પોતાની શક્તિથી અને સ્વભાવાદિથી ઇન્દ્રિયાદિની મદદ વિના પણ ભવિષ્યત્ કાલમાં ભોગવવા યોગ્ય કર્મોને ગ્રહણ કરેછે. જુવો. x ઔષધીથી સિદ્ધ કરેલા પારાની ગુટિકા હસ્તેન્દ્રિયાદિ રહિત છતાં દુધ વિગેરેનું પાન કરાવેછે, સીસાને તથા પાણીને શોષી લેછે, શબ્દવેધ કરવાનું વલ આપેછે તથા શુક્રની વૃદ્ધિ કરેછે. જો પારો ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો રહિત છતાં આટલું કરી શકે તો આત્મા જેની શક્તિ અચિન્ત્ય છે તે શું શું ન કરે ? વનસ્પતિયો પણ હસ્તાદિ વિના આહારનું ગ્રહણ કરેછે, નાલિયેર પ્રમુખના મૂળમાં પાણી સિંચવાથી તેના ફળમાં તે પાણી પહોંચ્યાનું પ્રત્યક્ષતઃ દેખાયછે. એટલું જ નહિ પણ પ્રાયઃ સર્વ વસ્તુ પોતાની મેળે પાણીનું ગ્રહણ કરીને આર્દ્ર થાયછે. જો

* જગત્કર્તા ईश्वर નિરિન્દ્રિય નિરાકાર છતાં પોતાની અનંત-શક્તિથી ભક્તોને જુવેછે, જપાદિ સાંભળેછે, પૂજાદિનો સ્વીકાર કરેછે. અને હસ્ત વિના પાપનું હરણ કરી ઉદ્ધાર કરેછે.—કર્તૃવાદી.

x અતિશય શૃંગારવાળી સ્ત્રીના અવલોકનથી પારો કુવામાંથી ડંગાળો મારી ડંચો આવેછે.—લોકોક્તિ.

એમ કહેવામાં આવે કે એતો પાણીની શક્તિ છે જે વીજી વસ્તુઓમાં
 ભેદન કરીને દાખલ થાય છે, તો તેમાં વ્યભિચાર (વાધ) આવે-
 છે. મુદ્દશિલા (મગરિયો પાષાણ) અને કોરડુ કળ (ગાંગડુ દાળા)
 કદી પણ પાણીથી ભેદાતા નથી. એતો જેને જે વસ્તુ ગ્રહણ કરવા
 યોગ્ય હોય તે તે જ વસ્તુને ગ્રહણ કરે. લોહચુસ્વકનો, સ્વભાવ છે
 કે તે લોહ સિવાયની ધાતુઓને પડી મૂકીને લોહનું જ ગ્રહણ કરે.
 તેવીજ રીતે જીવ પણ જેવું જેવું અવિપ્યત્ કાળમાં વનવાનું હોય તેવી
 પ્રેરણાને વશ થઈને કર્મપુદ્ગલનું ગ્રહણ કરે છે. જેમ કોઈ સૂતેલો
 માણસ જે વચ્ચે સ્વપ્ન જોઈને મનથીજ અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ
 કરે છે તે વચ્ચે તેની પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો (સ્પર્શનાદિ) અને પાંચ
 કર્મેન્દ્રિયો (કરપાદાદિ) એમનું વલ્લ પ્રવર્તનું નથી, તેમ આત્મા પણ
 ઇન્દ્રિયાદિની મદદ વિના કર્મોનું ગ્રહણ કરે છે. શું ત્યારે એ સ્વપ્ન-
 ભ્રમ છે ? ના, એવું માનવાનું નથી. કેમકે સ્વપ્નનું પણ વચ્ચે બહુ
 મોટું ફલ હોય છે. સ્વપ્ન જોનારને જેમ સ્વપ્ન સ્મરે છે તેમ જીવને
 કર્મગ્રહણ કર્યાનું સ્મરતું નથી એમ પણ કહેવું યોગ્ય નથી. કારણ
 કે જેમ જોયેલું સ્વપ્ન પ્રાયઃ યાદ આવતું નથી તેમ ગ્રહણ કરેલું કર્મ
 પણ પ્રાયઃ યાદ આવતું નથી; પણ જેમ કોઈને જેવું સ્વપ્ન જોયું હોય
 તેવું જ સાંભરે છે તેમ કરેલાં કર્મ પણ કોઈને જ્ઞાનવિશેષથી સાંભરે-
 છે. જેમ કોઈ ઉત્તમ પુરુષને સ્વપ્ન યથાર્થ ફલ આપે છે તેમ કર્મ
 પણ જીવને સફળ થાય છે. જેમ કોઈને સ્વપ્ન વ્યર્થ (નિષ્ફલ)
 થાય છે તેમ કેવલજ્ઞાનોને કર્મ પણ તત્ક્ષણ નાશ પામવાથી ફલ-
 રહિત થાય છે.

હવે ઉત્પત્તિકાળથી માંડીને અવસાન (અંત) સુધી આત્મા શું
 શું કરે છે તે પણ સ્વસ્થ ચિત્તે અભ્યન્તરમાં વિચારી જુવો. ગર્ભની
 અંદર શુક્ર અને રજ મધ્યે રહી યથોચિત આહાર કરી ઇન્દ્રિય વલ્લ

વિના પોતાની મેળે ઉતાવળે સર્વ પ્રકારે સર્વ ધાતુઓને નિપજાવેછે. ગર્ભથી બહાર નિકળ્યા (જન્મ લીધા) પછી પળ જેવો મળ્યો તેવો આહાર શરીરની અંદર ગ્રહણ કરીને તેના વિપાકથી થતા પરિણામ-વડે પોતાની મેળે ધાત્વાદિના સંપાદન પૂર્વક પુષ્ટિ કરેછે. તેમજ રોમમાર્ગે આહાર લેઈ સ્વલ્પને પડ્યો મૂકી રસોનો આશ્રય લેછે અને તેના મળનો વારંવાર બઢથી ત્યાગ કરેછે. સત્વ રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણોને ધારણ કરતો સદ્જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કામ, હિતાહિત આચારવિચાર, વિદ્યા, રોગ તેમજ સમાધિને ધારણ કરેછે. એ રીતે આત્મા શરીરની અંદર શી રીતે ક્રિયા કરે-છે ? શું દેહની અંદર તેને હસ્તાદિ તથા ઇન્દ્રિયાદિ હોયછે કે જેવડે આહારાદિ પ્રાપ્ત કરી તથાપ્રકારનું પૃથક્કરણ કરેછે અને મુદત પૂરી થયે જેમ ઘરનો સ્વામી ! જાયછે તેમ નીકળી જાયછે ? જ્યારે એવો પુદ્ગલથી ભિન્ન અમૂર્ત આત્મા શરીરની અંદર સ્થિતિ કરીને અને શરીરમાં વ્યાપીને ક્રિયાઓ કરેછે અને સૂક્ષ્મ તેમજ સ્થૂળ રૂપી દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરેછે ત્યારે તે સૂક્ષ્મતમ કર્મોને કેમ ગ્રહણ ન કરે ? * વળી આ જીવ રૂપ તથા હસ્તાદિ રહિત છતાં આવા રૂપી શરીરને આહારપાનાદિક ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં તથા શુભાશુભ આરંભવાળાં કામોમાં કેવી રીતે પ્રવર્ત્તાવેછે તેનો. પણ વિચાર કરો. જો જીવના ઉદ્યમ વિના ઇન્દ્રિયો અને હસ્તપ્રમુખ અંગોથીજ સર્વ ક્રિયાઓ થતી હોય તો જીવરહિત મડદાં કરેન્દ્રિયાદિથી ક્રિયાઓ કેમ કરતાં નથી ? આથી સિદ્ધ થાયછે કે શુભાશુભ કર્મ આત્માજ કરેછે, એકલાં અંગો કરતાં નથી. ત્યારે અરૂપી આત્મા સૂક્ષ્મ એવા રૂપી કર્મોને કેમ ગ્રહણ ન કરે ? જેવી રીતે ધ્યાની પુરુષ વાહ્યગત

---

* જીવ તૈજસ કાર્મણ શરીરવડે આ વધું કરેછે.—જૈન સિદ્ધાન્ત.

ઇન્દ્રિયોની મદદ વિના ઇચ્છિત કાર્યો કરેછે—જિહ્વાની મદદ વિના જાપ જપેછે, કર્ણની મદદ વિના સાંભળેછે અને જલ પુષ્પ ફલ તથા દીપ એ દ્રવ્યો વિના સદ્ભાવ પૂજાને સફળ કરેછે તેવી રીતે આ જીવ પણ ઇન્દ્રિયો તથા હસ્તાદિ વિના એ કાલસ્વભાવાદિ પંચ સમવાયથી પ્રેરાઈને કર્મોને ગ્રહણ કરેછે.*

જો જીવના એક એક પ્રદેશમાં અનંત કર્મો લાગેલાં છે તો તે પિણ્ડીભૂત થઈને દૃષ્ટિથી દેખાતાં કેમ નથી ?

સૂક્ષ્મતમ કર્મો આપણા જેવા ચર્મચક્ષુવાળાથી જોઈ શકાતાં નથી પણ જ્ઞાનીઓ માત્ર પોતાની દિવ્ય જ્ઞાનદૃષ્ટિના ઉદયથી તેમને જોઈ શકેછે. આના ઉપર દૃષ્ટાંત સાંભળો. જેમ કોઈ પાત્ર અથવા વસ્ત્રાદિમાં લાગેલાં સુગંધી અથવા દુર્ગંધી વસ્તુની ગંધનાં પુદ્ગલો ના-કથી જાણી શકાયછે પણ પિણ્ડીભૂત થયા છતાં નયનાદિથી દેખી શકાતાં નથી તેમ જીવને લાગેલાં કર્મ પણ આપણાથી દેખાતાં નથી. માત્ર કેવલજ્ઞાની સ્વજ્ઞાનના પ્રભાવે તેમને જોઈ જાણી શકેછે. જેમ સિદ્ધ કરેલા પારાણ પાન કરેલું સુવર્ણાદિ દૃષ્ટિથી દેખાતું નથી પણ જ્યારે કોઈ સિદ્ધ યોગી પુરુષ તેને પારામાંથી બહાર કાઢેછે ત્યારે તેની સત્તા (અસ્તિત્વ) નિશ્ચિત થાયછે તેમ જીવને લાગેલાં કર્મોને પણ માત્ર જ્ઞાની જોઈ જાણી શકેછે, વીજો કોઈ નહિ.

---

* બ્રહ્મનું ધ્યાન ધરનારને ઇન્દ્રિયાદિની મદદ વિના બ્રહ્મત્વની પ્રાપ્તિ થાયછે.—બ્રહ્મવાદી.

ચોથો અધિકાર.

જીવ અમૂર્ત અને કર્મો મૂર્ત છે. એ બેનો સંયોગ ન્યાયથી કેવી રીતે ઘટે ? ભિન્ન વસ્તુઓ આધારાધેય ભાવને કેવી રીતે ધારણ કરે ?

* જીવની શક્તિ અને કર્મના સ્વભાવને લીધે એમનો સંયોગ ઘટી શકેછે. ગુણનો આશ્રય દ્રવ્ય છે અને સંસારી જીવ-દ્રવ્યનો ગુણ કર્મ છે એટલે ગુણ (કર્મ) ગુણિ-(જીવ)નો આશ્રય લે એ ન્યાય છે. અમૂર્ત આકાશને વિચક્ષણો મૂર્ત તથા અમૂર્ત, ગુરુ તથા લઘુ, સર્વ પદાર્થોનો અવિનાશી મહાન આધાર માનેછે. વિચાર કરો કે આ અરૂપી આત્મા રૂપી દ્રવ્યોને નિરંતર કેવી રીતે ધારણ કરેછે ? મિ-થ્યાત્વદૃષ્ટિ, ભ્રમ, કર્મમત્સર, કષાય, કામ, કલા, ગુણ, ક્રિયા અને વિષયો એમાંનું શું શું શરીરમાં રહેલો આત્મા ધારણ નથી કરતો ? જો એમ કહેવામાં આવે કે એ ગુણો તો શરીરાશ્રિ છે તો વિચારવાનું કે શરીર જીવરહિત થાયછે ત્યારે તે દેખાતા કેમ નથી ? અર્થાત્ તે ગુણો શરીર આશ્રિ નથી પણ જીવ આશ્રિ છે. વધારે દૂર જા માટે ? આ દૃશ્યમાન શરીરને અદૃશ્ય આત્મા કેવી રીતે ધારણ કરી રહ્યોછે એનો જ વિચાર કરો એટલે અરૂપી આત્મા અને રૂપી કર્મો એમનો સંગમ કૌતક ઉત્પન્ન નહિ કરે. જેમ કર્પૂર, હિંગ વગેરે સારી નરતી વસ્તુની ગંધ સ્થિતિ પ્રમાણે આકાશને આશ્રિ રહેછે તેમ કર્મો જીવને આશ્રિ રહેછે. ઇત્યાદિ પ્રત્યક્ષ દાખલાઓથી નિશ્ચિત થાયછે કે કર્મો આત્માનો આશ્રય લેછે, જે ભવી (સંસારી) કહેવાયછે. એ રીતે આત્માનો અને કર્મનો આશ્રયાશ્રેય ભાવ પણ સિદ્ધ થયો.

* કલ્યાન્ત કાલે સર્વ વિશ્વ નિરાકાર ઈશ્વરમાં લીન થશે ત્યારે ભૂતગણ અને ગુણોની સ્થિતિ પણ તેમાં થશે.-કર્તૃવાદી,

पांचमो अधिकार.

परमेष्ठि संज्ञावाळा सिद्धात्मा अनंत ज्ञान, अनंत दर्शन, अनंत सुख अने अनंत वीर्यथी दीप्त छे. ते सिद्ध जीवो कर्मोने केम ग्रहण करता नथी ? जो एमने सुख छे तो शुभ कर्मोनुं ग्रहण करतां कोण निषेधेछे ?

सिद्धात्माने कर्मग्रहणनो अयोग छे. कारण के कर्मोनुं ग्रहण सूक्ष्म तैजस कर्मण शरीरवडे थायछे, जेनो सिद्धात्माने अभाव छे. सिद्धात्माने ज्योतिष्, चिद् अने आनंदना भर—(समूह) थी सदा तृप्ति होयछे. सुखदुःखनी प्राप्तिना कारणभूत कालस्वभावादि प्रयोजकोनो सिद्धात्माने अभाव छे. सिद्धात्मा निरंतर निष्क्रिय छे. अथवा, सिद्धात्मानुं सुख वेदनीय कर्मना क्षयथी उत्पन्न थयेलुं अनंत छे अने कर्मो सान्त छे तेथी पण—अर्थात् अतुल्य मानने लीधे कर्मो सिद्धना सुखना हेतु थइ शके नहि. तात्पर्यके, सिद्धात्मा कर्मोनुं ग्रहण करता नथी. जेम लोकमां क्षुधा अने तृषार्थी मुक्त सुतृप्त जीवने तृप्तिनी काळमर्यादा होती नथी, जितेन्द्रिय तुष्ट योगीने कंड पण ग्रहण करवानी वांछा होती नथी अथवा जेम पूर्ण पात्रमां कंड पण मातुं नथी तेम सदा चिदानंदामृतथी परिपूर्ण सिद्धात्मा किंचित् कर्मग्रहण करता नथी. जेम मनुष्यने अद्भुत नृत्यदर्शनथी सुख थायछे तेम सिद्धोने विश्वना वर्तावरूप नाटकना प्रेक्षणथी नित्य सुख वर्तेछे.

सिद्धोने कर्मेन्द्रिय, ज्ञानेन्द्रिय के शरीर कंड नथी तो तेओ अनंत सुख केवी रीते प्राप्त करेछे ?

લોકમાં કોઈ જ્વરાદિથી પીડિત હોય તે કદાચિત્ત ઁઘતો હોય ત્યારે તેનાં સગાંવહાલાં તે સુખમાં છે, જગાડશો નહિ, એ પ્રકારે બોલેછે. નિદ્રાવસ્થામાં ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ કે કરપાદાદિની ક્રિયા કંઈ દેખાતું નથી તોપણ સૂતેલા માણસને સુખ હોવાનું કહેવામાં આવે- છે તેમ જાગ્રત્ (જ્ઞાનાદિ ઉપયોગવાળા) સિદ્ધોમાં સદા સુખ હોય- છે. અથવા, જે યોગી આત્મજ્ઞાનામૃતનું પાન કરતો પોતાને સુખી માનેછે તેવા કોઈ સંતુષ્ટિથી પુષ્ટ અને જિતેન્દ્રિય મુનિને બીજો માણસ પૂછે કે, ‘ આપને કેમ છે ? ’ ત્યારે તે ‘ સુખી ’ એવો જવાબ આપેછે. તે ક્ષણે તેને કોઈ ઉત્તમ વસ્તુનો સ્પર્શ, ભોજનનો યોગ, ગંધગ્રહ, દર્શન કે શ્રવણ તેમજ પાણિપાદાદિની ક્રિયા કંઈ હોતું નથી તોપણ તે સંતોષી મહાત્મા ‘ હું સુખી છું ’ એમ વારંવાર કહેછે. તેનું જ્ઞાનસુખ તેજ જાણેછે. જ્ઞાનહીન તેનું કથન કરવાને સમર્થ નથી. એજ પ્રમાણે સિદ્ધોમાં ઇન્દ્રિયોના વિષયો અને ક્રિયાઓ વિના અનંત સુખ છે. તેમના સુખભરને તેઓજ જાણેછે. જ્ઞાની તે કહેવાને સમર્થ નથી કેમકે તે નિરુપમ છે.

છોડો અધિકાર.

જીવનો કર્મ ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ છે તે મૂલના સ્વભાવને છોડીને સિદ્ધ કેવી રીતે થાય ?

જીવનો અને કર્મનો જો કે મૂલનો (અનાદિ) સંબંધ છે તોપણ તથાપ્રકારની સામગ્રી મલવાથી કર્મ ગ્રહણ કરવાનું છોડીને જીવ શિવ પામી સિદ્ધ થાયછે. આ સંબંધમાં દૃષ્ટાંતો સાંભળો. પારાનો મૂલ સ્વભાવ ચંચલ અને અગ્નિમાં અસ્થિર રહેવાનો (ઉડી જવાનો) છે પણ તથાપ્રકારની ભાવના દેવાથી પારો વહ્નિમાં સ્થિર રહેછે. અગ્નિમાં દાહકતાનો મૂલ સ્વભાવ છે પણ તથાપ્રકારના પ્રયોગથી—મંત્રયોગ અથવા ઔષધીવડે બાંધવાથી અગ્નિમાં *પ્રવેશ કરનારને અગ્નિદહન કરતો નથી, અગ્નિનું ભક્ષણ કરનાર +ચકોરપક્ષીને અગ્નિ પોતાનો સ્વભાવ વદલી જવાથી દહન કરતો નથી તેમજ અશ્રુ, સુવર્ણ, રત્નકમ્બલ અને સિદ્ધ પારાને અગ્નિ દહન કરતો નથી. એવે વચ્ચે અગ્નિમાંની મૂલની દાહકતા ક્યાં જાયછે ? લોહચુમ્બક પાષાણમાં લોહ ગ્રહણ કરવાનો સહજ સ્વભાવ છે પણ જ્યારે અગ્નિથી તે મૃત (ભસ્મીભૂત) થાયછે અથવા તેના દર્પ- (પ્રભાવ) ને હરણ કરનારી વીજી ઔષધીથી તેને સંયુક્ત કરવામાં આવેછે ત્યારે તેનો લોહ ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ નષ્ટ થાયછે. તેજ પ્રમાણે સિદ્ધોમાં કર્મયોગ જતો રહેછે. ધાન્ય પ્રમુખનું વીજ જ્યાંસુધી તેના મૂલ સ્વભાવમાં વિકાર થયો હતો નથી ત્યાંસુધી ધાન્યાંકુરની ઉત્પત્તિ કરેછે પણ જ્યારે તે વીજ વળી જાયછે ત્યારે અંકુરોત્પત્તિ

*સન્તપુરુષોને અને સતીઓને અગ્નિ દહન કરતો નથી.—લોકોક્તિ.

+ ચકોરપક્ષી ચન્દ્રજ્યોત્સ્નાનું પાન કરેછે.—વિદ્યશાલભઝ્જિકા,

થતી નથી. તેવીજ રીતે સિદ્ધ જીવોમાં કર્મવીજ વઢી જવાથી નવીન કર્મબંધ થતો નથી. વાયુનો સહજ સ્વભાવ ચંચલ વર્તેછે પણ જ્યારે પવનને પર્વાલમાં નિરુદ્ધ કરવામાં આવેછે ત્યારે તે ચલ સ્વભાવ કેવી રીતે જતો રહેછે ? તેજ રીતે સિદ્ધાત્માને વિષે કર્મ ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ જતો રહેછે. આ અને એવાં વીજાં દૃષ્ટાંતોમાં જેમ મૂળનો સ્વભાવ બદલાઈ જાયછે તેમ જીવનો કર્મ ગ્રહણ કરવાનો સહજ સ્વભાવ પણ સિદ્ધત્વ પામતાં જતો રહે તેમાં શું વિચિત્ર છે ? x

---

---

x શુકાદિ મુનિયો આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ ચાર મૂળની સંજ્ઞાઓનો ત્યાગ કરીને પરબ્રહ્મરૂપ સિદ્ધ થયા છે-શૈવમત.

સાતમો અધિકાર.

મુક્તિમાર્ગ (કલ્પશના નાલ્કાની પેટે ?) સદાકાલ વહેતો રહેશે અને સંસાર પળ ભવ્યશૂન્ય થશે નહિ-આ વાક્ય પરસ્પર વિરુદ્ધ વચનવિલાસને લીધે સંગતિયુક્ત લાગતું નથી તેનું કેમ ?

ભગવાન્નું એ વચન અસત્ય નથી પણ અલ્પ બુદ્ધિવાળા જીવોના ચિત્તમાં તે વેસે નહિ એ સ્વાભાવિક છે. એ ઉપર એક લૌકિક દૃષ્ટાન્ત છે, જે સાંભળતાંજ શ્રોતાજનોનું મન સ્થિર થાય તેમછે. નદીઓના હૃદમાંથી નદીપ્રવાહ નીકળીને સદાકાલ સમુદ્રમળી વહે-છે તોપણ હૃદો ખાલી થતાં નથી, નદીપ્રવાહ વંધ થતો નથી અને સમુદ્ર કદી પૂર્ણ થતો નથી. તેવીજ રીતે સંસારમાંથી નીકળીને ભવ્ય જીવો મુક્તિમાં જાયછે તોપણ સંસાર ખાલી થતો નથી, ભવ્યજીવો સ્વૃટતા નથી અને મુક્તિ ભરાતી નથી. આ દૃષ્ટાન્ત અને દાર્ષ્ટાન્તિકનું સામ્ય સમ્યક્ પ્રકારે અવલોકન કરનારની અર્હદ્વચનમાંજ પ્રતીતિ થશે, અન્યત્ર નહિ. વીજું પણ એક લાગુ પડતું દૃષ્ટાન્ત પ્રમાણના જાણકારોએ સાંભળવા યોગ્ય છે. કોઈ બુદ્ધિશાળી જન્મથી માંડીને મરણ પર્યન્ત ત્રણ લોકનાં સર્વ શાસ્ત્રોનું, હિંદુઓનાં છ દર્શન અને યવનશાસ્ત્રોનું, આત્મ શક્તિથી પઠન કરતો અસંખ્ય આયુષ્ય નિર્વહન કરે તોપણ તેના અશ્રાન્ત પાઠથી તેનું હૃદય કદી શાસ્ત્રાધરોથી પૂર્ણ થાય નહિ. શાસ્ત્રાધરો સ્વૃટે નહિ અને શાસ્ત્રો ખાલી થાય નહિ. તેવીજ રીતે સંસારમાંથી ગમે તેટલા ભવ્યો મુક્તિમાં જાય તોપણ મુક્તિ પૂરાય નહિ, ભવ્યો સ્વૃટે નહિ અને સંસાર ખાલી થાય નહિ. અર્થાત્, મુક્તિમાર્ગ અન્તરાય વિના વહેતો રહેશે. આ દૃષ્ટાન્ત અને દાર્ષ્ટાન્તિકની ભાવના વિજોએ સ્વચિત્તમાં ચિન્તવી લેવી અને એવાં અનેક દૃષ્ટાન્તો યોજવાં.

આઠમો અધિકાર.

પરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પરોપકારપરાયણ, વીતરાગ, સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી આત્મોપ પર-
બ્રહ્મનું નિવેદન આ પ્રમાણે કર્યું છે. પરબ્રહ્મ નિર્વિકાર, નિષ્ક્રિય,
નિર્માય, નિર્મોહ, નિર્મત્સર, નિરહંકાર, નિઃસ્પૃહ, નિરપેક્ષ, નિર્ગુણ,
નિરંજન, અક્ષર, અનાકૃતિ, અનંતક, અપ્રમેય, અપ્રતિક્રિય, અપુર્નભવ,
મહોદય, જ્યોતિર્મય. ચિન્મય, આનંદમય, પરમેષ્ઠિ, વિશુ, શાશ્વત
સ્થિતિયુક્ત, રોધવિરોધરહિત, પ્રભાસહિત, જગત્ જેનું નિસેવન કરે છે
અને જેના ધ્યાનના પ્રભાવથી ભક્તોની નિવૃત્તિ થાય છે એવા ઈશ્વરરૂપ છે.

શું પરબ્રહ્મ સૃષ્ટિનું કારણ છે અને યુગાન્તે પરબ્રહ્મમાંજ જગત્
લીન થાય છે ?

પરબ્રહ્મને સૃષ્ટિ રચવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી તેમ તેમાટે તેને
કોઈ *પ્રેરનાર પણ નથી. જો પરબ્રહ્મે સૃષ્ટિ રચી હોય તો તે આવી
કેમ રચે ? આ જગત્ જન્મ, મરણ, વ્યાધિ, કષાય, જુગાર, કામ
અને દુર્ગતિની ભીતિથી વ્યાકુલ છે. પરસ્પર દ્રોહ અને વિપક્ષથી
લક્ષિત છે. વાઘ, હાથી, સાપ અને વીંછીથી વ્યાપ્ત છે. પારથી, માછી
અને શ્વાતકીથી સંચિત છે. ચોરી અને જારાદિ વિકારોથી પીડિત
છે. કસ્તુરી, ચામર, દાંત અને ચામડા માટે હરિણો, ગાયો, હાથી
અને ચિત્તાઓનું ઘાતક છે. દુર્ભિક્ષ, દુર્મારિ અને વિદ્વરાદિથી કલિત
છે. દુર્જાતિ, દુર્યોનિ અને કુકીટોથી પૂરિત છે. વિષ્ટા, દુર્ગન્ધ અને
કલેવરોથી અંકિત છે. દુષ્કર્મને નિર્માણ કરનાર મૈથુનથી અંચિત
છે. સપ્તધાતુથી નિષ્પન્ન શરીરોથી સમાશ્રિત છે. પ્રચંડ પાશ્વળ્ડઘટાથી

* કાલસ્વભાવાદિ સર્વ બ્રહ્મગત છે, -કર્તૃવાદી.

વિડમ્બિત છે. નાસ્તિકોએ સહિત અને સર્વ મુનીશોએ નિંદિત છે. વર્તકના સમ્પર્કવાળા કુતર્કથી કર્કશ છે. વર્ણાશ્રમના ભિન્ન ભિન્ન ધર્મ અને ષડ્દર્શનના આચારવિચાર સંબંધી આડમ્બરે યુક્ત છે. નાના પ્રકારની આકૃતિવાળા દેવતાઓની એમાં પૂજા થાય છે. પુણ્ય અને પાપથી થતા કર્મના ભોગને આપનારું છે. સ્વર્ગાપવર્ગાદિ ભવાન્તરનો એમાં ઉદય વર્તે છે. શ્રીમન્ત અને નિર્ધન, હિંદુ અને તુરુષ્ક (મુસલમાન) આદિ ભેદોથી ભરેલું છે. એમાં કેટલાક પરબ્રહ્મની સાથે વૈર ધારણ કરનાર, કેટલાક પરબ્રહ્મનું સ્વર્ણન અને હાસ્ય કરનાર અને કેટલાક પરબ્રહ્મની પૂજાના રાગી જીવો હોય છે. એનો વિસ્તાર કરવાથી શું ? કેમકે જે દેખાય છે તે વિપરીતજ છે. પરબ્રહ્મના સ્વરૂપથી તદ્દન ભિન્ન છે. વિદ્વાનો તો કહે છે કે કાર્યમાં ઉપાદાન કારણના ગુણો હોવા જોઈએ. સંસારમાં જે અનિત્ય વસ્તુ દેખાય છે તે જો સૃષ્ટિ સમયે બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થઈ હોય તો યોગિયો એને જુગુપ્સનીય ગણી શીઘ્ર ત્યજીને વૈરાગ્ય કેમ લે છે ? જો દ્વેષરાગાદિથી વિરૂપ જગત્સ્વરૂપ ઉત્તમ યોગવિદોને ત્યાગવા યોગ્ય હોય તો તેજ સર્વ યુગાન્તે પરબ્રહ્મને પોતાની અંદર ધારણ કરવા યોગ્ય કેવી રીતે થાય ? ત્યારે ક્યાંતો બ્રહ્મમાં વિવેક ન હોય અથવા શુકાદિ યોગિયોમાં ન હોય ! જે બ્રહ્મને કરવા યોગ્ય અને ધારવા યોગ્ય તે અન્ય પુરુષોને—શુકાદિ યોગિયોને નિંદવા અને ત્યજવા યોગ્ય ! સૃષ્ટિ બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થઈ અને પ્રલય પળ તેમાં થશે એવું કહેનાર ‘ બ્રહ્મ અતિમૂઢ છે ’ એવું શું નથી નિવેદન કરતા ? શું એમાં બ્રહ્મને વાન્તાહતિનો (વમેલું સ્વાવાનો) દોષ નથી લાગતો ? લોકમાં એકાદા બ્રાહ્મણાદિની ઘાત થાય તો મોટી હત્યા થઈ કહેવાય છે ત્યારે સૃષ્ટિનો સંહાર કર્તા બ્રહ્મને તે હત્યા કેવી લાગે ? દયાલુને અદયા ! સ્વરાચિત સૃષ્ટિનો સંહાર કરતાં બ્રહ્મને હિંસા ન લાગે એમ જો કહેતા હો તો પુત્રોને ઉત્પન્ન કરીકરીને મારી નાખનાર વાપને પણ કોઈ

દોષ લાગશે નહિ. એતો બ્રહ્મની લીલા છે માટે સંહાર કરતાં બ્રહ્મને પાપ ન લાગે એવું જો કહેવું હોય તો મૃગયા (શિકાર) ગયેલા રાજાને પણ જીવો મારતાં પાપ નહિ લાગે. સ્વભાવથી અથવા કાલ-થી પ્રેરાઈને સૃષ્ટિનો સંહાર કરતાં વિશ્વને પાપ લાગતું ન હોય અને આ અશસ્ત્ર સંહારમાં બલિષ્ઠ સ્વભાવ અને કાલ બ્રહ્મને પ્રેરતા હોય તો સૃષ્ટિસંહારમાં સ્વભાવને અને કાલને જ હેતુ રહેવા યો. યુક્તિમાં ન વેસે એવા બ્રહ્મનું શું કામ છે ? જે લોકો સૃષ્ટિ રચવાનું અને સંહાર કરવાનું બ્રહ્મમાં આરોપે છે તે બ્રહ્મનો મહિમા પ્રકટ કરતા નથી પરંતુ નિર્દૂષણમાં દૂષણનો આરોપ કરે છે. બ્રહ્મને નિષ્ક્રિય કહીને તેને જ પાછું જગત્ રચનાર કહેવું તે ' મારી મા વાંઝળી છે ' એના સંદર્શ છે. જે કોઈ વિજ્ઞાનવંત છે તે સર્વ બ્રહ્મનું ચિન્તન કરે છે. જો તેઓ બ્રહ્માંશ હોય તો તેમનામાં અને બ્રહ્મમાં શો ભેદ છે ? તેઓ શ્રેણે માટે ચિન્તન કરે છે ? એ જીવો બ્રહ્માંશ હશે તો બ્રહ્મ પોતે જ તેમને પોતાની પાસે વિના પરિશ્રમે લેઈ જશે. જો બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ માટે નીરાગતા, નિઃસ્પૃહતા, નિર્દ્વેષતા, નિષ્ક્રિયતા, જિતેન્દ્રિયતા અને સમાનતા ઇત્યાદિ કરવા યોગ્ય હોય અને જો બ્રહ્મની એમાં જ પ્રીતિ હોય તો બ્રહ્મમાં નિષ્ક્રિયત્વ સિદ્ધ થયું. જો એમ કહેવામાં આવે કે બ્રહ્મનો સ્વભાવ જ એવો સક્રિય નિષ્ક્રિયાદિ છે તો કર્તાના અનેક સ્વભાવને લીધે કદાચિત્ એનામાં અનિત્યતા પણ થાય ! દ્વેષ પણ થાય ! રાગ પણ થાય ! દૃષ્ટિથી પણ એ દેખાય ! બ્રહ્મ નિત્ય છે એવી *પંચાવયવ વાક્યથી કરેલી વ્યાપ્તિ પણ નહિ થાય ! નિત્ય તેજ છે જે એકરૂપ છે, જેમકે આકાશ. સૃષ્ટિ રચવામાં અને યુગાંતે

---

* ૧ બ્રહ્મ નિત્ય છે. ૨ એકસ્વભાવત્વ હોવાથી. ૩ જે એક સ્વભાવવાળું હોય તે નિત્ય, જેમકે આકાશ. ૪ બ્રહ્મ તેવું છે. ૫ માટે બ્રહ્મ નિત્ય છે.

સંહાર કરવામાં કર્તાને મનઃસ્થ સક્રિયતા દેખીતી લાગે ! સૃષ્ટિ-સંહારના અભાવે નિષ્ક્રિયતા રહે ! તેમજ જીવોને સુખદુઃખ દેખાયછે તેથી એનામાં રાગદ્વેષ પણ સિદ્ધ થાય ! જો એવોજ તર્ક હોય કે જેવું કૃત્ય તેવું સુખ દુઃખ તો પછી કર્તાનું શું પરાક્રમ ? ત્યારે નિશ્ચિત થયું કે, સ્વ પુણ્ય પાપજ સુખ દુઃખનાં હેતુઓ છે. જો જીવો બ્રહ્માંશ હોય તો બ્રહ્માંશ સરસ્વા હોવાથી તે સર્વે સરસ્વા હોય. જ્યારે જીવો સુખી દુઃખી इत्यादि बहु प्रकारના દેખાયછે ત્યારે તે ભેદનો કરનાર બ્રહ્મથી કોઈ અન્ય નિશ્ચય હોવો જોઈએ. જો જીવો બ્રહ્મથી ભિન્ન હોય અને સુખદુઃખનો કર્તા બ્રહ્મ હોય, તો જે હેતુથી બ્રહ્મ સુખ દુઃખ કરે છે તે હેતુ (પુણ્યપાપ) નો કર્તા પણ તે (બ્રહ્મ) જ હો ! બ્રહ્મને નિરજ્ઞન, નિત્ય, અમૂર્ત અને અક્રિય કહીને ફરીથી તેનેજ કર્તા, સંહર્તા અને રાગદ્વેષાદિનું પાત્ર કહેવું એ પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવાથી આ જગત્ ભિન્ન છે અને એ બ્રહ્મ પણ ભિન્ન છે એવું મુનિયોએ વિચાર્યું અને તેથીજ સંસારસ્થિત મુનિયો મુક્તિ માટે પરબ્રહ્મનું ધ્યાન કરેછે.

*જે કોઈ ईश्वरની (વિષ્ણુની) માયાને જગત્ની રચનામાં હેતુભૂત કહેછે તેમને વિચારવાનું કે, ईश्वर માયામાં આશ્રિત છે કે માયા ईश्वરમાં આશ્રિત છે ? માયા જડ હોવાથી પોતાની મેલે આશ્રય લેવાને સમર્થ નથી. ईश्वર બ્રહ્મરૂપ હોવાથી જાણતા છતાં માંયોનો આશ્રય લે નહિ. કારણ કે ચેતન પરતન્ત્ર હોય તોજ જડનો આશ્રય લે. વળી વિચારવાનું કે, ईश्वર માયાને એકી વચ્ચે પ્રેરેછે કે દરેક જીવપ્રતિ પૃથક્ પૃથક્ પ્રેરેછે ? જો માયાને એકી વચ્ચેજ પ્રેરવામાં આવતી હોય તો તેની એકરૂપતાને લીધે ત્રણે લોક એકરૂપ

* વિષ્ણુની માયાથી જગત્ની રચનાદિ થાયછે-વૈષ્ણવમત,

સર્વ સુખમયી અથવા સર્વ દુઃખમયી થાય, ભિન્નરૂપ ન થાય, જો માયાને દરેક જીવપ્રતિ પૃથક્ પૃથક્ પ્રેરવામાં આવતી હોય તો માયાને અનંતતા પ્રાપ્ત થાય, જેથી માયા અનેક પ્રકારની થાય અને જીવો પણ ભિન્નરૂપ થાય. “ એમ હો ” એવું કદી કહેવામાં આવે તો પણ માયા જડ છે તે શું કરી શકે ? ईश्वरની શક્તિથી માયા વધું કરવાને સમર્થ હોય તો ईश्वરજ સુખદુઃખનો દાતા હો ! વારુ જીવોએ ईश्वરનો શો અપરાધ કર્યો છે કે તે દરેક જીવ પ્રતિ એવી માયાને પ્રેરે ? નિરપરાધ જીવોને જે એ પ્રકારે દુઃખાદિ દે તે ईश्वર શેનો ? જે ईश्वરનું ધ્યાન કરતા નથી તે ईश्वરના અપરાધી હોવાથી ईश्वર તેમને દુઃખ કરતો હોય ને જે ईश्वરની સેવા કરે છે તેમને એ સુખની શ્રેણિ આપતો હોય તો જે એવી પ્રતિક્રિયા કરે તે ईश्वર તો રાગી દ્વેષી ગણાય ! “ એમ હો, ” એવું કદી કથન થાય તો જે ईश्वરને નિંદતો એ નથી તેમ વંદતો પણ નથી તેની શી ગતિ ? લોકમાં જીવો ત્રણ પ્રકારના છે. સેવક, અસેવક અને મધ્યસ્થ. જ્યારે પહેલા બે પ્રકારના જીવોની ગતિ છે ત્યારે મધ્યસ્થ જીવની પણ કોઈ ગતિ હોવી જોઈએ. મધ્યસ્થ જીવની કોઈ ગતિ નિયત હોય તો તેનો કર્તા કોણ છે ? ત્યારે એમજ કહેવું યોગ્ય છે કે જેવું કર્મ કર્યું હોય તેવુંજ સુખ દુઃખ પ્રમુખ મળે છે.

જે કોઈ એમ કહે છે કે ईश्वર (કર્તા) પોતામાંથી જીવોને પ્રકટ કરીને (સૃજીને) સંસારિભાવ પમાડે છે અને મહાપ્રલય સમયે પાછો તેમનો સંહાર કરે છે તેમને પૂછવાનું કે, ईश्वર વિદ્યમાન જીવોને પ્રકટ કરે છે કે નવાજ પ્રકટ કરે છે ? જો પ્રથમ પક્ષ હોય તો વાત સાંભળો. જે ईશ્વર જીવોને ઇષ્ટ સ્થાનકમાં રાખી મૂકીને ક્રિયાબસરે પ્રકટ કરે તે તો અમારા જોવો બ્રહ્મસરે નદિ મળવાના

भयभी वस्तुनी रक्षा करनार होवो जोइए ! एथी तो ईश्वरनी अशक्ति प्रकट करी. जो ईश्वरनी अचिन्त्य शक्ति छे तो थुं ते लोभी छे एवं कहेवुं छे ? जो नवाज जीवोने रचीने संसारिभाव पमाडता होय तो मूळना स्वरचित जीवोने मुक्त करवाने थुं समर्थ नथी के ए प्रकारे विडम्बना देछे ? जो ईश्वर स्वरचितनो पण ए प्रकारे संहार करे तो एनो ए विवेक केवो ? बाळक पण स्वकृत वस्तुने शक्ति पहुँचे त्यांसुधी साचवेछे.

जो ईश्वरनी ए लीला होय तो लीला करता लोकनी पण निंदा करवी न जोइए. तप यम ध्यान प्रमुखथी जो ईश्वर लभ्य होय अने ईश्वरने ए रुचतां होय तो जेने ए रुचे ते कदापि एवी लीला करे नहि. लोकमां पण जीवादिनो जेमां घात थतो होय एवी सर्व लीलानो ईश्वरे निषेध करेलो छे. ' वीजाने निषेध करे अने पोते आचरण करे ' ए तो कोइ अतीव निंदित होय तेज करे. एवं वगर विचार्युं काम करनारने अमे ईश्वर कहेता नथी. जो ईश्वर पोते पवित्र, स्वजनने पावन करनार अने ज्योतिर्मयादि गुणोथी विशिष्ट होय तेम छतां ए स्व अंशोने स्वरसथी विमोह पमाडी संसारिभावमां रचीने बहु दुःखनुं पात्र जीवत्व प्रेरता होय तो आ जीवो ईश्वरांश नथी. वीजा भले हो ! ईश्वर निजांशोने जाणता छतां पोताना रम्य स्वरूपमांथी पाडीने जेना उदरमां संकटनी पेटीछे एवा दौर्गत्य दौस्थ्यदिमय आ संसारमां सहसा केम प्रेरे ? जो ईश्वरनी ए लीला होय तो आ संसारज एने इष्ट छे, तयारे संसारी जीवोए ईश्वरनी प्राप्ति माटे उग्र कष्टादि शा माटे करवुं ? एवी रीते असंबद्ध उद्गार काढनारना वचननी कदापि प्रतीति थाय नहि.

त्यारे थुं कहेवुं छे ?

જે કંઈ કહેવાનું (વાચ્ય) છે તે સાંભળો. જ્યોતિર્મય, ચિન્મય, સદા એકરૂપ, લોકોનાં સુખદુઃખનાં હેતુ જે જુએ છે અને યોગીશ્વરોને જેમનું સ્વરૂપ ધ્યેયતમ છે એવા પરમેશ્વર છે. જીવ તથા-પ્રકારના કર્મના યોગથી સુગતિ અથવા દુર્ગતિ, સુખ અથવા દુઃખ પામે છે. જ્યારે જીવ સમાનભાવને ધારણ કરે છે ત્યારે બ્રહ્મત્વને પામે છે. પરમેશ્વર સંબંધી સૃષ્ટિસંહારની કથાની પ્રવૃત્તિ કરવાથી જો લોકોની તુષ્ટિ થતી હોય તો સ્ફુર્તિ અને પ્રભાવનું પ્રતિપાદન કરવા માટે ઈશ્વરની સ્તુતિ કરવી યોગ્ય છે. પરમેષ્ટિ-પરમેશ્વરને કર્તા કહેવાનું રહેવા ઘ્યો. જેમ લોકમાં કોઈ શૂરવીર પોતાના સ્વામીનાં શસ્ત્રોવડે શત્રુઓને જીતીને નિજ અંગમાં સુખ કરવાથી કર્તા થાય તેમ પરમેશ્વરનું ધ્યાન કરનાર પરમેશ્વરના ધ્યાનવડે આત્માને સુખ કરવાથી કર્તા છે અને આત્માના અંધકારનો અપહાર કરવાથી સંહર્તા છે. જેમ શૂરવીરે શસ્ત્ર વાપરવાથી શસ્ત્રના સ્વામીને કંઈ પણ પ્રયાસ પડતો નથી તેમ યક્તે ઈશ્વરનું ધ્યાન કરવાથી ઈશ્વરને પણ કંઈ ક્રિયા કરવી પડતી નથી. આથી ઈશ્વરની નિષ્ક્રિયતા સિદ્ધ થાય છે. જેમ શૂરવીર શસ્ત્રના પ્રભાવવડે સુખ થવાથી સુખ કરનાર તરીકે શસ્ત્રના સ્વામીને કથન કરે તેમ ભક્ત પણ ધ્યાનના પ્રભાવવડે સુખ થવાથી સુખ કરનાર તરીકે ધ્યાનના સ્વામી—પરમેશ્વરને જ કહે છે. એવાં અનેક દૃષ્ટાન્તોવડે પરમેશ્વરનું ધ્યાન કરનાર ભક્તને સૃષ્ટિસંહારનો કર્તા પ્રતિપાદન કરી શકાય.

નવમો અધિકાર.

બ્રહ્મ એટલે શું ?

બ્રહ્મ તે જ છે, જેને સિદ્ધ કહેવામાં આવેછે, શુદ્ધચિત્તવાળા મુનિયોને જે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે અને મુક્તિગૃહપ્રાપ્તિ જવાની ઇચ્છાવાળા યોગિયો જેને ભવસમુદ્રમાં *પ્રવહણ સમાન ગણેછે.

જો આ સૃષ્ટિ બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થઈ નથી તો તે ક્યાંથી ઉત્પન્ન થઈ અને ક્યાં પ્રલય થશે ?

ત્રિકાલજ્ઞાની વીતરાગ યોગિયોએ કથન કર્યુંછે કે કાલ, સ્વ-ભાવ, નિયતિ, કર્મ અને ઉદ્યમ (વીર્ય) એ સમવાયપંચકથી સૃષ્ટિ અને સંહાર થાયછે.

પુરાતન તત્ત્વવિદ્ મહાત્માઓ વદેછે કે બ્રહ્મમાં બ્રહ્મ લીન થાયછે અને જ્યોતિમાં જ્યોતિ મળી જાયછે, એ પ્રવાદ બ્રહ્મ વિના કેમ ઘટે ?

વિજ્ઞો જ્ઞાનને બ્રહ્મ અથવા જ્યોતિ કહેછે. એક સિદ્ધનું બ્રહ્મ (જ્ઞાન અથવા જ્યોતિ) સર્વ દિશાઓમાં જે અનંત ક્ષેત્રને આશ્રિ રહું-છે તેજ ક્ષેત્રને આશ્રિ વીજા સિદ્ધનું ત્રીજા સિદ્ધનું યાવત્ અનંત

---

* જેમ પ્રવહણ-(બ્રાહ્મ)ની મદદથી સમુદ્રના કિનારે પહોંચી શકાય પણ ઘેર પહોંચવા માટે જ્ઞાન છોડી ચાલવું વિગેરે સ્વાલંબન કરવું પડે તેમ સિદ્ધના ધ્યાનથી સંસારનો પાર પામી શકાય પણ મુક્તિમાં પહોંચવામાટે સિદ્ધનું ધ્યાન છોડી સમભાવલક્ષણ આત્મધ્યાન કરવું પડે.-પર્યાયકાર.

સિદ્ધોનું પળ બ્રહ્મ રહેલું છે અને તેથી એવું કહેવાયછે કે બ્રહ્મમાં બ્રહ્મ
હીન થાયછે અને જ્યોતિમાં જ્યોતિ મળી જાયછે.

જો એમ હોય તો ક્ષેત્રનું સાંકર્ય કેમ ન થાય તથા પરસ્પર આ-
લિંગિત (મિલિત) બ્રહ્મને સંકીર્ણતા કેમ ન થાય ?

જેમ કોઈ વિદ્વાન્ના હૃદયમાં ઘણા શાસ્ત્રાક્ષરોનો સંગ્રહ છતાં
તેની છાતી સંકીર્ણ (સાંકડી) થતી નથી તથા અક્ષરોને પરિ-
પિણ્ડતા થતી નથી તેમ બ્રહ્મપરંપરાશ્રિત બ્રહ્મ (ચિદ્) વડે સર્વતઃ
આશ્લિષ્ઠ ક્ષેત્ર (દિવ્) સંકીર્ણ થતું નથી અને બ્રહ્મને સાંકર્ય થતું
(સંકડામણ પડતી) નથી. એજ પ્રમાણે સિદ્ધોથી પરિપૂરિત સિદ્ધ-
ક્ષેત્ર સંકીર્ણ થતું નથી અને સિદ્ધપરંપરાશ્રિત સિદ્ધો સાંકર્ય-
બાધા રહિત જયવંતા વર્તેછે.

દશમો અધિકાર.

*નિગોદ જીવો અનંત કાલ સુધી નિગોદમાં જ રહેછે. નારક જીવોને પડતા દુઃખ કરતાં અનંત ગુણું દુઃખ તે અનુભવેછે અને એક એક સમયમાં અનેક (-આઠ-) વાર જન્મ મરણ કરેછે. એમને મન પળ હોતું નથી. જે જીવો વ્યવહાર રાશિમાં આવેછે તે ક્રમે કરીને વિશિષ્ટ હોયછે. વ્યવહાર રાશિમાંથી જે જીવો પાછા જાયછે તે ફરીને નિગોદ જેવા થાયછે. આ કેવી રીતે થાયછે ?

નિગોદના જીવો તેમના જાતિ સ્વભાવથી અને મહાર્તિદાયક ઉત્તરકાલની તાદૃશ પ્રેરણાથી સદૈવ દુઃખ પામેછે. અત્ર દૃષ્ટાંત. લવણ સમુદ્રનું પાણી સદાકાલ સ્વારું હોયછે. અનંત કાલે પણ પીવા યોગ્ય થતું નથી તેમ વર્ણાંતર પણ પામતું નથી. એમ થતાં થતાં લવણ સમુદ્રને અનંતાનંત કાલ થઈ ગયો. જેમ લવણ સમુદ્રનું પાણી મેઘનું મુખ પ્રાપ્ત થયે ગંગાદિ મહાનદીમાં આવવાથી પીવા યોગ્ય થાયછે, તેમ નિગોદમાંથી નીકળીને વ્યવહાર રાશિમાં આવેલા જીવો મુક્તિ થાયછે. જેમ ગંગાદિ મહાનદીનું પાણી લવણ સમુદ્રમાં પાછું જવાથી સમુદ્ર જલના રૂપ અને રસ યુક્ત-સ્વારું થાય-છે તેમ વ્યવહાર રાશિમાંથી નિગોદમાં પાછા ગયેલા જીવો નિગોદ જેવા દુઃખી થાયછે. વીજું દૃષ્ટાંત. દર્માન્ત્રિક-(શુવાના) હૃદયમાં

* નિગોદના જીવો બે પ્રકારની રાશિઓમાં છે. અવ્યવહાર અને વ્યવહાર. તેમાં નિગોદ સંજ્ઞાથી સામાન્યતઃ અવ્યવહાર રાશિનું ગ્રહણ થાયછે.

†સ્વર્વ એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોને મન હોતું નથી. પંચેન્દ્રિય જીવોમાં જે સંજ્ઞી છે તેમને મન હોયછે, અસંજ્ઞીને મન હોતું નથી.—જૈન સિદ્ધાંત.

દુર્મન્ત્રના જે વર્ણો હોયછે તે ઉચ્ચાટન કહેવાયછે. દુર્માન્ત્રિકના હૃદય જેવું નિગોદનું સ્થાન છે. દુર્મન્ત્રના વર્ણો જેવા નિગોદના જીવો છે. સન્મન્ત્રના વર્ણો જેવા વ્યવહાર રાશિના જીવો છે. જેમ દુર્મન્ત્રમાંના વર્ણોમાંથી જે વર્ણો સન્મન્ત્રમાં આવે તે શુભ કહેવાયછે, તેમ નિગોદના જીવોમાંથી જે વ્યવહાર રાશિમાં આવેછે તે વિશિષ્ટ થાયછે. જેમ સન્મન્ત્રમાંના જે વર્ણો પાછા દુર્મન્ત્રમાં વપરાય તે ઉચ્ચાટન દોષથી દૂષિત થાય, તેમ વ્યવહાર રાશિમાંથી નિગોદમાં પાછા આવેલા જીવો નિગોદ જેવા થાયછે. પંડિતોએ સ્વબુદ્ધિથી એવાં નાનાં મોટાં દૃષ્ટાંતો યોજી લેવાં.

નિગોદના જીવો સમસ્ત લોકમાં વ્યાપીને રહેલા છે તે ઘનીભૂત થતાં દૃષ્ટિપથમાં કેમ આવતા નથી ?

નિગોદના જીવો અતિસૂક્ષ્મ નામકર્મના ઉદયથી એક શરીર આશ્રિ અનંત રહેલા છે તથાપિ ચર્મચક્ષુથી દેખાતા નથી. જેમ ગંધા (વજ), કલેવર અને હિંગ વગેરેની બહુ પ્રકારની ગંધ પરસ્પર મળીને રહ્યાથી અન્ય વસ્તુને અથવા આકાશને સંકીર્ણતા થતી નથી, તેમ નિગોદ જીવોના પરસ્પર આશ્લેષથી તેમને પોતાને સદાકાલ અતિ બાધા રહેછે પણ અન્ય વસ્તુને તથા આકાશને સંકીર્ણતા થતી નથી. જેમ ગંધાદિક વસ્તુની સત્તા નાકથી સમજાયછે પણ આંખથી જોઈ શકાતી જ નથી તેમ નિગોદના જીવો શ્રીજિનવચનથી મનવડે જાણી (માની) શકાય પણ જોઈ શકાય નહિ. કેવલજ્ઞાની માત્ર તેમને જોઈ શકે. જેમ સર્વત્ર ઉડતી અતિ સૂક્ષ્મ રજ આંખે દેખાતી નથી અને રાશીભૂત થતો પણ જણાતી નથી પરન્તુ આચ્છાદિત વસ્ત્રમદેશના છિદ્રમાં પડેલાં સૂર્યકિરણોનાં પ્રતિબિંબોમાં ઉડતી ત્રસરેણુ દેખાયછે, તેમ નિગોદના જીવો દિવ્ય દૃષ્ટિથી દેખી શકાયછે.

નિગોદાદિ જીવ આહાર કરેછે છતાં તે કયા ગુણને લીધે ગુસ્તા પામતા નથી ?

જેમ પારો વિવિધ ધાતુઓને સ્વાતા છતાં ગરિષ્ઠતા પામતો નથી, ચંપાના ફુલથી વાસિત અથવા કૃષ્ણાગરુ ધૂપથી ધૂપિત વસ્ત્ર મૂલ-ભારથી ગુસ્તા પામતું નથી, એક તોલો સિદ્ધકરેલો પારો સો તોલા સોનું પચાવી જાય તોપણ તેનું તોલ વધતું નથી અને +પરવાલની અંદર પવન ભરવામાં આવે તેમ છતાં તેનું વજન વધતું નથી તેમ જીવ પણ આહાર કરતા છતાં ગુસ્તામાં વધતો નથી.

નિગોદના જીવો કયા કર્મથી અનંતકાલ સુધી અતિ દુઃખિત હોયછે?

આ સંબંધી સંપૂર્ણ વિચાર જણાવવાને કેવલી શિવાય કોઈ સમર્થ નથી. તોપણ તેનો આશય સમજાવવા સારું કિંચિત્ કર્મપ્રકાર કહેવામાં આવેછે. નિગોદના જીવો સ્થૂલ આસ્ત્રવ સેવવાને સમર્થ નથી પરન્તુ તે એક એકને વિંધિને એક એક શરીર આશ્રિ અનંત રહેલાછે, પૃથક્ પૃથક્ દેહરૂપી ગૃહથી રહિત છે, પરસ્પર દ્વેષના કારણ-ભૂત તૈજસ ! કાર્મણ શરીરમાં સંસ્થિત છે અને અત્યંત સંકીર્ણ નિવાસ મલવાથી અન્યોન્ય વિંધીને નિકાચિત વૈર બાંધેછે, જે પ્રત્યેકને અનંત જીવો સાથે ઉગ્રપણે બંધાયછે. હવે જ્યારે એક જીવે એક જીવ સાથે બાંધેલું વૈર અજેયછે ત્યારે એક જીવે અનંત જીવો સાથે બાંધેલું વૈર અનંત કાલે કેમ ન ભોગવાય ? વ્હી તે વૈર વર્ધમાન થતાં તેથી પણ અનંત કાલ સુધી કેમ ન પહોંચે ? અર્થાત્ નિગોદ જીવોનું વૈર દુષ્કર્મ અને તે ભોગવવાનો કાલ અનંત છે. * ગુપ્તિગૃહ-(કેદસ્વાના)માં

+ Air-pump થી તદ્દન હવા રહિત કરેલી-Vacuum યુક્ત વસ્તુ જેવી નહિ પણ સાધારણ રીતે સ્વાલી કહેવાતી અને પછીથી પવન ભરેલી પરવાલ સમજવી.

* ગ્રંથકર્તાના સમયના કેદસ્વાનાને ઉદ્દેશી આ દૃષ્ટાંત છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.

પૂરાયલા કેદીઓ જેમ પરસ્પર સંમર્દનથી પીડાયા છતાં આમાંથી કોઈ મરે અથવા જાયતો હું સુખે બેસું ને મક્ષ્ય પળ પ્રમાણમાં કંઈક વધારે મળે એવી દુષ્ટ ભાવનાથી, એક એક પ્રતિ નિકાચિત અત્યંત વૈર પૂર્વક કર્મ બાંધેછે—જે વર્ધમાન થતાં તેમને અતિ દુષ્કૃત લાગેછે, તેમ નિગોદ જીવોના કર્મબંધ વિષે પળ સમજવું. જુઓ ! અતિ સાંકડા પાંજરામાં પૂરાયલાં પક્ષીઓ અને જાઝ વગેરેમાં સપડાયલાં માછલાં પરસ્પર વિવાધાથી દેષયુક્ત થયા છતાં અતિ દુઃખી થાયછે. બુધો કહેછે કે, ધોરને મરાતો અથવા સતીને અગ્નિમાં પ્રવેશ થતી કુતૂહલથી જોનારા દ્વેષ વિના પળ સામુદાયિક કર્મ બાંધેછે, જે નિયત (સ્વરેસ્વર) અનેક પ્રકારે ભોગવવું પડેછે. એ પ્રમાણે કૌતુકથી બંધાયલાં કર્મોનો વિપાક અતિ દુઃખદાયી થાયછે તો પછી નિગોદ જીવોએ પરસ્પર-વાધાજન્ય વિરોધથી અનંત જીવો સાથે બાંધેલાં કર્મોનો ભોગ (પરિપાક) અનંત કાલ વીત્યા છતાં પળ પૂરો ન થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ?

નિગોદ જીવોને મન નથી તેમ છતાં તે તંદુલ મત્સ્યની પેઠે, જેનો પરિપાક અનંત કાલ સુધી પહોંચે એવાં કર્મ શાથી બાંધેછે ?

નિગોદ જીવોને મન નથી તોપણ અન્યોન્ય વિવાધાથી તેમને દુષ્કર્મ તો ઉત્પન્ન થાય જ. વિષ જાણતાં સ્વાધું હોય અથવા અજાણતાં સ્વાધું હોય તોપણ તે મારે જ. જાણવામાં હોય તો પોતે અથવા બીજા ઉપાય કરે તેથી કદાચિત્ વચી જાય પરંતુ અજાણપણે તો મારી જ નાસે. તેવીજ રીતે મન વિના ઉત્પન્ન થયેલું પરસ્પર વૈર અનંત કાલે પળ ભોગવતાં પુરું થાય નહિ. નિગોદના જીવોને મન નથી પણ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને કાયયોગ જે કર્મયોગનાં બીજ છે તે હોયછે.

અગીઆરમો અધિકાર.

સર્વ વિશ્વ નિગોદના જીવોથી પરિપૂર્ણ છે તેમાં કર્મો, અન્ય પુદ્ગલરાશિયો અને ધર્માસ્તિકાયાદિ કેવી રીતે સમાય છે ?

જેવી રીતે ગાંધીની દુકાનમાં કપૂરનો ગંધ પસરેલો હોય છે તેમાં કસ્તૂરી તથા જાયફલાદિ વસ્તુનો ગંધ, પુષ્પાદિનો ગંધ, સૂર્યનો તડકો, ધૂપનો ધૂમ, વાયુ, શબ્દ, ત્રસરેણુ વગેરે સમાય છે; જેવી રીતે વિચક્ષણ પુરુષના હૃદયમાં શાસ્ત્રપુરાણવિદ્યા હોય છે તેમ છતાં વેદ, સ્મૃતિ, વ્યાકરણ, કોષ, જ્યોતિષ, વૈદ્યક, આશિષ, રાગ, મંત્ર, આમ્નાય, ધ્યાન, મંત્ર, તંત્ર, કલા, વાર્તા, વિનોદ, સ્ત્રીવિલાસ, દાન, શીલ, તપ, ભાવ, ક્ષાન્તિ, ધૃતિ, સુખ, દુઃખ, સત્ત્વ, રજ, તમ, કષાય, મૈત્રી, મોહ, મત્સર, શંકા, ભય, નિર્ભય, આદિ વગેરે સમાય છે; અને જેવી રીતે વનચંદ-જંગલમાં રેણુ, ત્રસરેણુ સૂર્યનો તડકો, અગ્નિનો તાપ, પુષ્પોનો ગંધ, વાયુ, પશુપક્ષીના શબ્દ, વાદિત્રના નાદ, પાંદડાના મર્મર (ચડચડાટ) વગેરે સર્વ સમાઈ જાય છે તથાપિ અવકાશ રહે છે તેવીજ રીતે સર્વ લોક નિગોદથી સદા પરિપૂર્ણ છતાં સર્વ દ્રવ્યો તેમાં સમાય છે ઇટલુંજ નહિ પણ દ્રવ્યોથી નિચિત (ચીચોચીચ ભરાયલું) છતાં તાદૃશ અવકાશ રહે છે.

બારમો અધિકાર.

જગતના જીવો કર્મ પ્રમાણે સુખદુઃખ ભોગવે છે તે કર્મગણને પ્રેરણા કરનાર કર્તા, વિધિ, ગ્રહ, યમ, પરમેશ્વર અથવા ભગવાન કોઈ હોવા જોઈએ. જીવ સ્વાભાવિક રીતે સુખનો રાગી અને દુઃખનો દ્વેષી હોય તે સ્વેચ્છાએ શુભ અને અશુભ કર્મોને કેમ ભોગવે ?

જીવનો સ્વભાવ છે કે તે શુભાશુભ કર્મોને ગ્રહણ કરે. જીવને સુખ દુઃખનો આપનાર સ્વકર્મ વિના વીજો કોઈ નથી. કર્મના સિદ્ધાન્તને જાણનારા કર્મને જ ભાગ્ય, સ્વભાવ, ભગવાન, અદૃષ્ટ, કાલ, યમ, દૈવત, દૈવ, દિષ્ટ, વિધાન, પરમેશ્વર, ક્રિયા, પુરાકૃત, વિધા, વિધિ, લોક, કૃતાન્ત, નિયતિ, કર્તા, પ્રાકૃત્કીર્ણ લેખ, પ્રાચીન લેખ, વિદ્યાતાના લેખ ઇત્યાદિ નામોથી શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કરેછે.

કર્મને કોઈ પ્રેરણા કરનાર તો હોવો જોઈએ. કર્મ અજીવ અને જડ છે તે શું કરી શકે ?

કર્મનો એવો સ્વભાવ જ છે કે તે સદા કોઈની પળ પ્રેરણા વિના પોતાની મેળે આત્માને સ્વસ્વરૂપ યોગ્ય ફલ પમાડે. જે જીવો અજીવ-શરીરની સાથે સંબંધ રાખી હાલ જીવેછે, પૂર્વે જીવતા હતા અને ભવિષ્યમાં જીવશે, તે સર્વને કર્મોની સાથે ત્રૈકાલિક સંગમ હોવાનું ધ્યાનમાં રાખવું. આ સમસ્ત જગત્ ષડ્ દ્રવ્ય અને પંચ સમવાય-મય છે. તદન્ય કંઈ નથી. જીવ અને ધર્માસ્તિકાયાદિ પાંચ અજીવ-એ છ દ્રવ્યો છે. ધર્માસ્તિકાય જીવને ચાલવામાં સહાય કરેછે, અધર્માસ્તિકાય સ્થિતિ કરવાની પ્રેરણા કરે છે, આકાશાસ્તિકાય અવકાશ આપે છે અને પુદ્ગલાસ્તિકાય વડે જીવ આહારવિહારાદિ કરે છે. પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં કર્મોનો અંતર્ભાવ થાય છે. કાલ આયુષ્યાદિ સર્વ પ્રમાણયુક્ત વસ્તુનું પ્રમાણ કરવામાં ઉપયોગી છે. કાળાદિ પંચસમ-

વાયના સામર્થ્યથી જીવ કર્મોનું ગ્રહણ, ધારણ, ભોગ અને શમન કરે છે અર્થાત્ જીવો કરતાં અજીવો સબલ ! છે, જેમનાથી પ્રેરાઈને જીવો સુખદુઃખના ભાગી થાય છે. જીવો શુભાશુભ કર્મોને ગ્રહણ કરે છે અને કર્મો સ્વકાલમર્યાદા પામીને જીવોને સુખદુઃખ આપે છે—એ એમનો સ્વભાવ છે.

જીવ શુભાશુભ કર્મોને ગ્રહણ કરે છે અને ગ્રહણ કરવાના સ્વ-ભાવથી ગ્રહણ કરતાં જાણે છે કે હું સ્વાભિપ્રાય પ્રમાણે ઇષ્ટ કરું છું. એ વાત માન્ય કરવા જેવી છે. પરંતુ કર્મો જડ હોવાથી ભોગકાલ-ને કેવી રીતે જાણે કે તે પ્રગટ થાય ? આત્મા પણ શું દુઃખ ભોગવવાનો કામી છે કે તે દુષ્કર્મને આગલ કરે ? માટે કેટલાક લાંબા-કાલ સુધી વિલંબ કર્યા પછી કર્મો સ્વકર્તા જીવને સુખદુઃખ પમાડે છે તે પ્રેરક વિના કેવી રીતે વને ?

કર્મો જડ છે, નિજ ભોગકાલને જાણતા નથી અને આત્મા દુઃખ ભોગવવાનો કામી નથી તથાપિ જીવ દુઃખને આશ્રિત થાય છે અને કર્મો જડ છતાં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવ—સામગ્રીની તથાપ્રકારની અનિવાર્ય શક્તિથી પ્રેરાઈને પ્રગટ થઈ સ્વકર્તા આત્માને બલાત્કારે દુઃખ દે છે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે, કોઈ પુરુષ ઉષ્ણ કાલમાં શીતલ વસ્તુનું સેવન કરે અને તે ઉપર મીઠો સ્વાદો કરંભ સ્વાદ તો તેના શરીરમાં વાયુ ઉત્પન્ન થાય, જે વર્ષા સ્તુ પ્રાપ્ત થતાં પ્રાયઃ અત્યંત કોપાયમાન થઈ શરદ્ ઋતુનો સંયોગ થવાની સાથે જ પિત્તના પ્રભાવથી પ્રાયઃ શાન્ત થાય. સ્વેચ્છિત ભોજનથી વાતની ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ (સ્થિતિ) અને શાંતિ (નાશ) એ ત્રણ દશાઓ થવામાં જેમ કાલ હેતુ છે તેમ આત્માને કર્મોનું ગ્રહણ, સ્થિતિ અને શાંતિ થવામાં કાલ જ કારણ છે. એ રીતે આત્માએ ઉપાર્જન કરેલાં કર્મોનો કાલે કરીને ભોગ અને શાંતિ થાય છે તોપણ જેમ યગ્ર ઉપાયથી કાલ પ્રાપ્ત

થયા પહેલાં જ વાતાદિ શાન્ત થાયછે તેમ કર્મો પળ
 શાંત થાયછે અને જેમ કેટલીક વસ્તુ સ્વાદિષ્ઠ ભોજન
 શરીરમાં તત્કાલ ઉગ્ર વાતાદિ ઉત્પન્ન કરેછે તેમ ઉગ્ર કર્મો પળ
 આત્માને કોઈની પ્રેરણા વિના તત્કાલ ફલ આપેછે. વીજું દૃષ્ટાંત.
 કોઈ સ્ત્રી વીજાની પ્રેરણા વિના સ્વેચ્છાએ પુરુષની સાથે સંભોગ કરે
 તેનો વિપાકકાલ પરિપૂર્ણ થયે પ્રસવતાં જેમ તેને સુખ અથવા
 દુઃખ થાય તેમ જીવે કરેલાં સારાં નરસાં કર્મો કોઈની પળ પ્રેરણા
 વગર સ્વસમય પામીને પ્રગટ થતાં જીવને સુખ અથવા દુઃખ આપેછે.
 કોઈ રોગી ઔષધ લેછે ત્યારે તે હિતકામી છે અથવા અહિત-
 કારી છે એમ જાણતો નથી તોપણ જેમ તેનો પરિપાકકાલ થતાં
 તે સુખ અથવા દુઃખ આપેછે તેમ કર્મોને ગ્રહણ કરતાં તે શુભ છે
 અથવા અશુભ છે એમ જીવ જાણે નહિ તોપણ કર્મોનો પરિપાકકાલ
 થાય ત્યારે તે સુખ અથવા દુઃખ આપેછે. કૃત્રિમ વિષ જેમ
 તત્કાલ નાશ કરનારું અથવા એક મહિને, બે મહિને, છ મહિને, વર્ષ,
 બે વર્ષ કે ત્રણ વર્ષ નાશ કરનારું હોયછે તેમ કર્મો પળ ઘણા પ્રકાર-
 નાં અને ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિનાં હોયછે, જે પોતપોતાનો કાલ પ્રાપ્ત
 થયે પોતાની મેલે જ પોતાના કરનાર જીવને તાદૃશ ફલ આપેછે.
 સિદ્ધ અથવા અસિદ્ધ પારો કોઈ રોગીના સ્વાદામાં આવે તેનો
 પરિણામકાલ પ્રાપ્ત થતાં જેમ તે રોગી સુખ અથવા દુઃખ પામેછે;
 શરીરમાં થયેલા ફોલા, વાળા, દુર્વાત, શીતાંગક અને સન્નિપાત
 જેમ કાલવલ પામીને પોતાની મેલે તે તે રોગથી યુક્ત જીવને દુઃખ
 દેછે અને સર્વે ઋતુઓ જેમ પોતપોતાનો કાલ પામીને મનુષ્યલોક-
 વર્તિ પ્રાણીઓને સુખદુઃખ આપેછે તેમ કર્મો પળ પોતપોતાનો
 કાલ પામીને વીજાની પ્રેરણા વિના આત્માને સત્વર સુખદુઃખ આપેછે.
 શીતલા, ઓરી, અછલવડા વગેરે વાલરોગની ગરમીની અસર જેમ છ મ-
 હીના સુધી શરીરમાં રહેછે તેમ કર્મો પળ પોતાની મેલે આવીને સ્થિતિ

પ્રમાણે જીવનો આશ્રય લેછે. જેમ ક્ષય, અક્ષિબિન્દુ (મોતીઓ), ઉદ્ધત પક્ષઘાત, અર્ધાંગ અને શીતાંગ વગેરે રોગોનો પરિપાક હજાર દિવસે શાસ્ત્રવિશારદ વૈદ્યો જ્ઞાનવ્રલ્લી જણાવેછે તેમ સૈદ્ધાન્તિકોમાં હસ્તિ-સમાન પંડિતોએ કર્મોનો પરિપાકકાલ પણ કહેલો છે. જેમ પિત્તથી થયેલો જ્વર દશ દિવસ, કફથી થયેલો બાર દિવસ, વાતથી થયેલો સાત દિવસ અને ત્રિદોષથી થયેલો પંદર દિવસ રહેછે અર્થાત્ જેમ એ જ્વરોનો પરિપાકકાલ જુદો જુદો હોયછે તેમ કરેલાં કર્મોનો પણ સ્થિતિકાલ જુદો જુદો હોયછે. આત્માએ જે પ્રમાણે પૂર્વે આચરણ કર્યું હોય તે પ્રમાણે જન્મકુંડલીમાં ગ્રહો આવેછે, તે ગ્રહોનું ફલ જેમ મહાદશા તથા અન્તર્દશાદિ સહિત સ્વસ્થિતિ પ્રમાણે કોઈની પણ પ્રેરણા વિના સ્વભાવથી ભોગવાયછે, તેમ અન્ય કર્મોથી અંતરિત જે કર્મો આત્માએ કર્યાં હોય તેમનું ફલ પરિપાકકાલ પ્રાપ્ત થયે કોઈની પણ પ્રેરણા વિના ભોગવાય છે.

કર્મ કેટલા પ્રકારે (ભાગે) ઉદયમાં આવેછે ?

કર્મ ચાર પ્રકારે ભોગવાયછે. પહેલો પ્રકાર—અહીં કરેલું સારું અથવા નરસું કર્મ અહીંજ ઉદયમાં આવેછે. જેમકે કોઈ સિદ્ધ પુરુષને, સાધુ પુરુષને અથવા રાજાને આપેલી સ્વલ્પ વસ્તુ પણ લક્ષ્મી મેલવી આપેછે અને ચોરી પ્રમુખ અશસ્ત્ર કામ અહીં જ નાશને માટે થાયછે. બીજો પ્રકાર—અહીં કરેલું કર્મ પરલોકમાં ઉદય પામેછે. જેમ તપોવ્રતાદિ પ્રશસ્ય આચરણથી દેવત્વાદિ મળેછે અને તેથી વિરુદ્ધ આચરણ નરકાદિ આપેછે*. ત્રીજો પ્રકાર—પરજન્મમાં કરેલું કર્મ આ જન્મમાં સુખદુઃખ આપનારું થાયછે. જેમ એક પુત્ર

---

* સતીનું સત્ત્વ અને શૂરાનું શૌર્ય પરજન્મમાં ભોગ આપેછે—
ઝોક્ષોક્તિ.

જન્મે છતે તેણે કરેલા કર્મને લીધે દારિદ્ર્ય અને માતા પ્રમુખનો વિયોગ થાયછે અને તેની જન્મકુંડલીમાં ગ્રહો પળ સારા આવતા નથી. વીજો પુત્ર જન્મે છતે તેના સુકર્મથી સંપત્તિ, પ્રમુતા અને માતા વગેરેનું સુખ થાયછે અને તેની જન્મપત્રિકામાં ગ્રહો પળ સારા પડેછે. ચોથો પ્રકાર—પરજન્મમાં કરેલું કર્મ પરજન્મમાં ફલદાયી થાયછે અર્થાત્ આ ભવમાં કરેલું કર્મ આ ભવમાં અથવા વીજા ભવમાં નહિ પળ ત્રીજા ભવમાં આત્માને ફલદાયી થાય છે. દાખલા તરીકે, કોઈ આ જન્મમાં ઉગ્ર વ્રત (તપસ્યાદિ) કરે પળ તે પહેલાં તે મનુષ્યે, દેવ અથવા તિર્ય-ચાદિના ભવનું ટુંકું આયુષ્ય વાંધ્યું હોય તો વ્રતના પ્રભાવથી દીર્ઘાયુષ્ય સહિત ભોગવવા યોગ્ય મોટું ફલ તેને તે પછીના ભવમાં દ્રવ્યાદિ સામગ્રીનો તથાપ્રકારનો ઉદય થાય ત્યારે પ્રાપ્ત થાયછે. કોઈ પુરુષે કોઈ વસ્તુ સવારે ચાલશે એમ જાણીને તે દિવસે સંજોગો જોઈને વધારે વાપરી ન હોય અને સાચવી રાખી હોય તો તે જેમ વીજી વચ્ચે ભોગવી શકાય તેવીજ રીતે કર્મનું પળ સમજવું. એ રીતે ચતુર્ભક્તીથી સ્વકર્મ ભોગવાયછે એવું આપ્તવચન છે. કર્મનું સ્વરૂપ યથાર્થ નિવેદન કરવાને કેવલી વિના કોઈ સમર્થ નથી.

કર્મો કેટલા પ્રકારની અવસ્થાવાળાં હોયછે ?

કર્મો ત્રણ પ્રકારની અવસ્થાવાળાં હોયછે. શુક્ત, ભોગ્ય અને શુજ્યમાન. શુભ અને અશુભ સર્વને માટે એ સરખું સમજવું. પૃથ્વી ઉપર પડીને સુકાઈ ગયેલાં વરસાદનાં વિન્દુ જેવાં શુક્ત કર્મ સમજવાં. પૃથ્વી ઉપર હવે પછી પડવાનાં અને સુકાઈ જવાનાં વિન્દુ જેવાં ભોગ્ય કર્મ સમજવાં. પડતાં પડતાં સુકાઈ જતાં વિન્દુ જેવાં શુજ્યમાન કર્મ સમજવાં. અથવા, મુખમાં ગ્રહણ કરેલા આહારના કોઢિયા જેવાં શુક્ત કર્મ, ગ્રહણ કરવાના કોઢિયા જેવાં ભોગ્ય કર્મ અને ગ્રહણ કરાતા કોઢિ-

યા જેવાં યુજ્યમાન કર્મ સમજવાં. વ્રતી અથવા અવ્રતી સર્વે સંસારી જીવોને યુક્ત, ભોગ્ય અને યુજ્યમાન કર્મ હોયછે. કેવલજ્ઞાની મહન્તોને વંધાતાં કર્મો શિલાગ્ર ઉપર પડતા વરસાદના વિંદુ જેવાં અલ્પસ્થિતિવાળાં હોયછે. તેમાં પણ તે ત્રણ અવસ્થા સમજવી. અંતના પહેલા સમયમાં કેવલજ્ઞાનીને ભોગ્ય કર્મ હોતાં નથી, યુક્ત અને યુજ્યમાન કર્મ હોય છે અને અંત સમયે તો સર્વ કર્મનો ક્ષય કરવાથી માત્ર યુક્ત કર્મ હોયછે. કર્ત્તાદિ વીજાની પ્રેરણા વિના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવના તેવા સ્વભાવથી કર્મની યુક્તાદિ ત્રણ દશા થાયછે. સિદ્ધાત્માએ કર્મોનો પૂર્વે નાશ કરેલો હોવાથી એ ત્રણ દશા તેમને સંભવતી નથી. યુક્ત કર્મ એવી દશા પણ કેવલજ્ઞાન થયું તે ભવના અંત સુધી સમજવી, સિદ્ધાવસ્થામાં નહિ. કર્મ સંવંધી આ વિચાર સામાન્ય લોકને પ્રતિબોધ થાય એટલા માટે લોક-પ્રસિદ્ધ દૃશાંતો વડે કહેવામાં આવ્યોછે. પ્રવીણ પુરુષોએ પ્રાચીન યુક્તિયો વડે સમજી લેવો. વીજાની પ્રેરણા વિના કર્મો ભોગવવાની વાવતમાં એવાં અનેક ઉદાહરણો વિચારનિપુણોએ વિચારો લેવાં. પરમેશ્વરની વાણી પ્રમાણ છે.

તેરમો અધિકાર.

કેટલાક કહેછે કે—પુણ્ય નથી, પાપ નથી, સ્વર્ગ નથી, નરક નથી, મોક્ષ નથી, પુનર્જન્મ નથી, મનથી કંઈ ગ્રહણ થઈ શકતું નથી અને જેમાં પાંચે ઇન્દ્રિયોનો વિષય હોય એવા પ્રત્યક્ષ શિવાય અન્ય પ્રમાણ માનવા યોગ્ય નથી. એ શું યુક્તિમત્ છે ?

જે વસ્તુ દૃશ્ય (ઇન્દ્રિયગોચર) હોય તે જ સત્ અને વીજી અસત્ એવી માન્યતા યોગ્ય નથી. જેમાં પાંચે ઇન્દ્રિયોનો વિષય હોય એવી કઈ વસ્તુ છે તે તેમને વિચારવું. જો કહે કે, શું રામાદિ (સ્ત્રી વગેરે) વસ્તુમાં સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિષય નથી ? તો વિચારવાનું કે, રાત્રિના વચ્ચે શબ્દરૂપથી સરસી પળ જે પૂર્વે કહેલી રામાદિ વસ્તુ નથી તેમાં તે રામાદિ વસ્તુનો ભ્રમ શું નથી થતો ? જો કહે કે, રાત્રિના વચ્ચે સર્વ ઇન્દ્રિયો અવબોધની હાનિ થવાથી પ્રાયઃ મોહ પામે છે અને તેને લીધે રામાદિ નહિ એવી વસ્તુમાં રામાદિ વસ્તુનો—અતદ્વસ્તુમાં તદ્વસ્તુનો ભ્રમ થાય છે, ત્યારે તો સિદ્ધ થયું કે ઇન્દ્રિયો દ્વારા થતું જ્ઞાન હમેશાં સત્ય હોતું નથી. નીરોગી પુરુષ શંખ સફેદ છે એમ જોઈને લેછે. પછી તેને જ જ્યારે કાચકામળી રોગ થાય છે ત્યારે તે શંખ બહુરંગવાળો છે એમ શું તે નથી કહેતો ? પુરુષનું મન જ્યારે સ્વસ્થ હોય છે ત્યારે તે સ્વવન્ધુઓને ઓઢાવે છે પણ તે જ જ્યારે મદિરાથી ઉન્મત્ત થયો હોય છે ત્યારે શું ઓઢાવી શકે છે ? આ બે દૃષ્ટાન્તોમાંના પુરુષોમાં ઇન્દ્રિયો તેની તે જ છતાં એટલો વિપર્યાસ શાથી થયો ? એ પુરુષોનું કયું જ્ઞાન સાચું—પ્રમાણ ? પુરાતન—રોગાદિ થતા પહેલાંનું કે આધુનિક—રોગાદિ થયા પછીનું ? આધુનિક નહિ પણ પુરાતન સાચું એમ જો કહે તો

ઇન્દ્રિયો તેની તે જ છતાં વિશેષતા શાથી થઇ ? પૂર્વે મન અવિકારી હતું તે પાછળથી વિકારી થવાથી એટલો ભેદ પડ્યો એવો જો ખુલાસો કરેતો એ ભેદ શેમાં થયો ? જો એ ભેદ માનસિક હોય તો મન દૃશ્ય નથી તેમ વર્ણોવડે પણ તે નિવેદન કરી શકાતું નથી અને જે દૃશ્ય નથી તે-નાસ્તિકની માન્યતા પ્રમાણે છેજ નહિ. વિકાર તો સાક્ષાત્ થયો છે, તે કેમ થયો ? દૃશ્ય પદાર્થોમાં જ જો ઇન્દ્રિયો મોહ પામેછે તો કયો સત્પુરુષ કહેશે કે, ઇન્દ્રિયજ્ઞાન સર્વ સત્ય છે ? દિવ્ય-દૃષ્ટિ નિઃસ્પૃહ ઉપકારી પુરુષોએ જે ઉપદિશ્યુંછે તે જ સત્ય છે. સ્વસ્થ ચિત્તે તત્ત્વદૃષ્ટિથી વિચાર કરો કે, જ્ઞાનવંતે ઉપદેશેલા *આનંદ-શોકાદિ ઘણા શબ્દોને નાસ્તિક આસ્તિક સરસ્વી રીતે યથાર્થ માનેછે.

---

*આનંદ, શોક, વ્યવહાર, વિદ્યા, આજ્ઞા, કલા, જ્ઞાન, મન, વિનોદ, ન્યાય, અન્યાય, ચોરી, જારી, ચાર વર્ણ, ચાર આશ્રમ, આચાર, સત્કાર, વાયુ, સેવા, મૈત્રી, યશ, ભાગ્ય, બલ, મહત્વ, શબ્દ, અર્થ, ઉદય, ભંગ, ભક્તિ, દ્રોહ, મોહ, મદ, શક્તિ, શિક્ષા, પરોપકાર, ગુણ, ક્રીડા, ક્ષમા, આલોચ, સંકોચ, વિકોચ, લોચ, રાગ, રતિ, દુઃખ, સુખ, વિવેક, જ્ઞાતિ, પ્રિય, અપ્રિય, પ્રેમ, દિશા, દેશ, ગામ, પુર, યૌવન, વાર્ધક્ય, સિદ્ધિ, આસ્તિક, નાસ્તિક, કષાય, મોષ (ચોરીનો માલ), વિષય, પરાઙ્મુખ, ચાતુર્ય, ગાંભીર્ય, વિપાદ, કપટ, ચિન્તા કલંક, શ્રમ, ગાલિ, લજ્જા, સંદેહ, સંગ્રામ, સમાધિ, બુદ્ધિ, દીક્ષા, પરીક્ષા, દમ, સંયમ, માહાત્મ્ય, અધ્યાત્મ, કુશીલ, શીલ, ક્ષુધા, તૃષ્ણા, મૂલ્ય, સુહૃત, પર્વ, સુકાલ, દુષ્કાલ, વિકરાલ, આરોગ્ય, દારિદ્ર્ય, રાજ્ય, અતિષય, પ્રતીતિ, પ્રસ્તાવ, હાનિ, સ્મૃતિ, વૃદ્ધિ, ગૃદ્ધિ, પ્રસાદ, દૈન્ય, વ્યસન, અસૂયા (અદે-સ્વાઈ), શોભા, પ્રભાવ, પ્રયુતા, અભિયોગ, નિયોગ, યોગ, આચરણ, આકુલ અને ભાવપ્રત્યયાન્ત ઇત્યાદિ.

આ શબ્દો જિવ્હાદિવત્ ? શબ્દવાળા નથી, સ્વર્ણાદિની પેઠે રૂપ-
 વાળા નથી, પુષ્પાદિની પેઠે સુગન્ધવાળા નથી, શર્કરાદિની પેઠે
 રસવાળા નથી અને પવનાદિની પેઠે સ્પર્શવાળા નથી. પરન્તુ તાલ્વોષ્ઠ-
 જિવ્હાદિ સ્થાનકેથી બોલાયછે, એક કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા એમના વર્ણો
 ગ્રહી શકાયછે, એમનાથી થતી ચેષ્ટાદિવડે વિશેષ બોધ થાયછે અને
 સ્વાભ્યાસમાં થયેલા ફલ ઉપરથી અનુમાન થઈ શકેછે. એ શબ્દો
 સ્વવિરોધીનો નાશ કરેછે અને સ્વવિરોધીનો જન્મ થતાં વાર જ પોતાના
 નામનો શીઘ્ર નાશ કરેછે. સ્વકીય ઉચ્ચારની સાથે ઉત્પન્ન થતા ગુણ-
 વિશિષ્ટ એ શબ્દોને સર્વે એકસરખી રીતે વાપરેછે. જો આવા સિદ્ધ
 શબ્દોનો સાક્ષાત્કાર સ્વઇન્દ્રિયો વડે થતો નથી તો અપ્રત્યક્ષ પુણ્ય
 પાપાદિ વસ્તુમાં કોની ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ થઈ શકે ?

ચૌદમો અધિકાર.

એક પ્રત્યક્ષને જ પ્રમાણ માનવું, તે વિચાર કરતાં વિવેકચક્ષુ-
વંતોને સર્વ પદાર્થની સિદ્ધિ માટે સમર્થ લાગતું નથી.

ત્યારે સત્ય શું છે ?

પ્રવીણો કહે છે કે, જે એક પદ વડે વોલી શકાય તે સત્પદ
અને જે સત્પદ વડે વાચ્ય હોય તે હોય જ. દૃષ્ટાંત તરીકે, આનંદ-
શોકાદિ પૂર્વે કહેલા શબ્દો. વિશેષમાં કાલ, સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ,
ઉદ્યમ, પ્રાણ, મન, જીવ, આકાશ, સંસાર, વિચાર, ધર્મ, અધર્મ,
સ્વર્ગ, નરક, વિધિ, નિષેધ, પુદ્ગલ, પરમાણુ, સિદ્ધ, પરમેશ્વર
ઇત્યાદિ. એ શબ્દોમાંના કોઈ પણ શબ્દને બુદ્ધિમાન્ ચેષ્ટા વડે પ્રતિ-
પાદન કરી શકે એમ નથી. પણ વધા શબ્દો સત્પદ વડે પ્રરૂપવા
યોગ્ય છે. એમના વર્ણો એક કર્ણેન્દ્રિયથી ગ્રહણ થઈ શકે છે અને
સ્વસ્વભાવથી ઉત્પન્ન થતા તે તે પ્રકારના ફલથી અનુમાન પણ થઈ
શકે છે. માત્ર કેવલજ્ઞાની જોઈ શકે છે. જે શબ્દો વે અથવા
વધારે પદોના સંયોગથી થાય છે તે (તદ્વાચ્ય વસ્તુ ?) હોય અથવા
ન પણ હોય. વંધ્યા અને પુત્ર પૃથક્ પૃથક્ હોય છે પણ વંધ્યાપુત્ર
એવો યુક્ત શબ્દ (તદ્વાચ્ય કોઈ વસ્તુ વિશેષ ?) નથી. તે જ પ્રમાણે
આકાશપુષ્પ, મરીચિતોય (આંજ્ઞવાનાં પાણી), સ્વરશૃંગ ઇત્યાદિ
અનેક સંયુક્ત શબ્દો યુક્ત નથી (અર્થાત્ તદ્વાચ્ય કોઈ વસ્તુ નથી).
કર્ણેન્દ્રિય વડે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ભાવથી પણ એમની સત્તા નથી.
માટે ઇન્દ્રિયગોચર સર્વ સત્ય નથી. કેટલાક સંયોગજ શબ્દ (તદ્વાચ્ય
વસ્તુ ?) હોયછે, ત્યારે તેમનો (સંયુક્ત શબ્દોથી વાચ્યનો ?)

વિરહ પ્રાપ્તિ હોતો નથી. જેમકે ગોશૃંગ, નરેન્દ્રકેશ, ભૂમિરુહ, ગોપતિ
 મૂધર વગેરે. કેટલાક શબ્દો પૃથક્ પૃથક્ અને સંયુક્ત પણ હોયછે.

આંખ કાન વગેરેથી ગ્રહણ થઈ શકે એવી વસ્તુ છતાં પણ સ્વરા
 કર્પૂરાદિમાં અને કર્પૂરાદિ નહિ પણ તેના જેવા જ લવણ શર્કરાદિમાં
 આંખ કાન ભેદ પાડી શકતાં નથી. આંખ, કાન, નાક ને જિહ્વાથી
 જો કે શર્કરાકર્પૂરાદિ સુગન્ધી વસ્તુઓ વિષે જ્ઞાન થાયછે તો
 પણ તેમાંના કેટલાક વિષે જિહ્વાથી થયેલું જ્ઞાન પ્રમાણ ગણાયછે.
 સ્વર્ણાદિ વસ્તુમાં આંખ અને કાનનું જ્ઞાન સ્ફુરેછે સ્વરં પણ તે
 પદાર્થની સ્વાત્ત્રી માટે માત્ર ઇન્દ્રિય-જ્ઞાન નહિ કિન્તુ કષાદિથી થતું
 જ્ઞાન જ પ્રમાણ ગણાયછે. રત્નપરીક્ષકો ઇન્દ્રિયો સરસી છતાં
 રત્નપરીક્ષિકા નામના ગ્રંથના આધારે માણિક્યપ્રમુખ રત્નરાશિયોની
 કિંમત અધિક ઓછી કરેછે પણ એક સરસી કરતા નથી તેમાં
 તેમની પ્રતિભાવિશેષ કારણ છે, તેવીજ રીતે અપીળાદિ જોટક (કેફ ?)
 માં સર્વ ઇન્દ્રિયો મોહ પામેછે; પણ તે સ્વાધાથી થતી ઉન્મત્તતા
 તેમના વિષે નિર્ણય કરવામાં પ્રમાણ ગણાયછે. માટે ઇન્દ્રિયજ્ઞાન
 સર્વ સત્ય નથી. ઔષધી, મંત્ર, ગુટિકા અને અદર્શીકરણ (નેત્રાં-
 જન) થી ગુપ્ત રહેનારનું શરીર લોકોના દૃષ્ટિપથમાં આવતું નથી તેટલા
 ઉપરથી તે નથી એવું શું ઇન્દ્રિયો નથી ગ્રહણ કરતી? અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોથી
 તેનું અસ્તિત્વ ગ્રહી શકાતું નથી. તો પણ તે ગુપ્ત પુરુષ આનય-
 મોચનાદિ-લાઘવું મૂકવું વગેરે કાર્ય કરેછે તેથી તેની સત્તા સિદ્ધ
 થાયછે. * આથી પરોક્ષની સિદ્ધિ થાયછે અને પરોક્ષની સિદ્ધિ થઈ
 પટલે સ્વર્ગનરકની સિદ્ધિ થઈ જ.

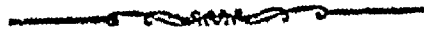
---

*શક્તિ, મહેશ, વીર, મૃત, સતી, જાંગુલિકા, સપત્ની અને
 સિદ્ધાધિકાદિની સિદ્ધિ પણ તેવીજ રીતે મનાયછે.

જે વસ્તુ ચેષ્ટાથી પણ ન દેખાય તે કેવી રીતે મનાય ?

સર્વજ્ઞ ભગવાન કેવલ-જ્ઞાનથી જેટલી સત્ વસ્તુ છે તેટલી તમામ જાણી શકે છે માટે વીજાને અવબોધ થવાના હેતુથી તે જે જે વચન કહી ગયા છે તે પ્રમાણ ગણવાં જોઈએ. જુઓ ! લોકમાં પણ અન્ય જનોને જે નથી જણાતું તે સ્વરેસ્વર તદ્જ્ઞાતાને દેખાય છે. નૈમિત્તિકો (જ્યોતિર્વિદો) ગ્રહણ, ગ્રહોદય, ગર્ભ તથા મેઘનું આગમન વગેરે જાણી શકે છે. ચૂડામણિ (રમઝ ?) શાસ્ત્રના જાણકાર વીતેલી સર્વ વાત કહી શકે છે. નિદાનવૈદ્ય સર્વ રોગનું નિદાન નિવેદન કરી શકે છે. પરીક્ષકો (પરાશિયા) નાણાંની પરીક્ષા કરી શકે છે. પદ્મ (પગી) પગલું કાઢી શકે છે. શાકુનિક શકુન ઓઠાંચી શકે છે. સામાન્ય લોકો તેવું કંઈ કરી શકતા નથી. આટલા ઉપરથી જ સમજાશે કે ઇન્દ્રિયોથી વીજો શો બોધ થઈ શકે ? તાત્પર્યકે સર્વ લોકો પરીક્ષ પદાર્થોને જાણી શકે નહિ, માત્ર જ્ઞાની જાણી શકે. ઇન્દ્રિયો છતાં પણ મનુષ્ય આચાર, શિક્ષા, વિદ્યા, મંત્ર, આશ્નાય, સાધન, ચરિત્ર, વૃતાન્ત અને પરદેશવાર્તા પોતાની મેળે જાણી શકતા નથી પણ પરીપદેશથી જાણી શકે છે. માટે ચિત્ત સ્થિર કરી અને વિકલ્પ મુકી સમજો કે ઇન્દ્રિયો પોતાને જે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોય તેનું જ ગ્રહણ કરે છે. જે જ્ઞાન ઇન્દ્રિયોને પરીક્ષ હોય તે પરીપદેશથી શીઘ્ર સમજાય છે. આ સર્વ સારું છે કે નહીં છે તે વિસ્તારથી અથવા સંક્ષેપથી અન્યદ્વારા જ સમજી શકાય છે. અંત્રવૃદ્ધિ (અંતરગઢ), શુક્રરોગ, કફ, પિત્ત, વાત, નાડી, ભ્રમ, ગુલ્મ, યકૃત, મલાશય, ગંઢોલ (કૃમિ ?), તાપાધિક્ય, વાઙ્ગો, કપાલરોગ, ગલરોગ અને વિદ્રાધિ ઇત્યાદિ મ્વગરીરગત રોગોને સામાન્ય માણસો પોતાની ઇન્દ્રિયોવડે જાણી શકતા નથી. પણ પરીક્ષિ સાંભળવાથી તથા

ઔષધાદિવડે શમન થવાથી રોગના અસ્તિત્વ વિષે તેમની સ્વાત્ત્રી થાય-
 છે. જે વસ્તુ પ્રાણીના શરીરના અવયવભૂત હોય તે જોઈ શકાય છે
 પરંતુ અમૂર્ત જોઈ શકાતી નથી. આકૃતિવાળા પ્રાણીના અંગ ઉપર
 જે વસ્તુ થઈ હોય અથવા જે તદંગભૂત હોય તે જ જોઈ શકાય છે.
 નિરાકાર જીવના ગુણ જોઈ શકાતા નથી, કેમકે તે ગુણો પણ નિ-
 રાકાર છે. આથી સિદ્ધ થયું કે ઇન્દ્રિયોને જે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય
 હોય તેનું જ તે ગ્રહણ કરે છે અને આત્મોણ કહ્યું છે જે સામાન્ય
 લોકની ઇન્દ્રિયો સર્વ જોઈ-ગ્રહી શકતી નથી તે સત્ય છે.

પંદરમો અધિકાર.

કોઈ વસ્તુ શરીરના વહારના ભાગ ઉપર રહેલી હોય તેમ છતાં પણ જો તે દૃશ્ય-ગ્રાહ્ય હોય તો જ પ્રાણીઓ તેને સ્વઇન્દ્રિયોવડે દેખી શકેછે. જે ગ્રાહ્ય નથી તેનું ગ્રહણ થતું નથી. તે માત્ર બીજાના કહેવાથી માનવામાં આવેછે. અત્ર દૃષ્ટાન્ત. કોઈ પુરુષની ગરદનના પાછલા ભાગ ઉપર કે પૃષ્ઠ-વાંસાના મધ્ય ભાગમાં ભૂંગ (મમરો) અથવા સ્વસ્તિકાદિ ચિહ્ન અથવા તિલ (તલ) વગેરે હોય તેને તે પોતાની ઇન્દ્રિયોવડે જોઈ શકતો નથી. જ્યારે તેનાં માતૃશ્રી પ્રમુખ આપ્ત-વૃદ્ધો કહેછે કે ‘તને અહીં ભૂંગાદિ છે’ ત્યારે તે માનેછે. પરંતુ કોઈ પણ પ્રસંગે તે સ્વઇન્દ્રિયોવડે તેને જોઈ શકતો નથી. તેવીજ રીતે સ્વર્ગાદિ વિદ્યમાન છતાં સ્વઇન્દ્રિયોવડે ગ્રાહ્ય નહિ હોવાથી દેખી શકાતાં નથી. અહીં એવી શંકા નહિ કરવી કે, જેમ ભૂંગાદિને જોનારા ઘણા હોય છે અને નહિ જોનાર માત્ર તે ભૂંગાદિવાળો એકલો હોયછે તેવી રીતે સ્વર્ગાદિને જોનારા ઘણા નથી. સ્વશરીરમાં રહેલા ચિહ્નને નહિ જોનારના જેવા નાસ્તિક છે અને આપ્ત વચનને પ્રમાણ માનનારા અર્થાત્ પરભવને માનનારા આસ્તિકો નાસ્તિક કરતાં વધારે છે. એમ પણ નહિ કહેવું કે, પૃષ્ઠ (પીઠ) ઉપર આવેલા ચિહ્નનું ફળ થાયછે ત્યારે તેનો નિશ્ચય થાયછે તેમ સ્વર્ગ નરકનો કોઈ પણ ચેષ્ટાવડે વોધ થતો નથી. શૈવોને માન્ય શક્તિ, શમ્ભુ, ગણેશ, વીર વગેરે દેવસમૂહ અને તુરુષ્કો-(મુસલમાનો) ને પૂજ્ય ફિરસ્તા, પેગંવર, પીર પ્રમુખ તેમની સેવાથી થતા તાદૃશ ફળવડે-લોકોક્તિ પ્રમાણે જાણી શકાયછે તે છે કે નહિ? જો છે તો ને દેવ છે-મર્ત્ય (મનુષ્ય) નથી પણ કલિકાળના યોગથી પ્રાયઃ દેખી શકાતા નથી અને તેમની નિવાસભૂમિ દુર હોવાથી તે

क्षेत्रनो मार्गं पण मनुष्योने अगम्यं छे. तेमनी सत्ता सिद्ध छे, जे आपणा जेवा अहीं रहेनारथी दर्शावी शकाय तेम नथी. एज प्रमाणे पाप हेतुथी प्राप्त थवा योग्य नरकगतिनी सत्ता पण स्वयमेव विचारी लेवी. वळी स्वचित्तमां एवो विचार करो के, लंका छे अथवा नहीं? छे एम तो तमे अमे सर्वे सांभळीए छीए. वारु ते कोण मानतुं नथी? जो मानो छो तो अहीं रह्यां रह्यां बतावो. अहीं रह्यां रह्यां कोनाथी बतावाय एम जो कहेवुं होय तो जेम अहीं रहेलाथी लंका न देखाय तेम अहीं रहेला छद्मस्थ (केवलज्ञान नहि पामेला) पुरुषोथी स्वर्गमोक्षादि स्थान पण न देखाय.

સોઠમો અધિકાર

સ્વર્ગમોક્ષાદિ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન શું છે ?

હિંસા, અસત્ય, ચોરી, સ્ત્રીસંગ અને પરિગ્રહ (પદાર્થો ઉપરની મૂર્છા) એ સર્વનો સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરવાથી સ્વર્ગમોક્ષાદિ પ્રાપ્ત થાયછે. જગત્પ્રસિદ્ધ ભગવાન્ એ પાંચને છોડીને જ સિદ્ધ થયાછે. મુમુક્ષુઓ (મોક્ષના અભિલાષી સાધુ-મુનિયો) માં સત્ય, શીલ, ક્ષમા, ઉપકારિતા, સંતોષ, નિર્દૂષણતા, વીતરાગતા, નિઃસંગતા, અપ્રતિવદ્ધચારિતા (વિના પ્રતિબંધે જીવું આવવું) સજ્ઞાનિતા, નિર્વિકારતા, સદ્ગોષ્ઠિતા, નિશ્ચલતા, પ્રકાશિતા, અસ્વામિસેવિતા, અતીવસત્ત્વતા, નિર્મીકતા, અલ્પાશનતા (થોડું સ્વાતંત્ર્ય), વિશિષ્ટતા, સંસારસંબંધજુગુપ્સતા इत्यादि જે અલ્પ ગુણો હોયછે તે જ જ્યારે તે મુમુક્ષુઓ સિદ્ધિ પામેછે ત્યારે ક્ષેત્રના પ્રભાવથી અર્થાત્ સિદ્ધસ્વરૂપ શિવ થવાથી અનંત થાયછે. આમાં કેવલિનું વચન પ્રમાણ છે. સેવકે સ્વામીના શીલને અનુસરવું જોઈએ. આ વાત લોકમાં પ્રતીત છે. તદનુસારે મહાનુભાવ મુનિયો સિદ્ધના ગુણોને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી સિદ્ધ જે અમૃત્ત, નિરાહાર, ગતદ્વેષ, વીતરાગ, નિરંજન, નિષ્ક્રિય, ગતસ્પૃહ, સ્પર્ધારહિત, બંધનસંધિવર્જિત, સત્કેવલજ્ઞાનનિધાનસુંદર અને નિરંતર આનંદામૃતરસપૂર્ણ છે તેમના ગુણોનું યથાશક્તિ અનુકરણ કરેછે. યદ્યપિ સિદ્ધના સર્વ ગુણોને પૂર્ણપણે સેવવાને અહીં— આ ભવમાં તે સમર્થ થતા નથી તથાપિ આત્મયોગ્ય બલ (વીર્ય) ફોરવીને સિદ્ધના ગુણોનો આશ્રય તો જરૂર લેછે. તે આ પ્રમાણે:— સિદ્ધો અમૃત્ત પ્રકાશે છે : સાધુઓ દેહ ઉપર મમત્વ રાખતા નથી. સિદ્ધો અરૂપી છે : સાધુઓ શરીરના સંસ્કારનો તથા સત્કારનો

નિષેધ કરેછે. સિદ્ધો નિરાહાર છે : સાધુઓ પળ ક્વચિત્ ક્વચિત્
 (પર્વદિવસોમાં) આહારનો ત્યાગ કરેછે. સિદ્ધો દ્વેષથી મુક્ત છે :
 સાધુઓ સર્વ જીવો ઉપર રુચિ સહિત મૈત્રી ધારણ કરેછે. સિદ્ધો
 વીતરાગ છે : સાધુઓ બંધુઓના વંધનથી રહિત થાયછે. સિદ્ધો
 નિરંજન છે : સાધુઓ પ્રીતિવિલેપનાદિથી શૂન્ય રહેછે. સિદ્ધો
 નિષ્ક્રિય છે : સાધુઓ આરંભસંરંભના વિલંબ (વિશેષ પ્રાપ્તિ) થી
 દૂર રહેછે. સિદ્ધો નિઃસ્પૃહ છે : સાધુઓ કોઈ પ્રકારની આશા રાખતા
 નથી. સિદ્ધો અસ્પર્ધક છે : સાધુઓ વાદવિવાદ કરતા નથી.
 સિદ્ધો નિર્વંધન છે : સાધુઓ સ્વેચ્છાવિહારી છે. સિદ્ધો નિઃસંધિ
 છે : સાધુઓ પરસ્પરની મિત્રતાથી વિરક્ત રહેછે. સિદ્ધો કેવલદર્શી
 છે : સાધુઓ સર્વ જગત્સ્વભાવની અનિત્યતા જોનારા છે. સિદ્ધો
 આનંદથી પરિપૂર્ણ છે : સાધુઓ અંતઃકરણ શુદ્ધ રાખેછે અને સંતોષથી
 સમભાવ ભાવેછે. इत्यादि प्रकारे जे गुणो सिद्धोमां होवानुं
 शास्त्रोमां जोवामां आवेछे ते गुणोने मुमुक्षुओ प्रकल्पी (धारी)
 यथाशक्ति आदरीने क्रमे करी सिद्ध थायछे. बीजा गृहस्थो पण
 जे दुष्कर्मनी शांति माटे पोतानी शक्ति प्रमाणे ते गुणोने देशथी
 (अंशतः-सर्वथा नहि) अनुसरेछे ते पण अनुक्रमे सुखी थायछे*

ગૃહસ્થો ત્યારે ભલે એજ ગુણોનો ચિરકાળ દેશથી આશ્રય કરો
 પણ જો કામમાં જીવહિંસા થાયછે તેનો આશ્રય કરેછે તે શું સારું ?

ગૃહસ્થો પ્રાયઃ સ્થૂલબુદ્ધિ, અધિકચિન્તાયુક્ત, આરંભસહિત
 અને પરિગ્રહ-(ધનધાન્યાદિ) માં આદરવંત હોયછે. તેથી સૂક્ષ્મ

---

* શ્રીપરમેશ્વર છે અને તેની સેવાથી મુક્તિ મળેછે એવું માન-
 નારા સર્વ શાસન (મત-દર્શન) ના લોકો પરબ્રહ્મ પામવાની
 ઇચ્છાથી પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ એ જ ગુણોને અનુસરેછે.

દષ્ટિથી આલોકન કરવામાં તેમની બુદ્ધિ કુંઠિત રહેછે (કામ કરતી નથી). આલંબન વિના તત્ત્વત્રય—(દેવ, ગુરુ અને ધર્મ)માં તે વિમોહ પામેછે. માટે શુભાર્થે ભલે નિરંતર સાકાર દેવપૂજા, સાધુ-ઓની સેવા અને દાનાદિ ધર્મ કરો. ઉચ્ચ (ઉત્તમ) કુલાચારના યશના રક્ષણાર્થે ગૃહસ્થો પૂર્વે સર્વ પ્રકારના ધર્મનું સેવન કરતા માટે હાલ પણ ગૃહસ્થો આત્મસંપદા માટે દ્રવ્યથી અને ભાવથી બંને પ્રકારે ધર્મનો આશ્રય લ્યો. ગૃહસ્થો પ્રાયઃ સાવચ (પાપમય વ્યાપાર)-માં રક્ત, સદાકાલ એહિક અર્થપ્રાપ્તિમાં પ્રસક્ત, કુટુંબપોષણાર્થે ઉચ્ચ નીચ ઘણી વાર્તા—(આજીવિકા)માં આદરયુક્ત, પરતન્ત્રતાથી સ્વિન્ન અને મનમાન્યા પુણ્યકાર્યમાં ઉદ્યમવંત હોયછે. તે આત્મરુચિ પ્રમાણે જ પ્રવૃત્તિ કરેછે. માટે સ્વચિત્તની અભિતુષ્ટિ માટે જે પુણ્ય કરે તે કરવા દ્યો. એ ગૃહસ્થો હૃદયમાં જાણે એમ ધારીને દ્રવ્યધર્મ કરેછે કે જેમ આ મન દ્રવ્યવડે અન્ય કર્મો કરાવ્યાથી તુષ્ટિ ધારણ કરેછે તેમજ દ્રવ્યવડે કોઈ પ્રકારના ધર્મ પણ કરીને સ્વ મનને પ્રસન્ન કરીએ. ગૃહસ્થોના સર્વ વ્યાપાર દ્રવ્યથી સિદ્ધ થાય-છે તેથી દ્રવ્યવંતોને દ્રવ્યવડે જ સ્વધર્મ સાધવાને સ્વાભાવિક મન થાયછે અને તે યુક્ત છે. કેમકે જેનું જેમાં વલ હોય તે જ વલવડે તે પોતાનું ધાર્યું કરે. માટે દ્રવ્યધર્મ કરતા ગૃહસ્થોના મનની જે પ્રકારે સંસારકાર્યથી સંવૃતિ થાય તે પ્રકારે સાલંબન (સાકાર દેવપૂજા, સાધુસેવા અને દાનાદિ) દ્રવ્ય ધર્મમાં—પુણ્ય વિધિમાં તે મન—અપેક્ષા રાખો. સ્વઇન્દ્રિયોને સંસાર સંવંધી ક્રિયામાંથી રોકીને જેથી મન થોડું પણ સ્થિર થાય તે પૂજાદિનો જ આશ્રય કરો. જ્યાંસુધી અના-કાર પદાર્થનું ચિંતન—સિદ્ધ પરમાત્માનું નિરાલંબન ધ્યાન કરવામાં મન સમર્થ ન થાય અને મુસાધુકુસાધુનો નિશ્ચય કરવા યોગ્ય જ્ઞાનોદય ન થાય ત્યાંસુધી નિશ્ચયદષ્ટિ કુલીન પુરુષે સ્વવ્યવહારની

રક્ષા કરવી. નિશ્ચય ઉપર દૃષ્ટિ કાયમ રાખી એ રીતે વ્યવહાર સાચવનાર ગૃહસ્થ બીજાથી નિંદાતો નથી. જ્યારે નિરાકાર પદાર્થમાં પણ ચિત્ત સ્થિર થાય ત્યારે સિદ્ધાન્ત નિરાલંબન ધ્યાન કરશું. તે સાધવા માટે સાધુઓએ અને ગૃહસ્થ પ્રમુખોએ આત્મજ્ઞાનમાં પ્રયત્ન કરવો. પૂર્વે જે દ્રવ્ય અને ભાવ એ પ્રકારનો ધર્મ કહેવામાં આવ્યો તે સર્વ નિર્વાણધામ—(મોક્ષરૂપ મહેલ) ની દ્વારભૂમિ (આંગણું) પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉત્તમ યાન (વાહન) સમાન છે અને આત્મજ્ઞાન એ આંગણામાં પહોંચ્યા પછી નિર્વાણધામની અંદર પ્રવેશ કરવા માટે આંગણામાંના પાદવિહાર (પગે ચાલવા) સદૃશ મહાત્માઓને શિવાલયમાં અવસ્થિતિ કરી આપનાર છે. અર્થાત્ આત્મજ્ઞાન એ પરમધર્મ છે જે સાધવાથી નિર્વૃત્તિ (મોક્ષ) નિશ્ચિત થાય છે. આત્મજ્ઞાનમાં જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર પ્રમુખ સર્વ ગુણસમૂહ હોય છે. આત્મજ્ઞાન પ્રકૃષ્ટપણે જયવંત વર્તે છે કેમકે જ્ઞાનાદિ શુદ્ધિ એમાં અનંત થાય છે. તે થવાથી અનંતચતુષ્ટય (અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત વીર્ય અને અનંત સુખ) પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ આકાશદર્શનમાં તેમ એ અનંતચતુષ્ટયનો પાર પામવાને સર્વજ્ઞ વિના કોઈનું જ્ઞાન સર્વ પ્રકારે શાશ્વત સમર્થ નથી.

સત્તરમો અધિકાર.

ભગવંતની પ્રતિમા પૂજવાથી પુણ્ય થાયછે એ કથન જરા પણ કેમ સંભવે ? અજીવથી ફલસિદ્ધિ કેવી રીતે થાય ?

અજીવની સેવાથી શું થાય એવી શંકા મનમાં વીલકુલ લાવવી નહિ. કેમકે જેવા આકારનું નિરીક્ષણ થાય તેવા આકાર સંબંધી ધર્મનું પ્રાયઃ મનમાં ચિંતવન થાય. સંપૂર્ણ શુભ અંગે વિરાજિત પુત્રિકા (પૂતળી) જોવામાં આવતાં તે તાદૃશ મોહનું કારણ થાયછે. કામાસનની સ્થાપનાથી કામિજનો કામક્રીડા સંબંધી વિકારોને અનુભવે છે. યોગાસનના અવલોકનથી યોગીઓની યોગાભ્યાસમાં મતિ થાયછે, ધૂગોળથી તદ્ગત વસ્તુની બુદ્ધિ થાયછે. લોકનાલિથી લોકસંસ્થિતિ (લોકની રચના) સમજાયછે. કૂર્મચક્ર, અહિચક્ર, સૂર્યકાલાનલચક્ર, ચંદ્રકાલાનલચક્ર અને કોટચક્ર એ આકૃતિયોથી અહીં રહ્યા રહ્યા તત્સંબંધી જ્ઞાન થાયછે. શાસ્ત્ર સંબંધી વર્ણો (અક્ષરો)-નો ન્યાસ (સ્થાપના) કરવાથી તે વર્ણો જોનારને શાસ્ત્રનો बोध થાયછે. નંદીશ્વરદ્વીપના પુટ-(નકશા) થી તથા લંકાના પુટથી તદ્ગત વસ્તુની ચિંતા થાયછે. એવીજ રીતે સ્વર્ણની પ્રતિમા તેમના તે તે (પ્રસિદ્ધ) ગુણોની સ્મૃતિનું કારણ થાયછે. જે વસ્તુ સાક્ષાત્ દૃશ્ય ન હોય તેની સ્થાપના કરવાનું સંપ્રતિ (હાલ) લોકસિદ્ધ છે. અત્ર દૃષ્ટાંત. પોતાનો પતિ પરદેશ ગયો હોય ત્યારે સતી સ્ત્રી પતિની પ્રતિમાનું દર્શન કરેછે. રામાયણમાં સાંભળવામાં આવેછે કે, શ્રીરામચંદ્ર પરદેશ (વનવાસ) ગયા ત્યારે ભરત નરેશ્વર રામની પાદુકાની રામ પ્રમાણે પૂજા કરતા હતા. સીતા પણ રામની આંગળીની મુદ્રિકાનું આર્લિંગન કરી રામપ્રાપ્તિનું સુખ માનતી હતી.

રામ પળ સીતાનું મૌલિરત્ન પામીને સીતા મઝ્યા જેટલી રતિ (સુખ) માનતા હતા. આમાંના એકે દૃષ્ટાંતમાં કોઈના શરીરનો આકાર નહોતો તેમ છતાં તે અજીવ વસ્તુઓથી તથાપ્રકારનું સુખ થતું હતું. ત્યારે ईश्वरની પ્રતિમા પણ સુખને માટે કેમ ન થાય ? પાંડવચરિત્રમાં લોકપ્રતીત પ્રસિદ્ધ વાત છે કે દ્રોણાચાર્યની પ્રતિમા પાસેથી લવ્ય નામના મીલે અર્જુનના જેવી ધનુર્વિદ્યા સિદ્ધ કરી હતી. ચંચાદિક (ક્ષેત્રમાં ડમી કરવામાં આવતી પુરુષાકૃતિ વગેરે) અજીવ વસ્તુ છતાં ક્ષેત્રાદિની રક્ષા કરવામાં સમર્થ થાય છે, વઢી લોકમાં મનાય છે કે અશોક વૃક્ષની છાયા શોક હરણ કરે છે, કલિ-(બહેડાં) ની છાયા લોકમાં કલહ માટે થાય છે, અજારજ (બકરીની ચરીયોથી ડડતી ધૂલ) વગેરે પુણ્યહાનિ માટે થાય છે, અસ્પૃશ્ય ચંડાલ વગેરેની છાયા પણ ડહંધાય તો પુણ્યની હાનિ કરે છે, સગર્ભા સ્ત્રીની છાયા ડહંધન કરનાર ભોગી પુરુષનું પૌરુષ હળે છે અને મહેશ્વરની છાયાનું ડહંધન કરનાર ઉપર મહેશ્વરનો રોષ વાય છે. એ પ્રમાણે ઘણા પદાર્થ અજીવ છતાં સુખદુઃખના હેતુ થાય છે. ત્યારે દેવાધિદેવ-(પરમેશ્વર) ની પ્રતિમા પણ અજીવ છતાં અહીં સુખનો હેતુ કેમ ન થાય ? એવું પણ મા કહો કે પરમેશ્વરના દર્શનથી ભક્તના પાપનું હરણ થાય પણ પ્રતિમાની પૂજા કરવામાં આવે છે તે અજીવ હોવાથી શું ફલ આપે ? પરમેશ્વરની પ્રતિમા અજીવ છતાં પણ તેને પૂજવાથી પુણ્ય-ફલ જરૂર થાય છે. જેની જેવી જેવી અવસ્થા-ગુણ વિશિષ્ટ પ્રતિમા ચિત્તમાં હોય, તેના તે તે ગુણો તે પ્રતિમાથી સંપાદન થઈ શકે છે. લોકમાં મનાય છે કે, ગ્રહોની પ્રતિમાના પૂજનથી તે સંબંધી ગુણો-ફલ થાય છે; સતીઓની, ક્ષેત્રાધિપની, પૂર્વજોની, બ્રહ્માની, મુરારિની, શિવની અને શક્તિની સ્થાપનાને માનવાથી હિત અને નહિ માનવાથી અહિત થાય છે; સ્તૂપો પણ તેવી

રીતે ફલ આપેછે; રેવન્ત, નાગાધિપ, પશ્ચિમેશ અને શીતલાદિની પ્રતિમાના પૂજનથી પણ કાર્યસિદ્ધિ થાયછે; અને કાર્મણ તથા આકર્ષણ (કામણ દુષણ) જાણનારા મદનાદિના નિર્જીવ પુતલા ઉપર જે જીવોનું નામ લેઈને વિધિ કરેછે તે જીવો તે વિધિથી મૂર્છિત થઈ જાયછે. તેથીજ રીતે સ્વેદશની પ્રતિમાની પ્રભુના નામ ગ્રહણ પૂર્વક પૂજા કરનાર કુશલ પુરુષ જ્ઞાનમય પ્રભુને સંપ્રાપ્ત કરેછે. જેમ કોઈ સ્વામી પોતાના નોકરોને પોતાની મૂર્તિનું વહુમાન કરતા જાણી તેમના ઉપર તુષ્ટિમાન્ થાયછે તેમ પરમેશ્વર પણ તેમની પ્રતિમાના અર્ચનથી અર્ચિત થતાં પ્રસન્ન થાયછે.

ઉપર આપેલાં દૃષ્ટાંતોમાં અને દાર્ષ્ટાન્તિકમાં મહાન્ વિશેષ-અંતર છે. જે દેવાદિ કહેવામાં અવ્યાજે તે સર્વ રાગી અને પૂજાના અર્થી છે. ભગવાન્-પરમેશ્વર તેવા નથી, તેનું કેમ ?

ત્યારે તો અતીવ ઉત્તમ. અનીહની સેવા તો પરમાર્થની સિદ્ધિ-માટે થાયછે. જેમકે સ્પૃહા રહિત સિદ્ધ પુરુષની સેવા ઇષ્ટલબ્ધિ માટે થાયછે.

સિદ્ધ પુરુષ તો સાક્ષાત્ વર આપેછે અને પરમેશ્વરની પ્રતિષ્ઠિત પ્રતિમા તો અજીવ હોયછે તે શું આપી શકે ?

પરિપૂજનીય દ્રવ્યમાં એ વિચાર જોવાનો નથી. જે પૂજ્ય હોય તે પૂજાયછે જ. દક્ષિણાવર્ત (શંખાદિ), કામકુંભ, ચિંતામણિ અને ચિત્રાવલ્લી એમાં કયી ઇન્દ્રિયો છે કે તે પૂજાતાં લોકાનું મત-ધારેલું કરેછે ? જેમ એ અજીવ વસ્તુઓ દોવાથી સ્પૃહારહિત છતાં સ્વભાવથી પ્રાણીઓના કામિતને પૂરેછે તેમ પરમેશ્વરની પ્રતિમા પણ પૂજાતાં પુણ્યસિદ્ધિ માટે વ્રાયછે,

દક્ષિણાવર્ત પ્રમુખ પદાર્થો અજીવ છતાં પણ વિશિષ્ટ જાતિના અને દુર્લભ છે તેથી તેમનું આરાધન કરનાર પ્રાણીઓનું ધ્યાનું તે કરે-
છે. પણ પરમેશ્વરની પ્રતિમા તેવી નથી, તે તો મુચ્ચ પાપાણાદિની
બનાવેલી હોય છે એટલે તે એમના સદૃશ શીરીતે થાય ?

જે વસ્તુ મૂલ-સ્વભાવથી ગુણ યુક્ત પ્રતીત હોય તેના કરતાં
પણ પંચકૃત (પંચે માનેલી-સ્થાપેલી) વસ્તુ વિશેષ ગુણાઢ્ય ગણાય-
છે. અત્ર દૃષ્ટાંત. કોઈ રાજપુત્ર પ્રાયઃ વીર્યાદિ ગુણનું સ્થાન હોય
તેને પડતો મુકી વીજા કોઈ દુર્બલ વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુરુષને તેના
પુણ્યના યોગે પ્રમાણિક * પંચો રાજ્ય ઉપર વેસાડે તો તે વીજો
પુરુષ મૂલના રાજવંશીય ઉપર પણ શાસન-હુકમ ચલાવે છે અને જો
તે તેનું કહું કરતો નથી તો +નંદરાજાની પેઠે શિક્ષા પામે છે હવે મનથી
વિચાર કરોકે મૂલનો રાજપુત્ર ગુણી અને યોગ્ય છતાં પણ ક્ષુદ્ર
કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલ રાજા પંચ-પૂજિત (માન્ય) હોવાથી સેવવા
યોગ્ય થાય છે. તેજ પ્રમાણે ચિંતામણિ વસ્તુ નિજ સ્વભાવથી ઉત્તમ
છતાં પણ પરમેશ્વરની પ્રતિમા પ્રામાણિક પંચોથી પૂજિત હોવાથી
પૃથ્વી ઉપર વિશેષ માન્ય થાય છે. જુઓ વરરાજા, મહાજન, દત્તપુત્ર
અને એવી વીજી વાવતોમાં પંચ જેને ભાગ્યની પ્રેરણાથી સંસ્થાપિત
કરે છે તે જ માન્ય થાય છે. તેમજ સ્વ પૂજાદ (સૌભાગ્ય નામ ?)

---

* આ કથન જે દેશકાલમાં પંચોની સત્તા સર્વોપરિ-પંચ ત્યાં
પરમેશ્વર એવી મનાતી હોય તેને લાગુ છે.

+ નંદ નામના નવ રાજા પાટલીપુત્રમાં રાજ કરતા હતા. નંદને
ચાળાક્યાદિ રાજ્ય ઉપરથી દૂર કાઠી ચંદ્રગુપ્તને ૬ સ. પૂર્વે ૩૧૫ માં
ગાદિ વેસાડ્યો હતો અને તેણે નવમા નંદને મારી નાખ્યો હતો.
—ઈતિહાસ.

કર્મના પ્રભાવથી પરમેશ્વરની જે પ્રતિમા સ્થાપવામાં આવી હોય તે પૂજવા યોગ્ય થાયછે.

ઉપર જે પદાર્થો કહેવામાં આવ્યાછે તે આકારયુક્ત હોવાથી તેમની આકૃતિને અન્તરાત્મામાં ધારણ કરીને તેમના વિંબ (મૂર્તિ)-ની પૂજા કરવામાં આવેછે તે યુક્ત છે. પણ ભગવાન્ તો નિરાકાર પ્રસિદ્ધ છે એટલે તેમનું વિંબ કરીને કેવી રીતે પૂજાય ? એમ કરવાથી અતદૂ વસ્તુમાં તદ્ગ્રહનો (અભગવંતમાં આ ભગવાન્ છે એવી બુદ્ધિ કરવાનો) દોષ કેમ ન લાગે ?

નિરાકાર ભગવંતનું વિંબ તો અવતારાકૃતિની રચના છે. અર્થાત્ મહાત્માઓ ભગવંતનો સંસારમાં અવતાર (છેલ્લો ભવ) જેવો થયો હતો તેવી ભગવંતની સ્થાપના કરેલી છે અને ભગવંતની જે જે અવસ્થા જેમને રુચી તે અવસ્થામાં તેના અર્થીઓ ભગવંતને પૂજેછે.

અદારમો અધિકાર.

નિરાકાર સિદ્ધ ભગવંતની પ્રતિમા પળ સાક્ષાત્ સિદ્ધની પેઠે સ્વચિત્તાશયમાં ચિંતવેલી આશાને નિઃશંકપણે વિસ્તારેછે. સ્થાપના જે છે તે સ્વચિત્તથી કલ્પાયછે. તે સત્ અથવા અસત્ (વિદ્યમાન અથવા અવિદ્યમાન) વસ્તુની મળે હો. સર્વ સ્થાપના સેવતી વચ્ચે જેવા પોતાના ભાવ હોય તેવું ફલ આપેછે. એમાં સંશય નથી. લોકમાં પળ અનાકાર વસ્તુનો આકારભાવ વતાવાયછે. જેમકે, *આ ભગવંતની આજ્ઞા છે. એનું જે ઉલ્લંઘન કરે તે સાધુ નહિ અને જે ઉલ્લંઘન ન કરે તે સાધુ. આમ્નાય-(આગમ અથવા મંત્ર) શાસ્ત્રમાં પળ આ વાયુમંડલ અને આ આકાશમંડલ એવી આકૃતિ લેવાયછે. વિચારશાસ્ત્રમાં પળ સ્વરોદયનાં પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પાંચ તત્ત્વો આકૃતિ કાઢીને વતાવાયછે. આ દૃષ્ટાન્તોમાં જેમ અનાકાર વસ્તુ સાકાર વતાવવામાં આવેછે તેમ નિરાકાર સિદ્ધનો પળ આકાર-પ્રતિમા મળે હો. વઢી દેખો ! લોકમાં પૂર્વે જે મહાત્મા લબ્ધવર્ણ (સાક્ષર) થઈ ગયા તેમણે આકૃતિ વિનાના વર્ણોને સ્વચિત્તની કલ્પનાથી આ 'ક', આ 'ચ', એવી રીતે પ્રત્યેકને નામ દર્દને સાકાર બનાવ્યા છે. જો તેમ ન હોત અને વર્ણો નિયત હોત તો સર્વની આકૃતિ સરખી હોત પળ તેમ છે નહિ ભિન્ન ભિન્ન જ વર્ણાકૃતિ છે. કોઈ તુલ્ય નથી વિશ્વમાં જેટલાં રાષ્ટ્ર (દેશ) છે તે સર્વમાં વર્ણાકૃતિ જૂદી જૂદી છે પળ વ્યક્તિ-(પઠન) સમયે ઉપદેશ

* આ દૃષ્ટાન્તમાં ભગવંતનો પ્રતાપ અમૂર્ત છે અને તેની આજ્ઞા પળ અમૂર્ત છે તોપણ સત્પુરુષો તેની રેખા (આકૃતિ) કલ્પેછે-
પર્યાયકાર

તો સરસ્વો થાયછે અને કાર્ય પળ સરસું થાયછે. એ સર્વ લિપિયોને મિથ્યા કરવાને કોઈ સમર્થ નથી. જેમનામાં જે લિપિ સિદ્ધ છે તે તે લિપિવેડે ફલવિધાન કરેછે. વધારે શું ? જેવી રીતે બુધ પુરુષોએ આકાર રહિત અક્ષરની આકૃતિ કરી તેની સ્થાપના પોતપોતાનો સુગુપ્ત આશય જગાવવા માટે જૂદી જૂદી કરીછે અને જેવી રીતે રાગદારીના જાણકારોએ રાગો પળ શબ્દરૂપ હોવાથી આકાર રહિત છતાં તે સર્વની સાકાર સ્થાપના રાગમાલા નામના પુસ્તકમાં કરીછે તેવીજ રીતે સત્પુરુષો અનાકાર પરમેશ્વરનો આકાર કલ્પીને જે જે શુભ આશયથી પૂજેછે તે સર્વ આશય પ્રાયઃ તેમને ફલેછે. અલિપ્ત પરમેશ્વરને જેમ પૂજા લાગતી નથી તેમ નિંદા પળ લાગતી નથી. જેવી તે કરે તેવી જ તે સ્વકીય આત્માને લાગેછે. વજ્રમયી દીવાલમાં કોઈ પુરુષ મળિ ફેંકે અથવા પથ્થર ફેંકે તો તે વંને ક્ષેપકના મળી જ પાછા જાય, તેને છોડીને કદી વીજે જાય નહિ. કોઈ પૃથિવી ઉપર ડમો રહીને સૂર્યની સામે રજ ફેંકે અથવા કર્પૂર ફેંકે તો તે સર્વ ઇના સન્મુખ જ આવે, સૂર્ય તરફ કિંવા આકાશ તરફ કંઈ જાય નહિ. કોઈ સાર્વભૌમ (ચક્રવર્તી) રાજાની સ્તવના કરે તો તે કરનારને જ ફલ થાય અને કોઈ નિંદા કરે તોપણ તે કરનાર જ જનસમૂહ સમક્ષ દુઃખી થાય. સાર્વભૌમ રાજાને સ્તુતિથી કંઈ અધિક થતું નથી તેમ નિંદાથી કંઈ ઓછું પડતું નથી. તેવીજ રીતે પ્રભુને સ્તુતિથી અથવા નિંદાથી કંઈ આધિશ્વર કે હાનિ થતાં નથી. વળી કોઈ અપથ્ય આહાર લે તો તે લેનાર દુઃખ ભોગવેછે અને પથ્ય આહાર લે તો તે (લેનાર) સુખ ભોગવેછે. આહારમાં વપરાયલી વસ્તુને કંઈ થતું નથી. તેજ પ્રમાણે સિદ્ધની પૂજા તે-(પૂજા) ના કરનાર આત્માને લાભકારી થાયછે.

ઓગળીસમો અધિકાર.

સિદ્ધ પરમેશ્વરની પૂજા-પૂજા કરનારને પોતાને ફળદાયી છે એ કથન યોગ્ય છે. પણ જેમ ચિંતામણિ પ્રમુખ પદાર્થો સ્વપૂજકોને તત્કાલ અહીંજ ફળ આપે છે તેમ પરમેશ્વરની પ્રતિમાની પૂજા તૂર્ત અહીં ફળતી નથી તેનું શું કારણ ?

એ વાસ્તવ સ્થિતિરચિત્તે વિચાર કરવા જેવી છે. જે વસ્તુને ફળવાનો જે કાલ હોય તે કાલે જ તે વસ્તુ ફળે છે. અત્ર દૃષ્ટાંત. ગર્ભ વહેલો નહિ પણ પ્રાયઃ નવ મહિને પ્રસૂતિ પામે છે. મંત્ર વિદ્યા કોઈ લક્ષ જાપે તો કોઈ કોટિ જાપે ફળે છે. વનસ્પતિયો પણ આપણી ઉતાવળે નહિ પણ સ્વક્રીય કાલે ફળે છે. કહેવત છે કે, ઉતાવળે આંવા પાકે નહિ. કોઈ ચક્રવર્તિની અથવા ઇન્દ્રાદિની સેવા કરી હોય તે પણ કાલે કરીને ફળે છે. પારો સિદ્ધ કરવા માંડ્યો હોય તે સાધ્યમાન દશામાં નહિ પણ કાલે કરી સિદ્ધ થાય ત્યારે જ ફળ આપે છે. દેશનાં વીજાં વ્યાવહારિક કામો પણ તેનો કાલ પરિપૂર્ણ થાય છે ત્યારે જ સિદ્ધ થાય છે. તેવીજ રીતે અહીં કરેલી પૂજાદિકનું પુણ્ય સ્વકાલ-*ભવાન્તરમાં જ ફળદાયી થાય છે. માટે ફળ દેનારા પદાર્થોના સંબંધમાં દક્ષ પુરુષોએ ઉત્સુકતા રાખવી યોગ્ય નથી. ચિંતામણિ પ્રમુખ પદાર્થો એહિક છે અને એહિક-તુચ્છ ફળને દેવાવાળા છે. તેથી તે પરભવમાં નહિ પણ આ મનુષ્યભવ જે પ્રાયઃ તુચ્છ કાલનો હોય છે

* આ કથન યથાસ્થિત ભાવ સહિત કરેલી દ્રવ્ય પૂજાના મહત્ ફળને ઉદ્દેશી સમજવું. સામાન્ય પૂજાનું સામાન્ય ફળ તો અહીં-આ ભવમાં પણ મળી શકે.

તેમાં ફલેછે. પરંતુ પૂજાના પુણ્યથી થનારું ફલ મોટું હોયછે તેથી તે વહુકાલ સુધી ભોગવવા યોગ્ય થાયછે અને વહુકાલ દેવાદિ સંબંધી ભવાન્તર વિના વર્તતો નથી. માટે એ પુણ્યનું ફલ પ્રાયઃ પરજન્મમાં ગયા પછી જીવને ઉદયમાં આવેછે. જો આ જન્મમાં પુણ્યનું ફલ ઉદયમાં આવે તો તે જલદી નાશ પામે. કેમકે, મનુષ્યનું આયુષ્ય પ્રાયઃ અતીવ તુચ્છ હોયછે અને મનુષ્ય-દેહ વિનશ્વર-નાશવંત છે તેથી મહત્ પુણ્યનું ફલ આ ભવમાં ભોગવતાં વચમાં મૃત્યુ આવવાથી ત્રુટી (તુટી) જવાનો ભય રહેછે. મધ્યમાં દુઃખની ઉત્પત્તિ હમેશ મહત્તર દુઃખને માટે થાયછે. અર્થાત્ મૃત્યુ જેવું અતિશય ભીતિદાયક કંઈ નથી, જે પૂજાના પુણ્યનું એવું મહત્ ફલ ભોગવતાં થવું યુક્ત નથી. માટે પૂજાનું પુણ્ય પ્રાયઃ અન્ય જન્મમાં ફલેછે. જેમ અનેક પ્રકારે પરિશ્રમ વેઠી ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુ ઘણા કાલસુધી અનેક પ્રકારે ઉપભોગમાં આવવા છતાં પણ ક્ષય પામતી નથી તેમ પૂજાદિનું પુણ્ય ભોગવ્યા છતાં એ પ્રાયઃ વીજા જન્મમાં ઉદયમાં આવેછે. અતિ ઉગ્ર પુણ્ય સાક્ષાત્ અહીંજ ફલ આપેછે. જુઓ લોકમાં કહેવાયછે કે, જે સત્યવાદી હોયછે તે ગમે તેવા દિવ્ય-(ભયંકર પ્રતિજ્ઞા) માં કંચનની પેઠે સંશુદ્ધ નીકળી જાયછે. જેમ કોઈ શુદ્ધ સિદ્ધ પુરુષને અથવા રાધુ પુરુષને સ્વલ્પ પણ આપ્યું હોય તો તે સકલાર્થની સિદ્ધિને માટે થાયછે અર્થાત્ આ લોક પરલોક સંબંધી સર્વ સુખનું કારણ અને અનુક્રમે સંસારના વંધનને છોડાવનારું થાયછે અને જેમ કોઈ અનુત્તર (સર્વોત્તમ) રાજપુત્રાદિને કોઈ પ્રસંગે એકાદિ વાર જરા સરખું આપ્યું હોય તો તે આપનારની ઇષ્ટ સિદ્ધિ કરેછે, વધારે શું ? દુષ્ટ પ્રતિપક્ષી તરફથી થતા મૃત્યન્ત કષ્ટમાંથી પણ તેનું રક્ષણ કરેછે; તેમ કોઈ અવસરે એકાદિવાર પૂજાદિથી મહત્ પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું હોય તે આ લોક તથા પરલોકમાં

સત્ય સુખની પરંપરા પ્રાપ્ત કરવામાં હેતુ થાયછે. *શાલિભદ્રના જીવની પેઠે અંથવા ચોરની પેઠે એક પુરુષે ઉપાર્જન કરેલું અતીવ ઉગ્ર પુણ્ય અથવા પાપ અનેક પુરુષોના ભોગને માટે પળ થાયછે. જેમકે રાજાની સેવા કરનાર પરિવારે સહિત સુખી થાયછે અને રાજાનો અપરાધ કરનાર પરિવાર સહિત માર્યો જાયછે.

જો એ પ્રકારે પરમેશ્વરની પૂજાદિનું પુણ્ય સર્વ પ્રકારના સ્વાર્થને સાધનારું છે તો જનસમૂહ તેનો જ આદર કરો. પરમેશ્વરના નામનો જાપ કરવામાં શામાટે પ્રવૃત્તિ કરવી ?

મહાપુરુષોએ એવી યોજના કરવામાં પળ વિવેક જ કર્યોછે. ગૃહસ્થો જે સમર્થ છે તે દ્રવ્ય અને ભાવ બંને પ્રકારની પૂજાના અધિકારી

---

* વિક્રમ સંવત્ પૂર્વે ૫૪૨-૪૭૦ ના અરસામાં મગધ-દેશના રાજગૃહ નગરમાં શ્રેણિક (બંધસાર) ના રાજ્યમાં ગોભદ્ર નામે શેઠ રહેતા હતા. તેને ભદ્રા નામની સ્ત્રીથી શાલિભદ્ર નામે પુત્રનો જન્મ થયો હતો. શાલિભદ્ર પૂર્વભવમાં શાલિગ્રામને વિષે ધન્યા નામની ગરીબ સ્ત્રીનો સંગમ નામે પુત્ર હતો. કોઈ એક પર્વના દિવસે પાડોશીઓને ઘેર સ્ત્રી રંધાતી જોઈ સંગમને તે સ્ત્રીના મન થયું. પાડોશીઓના જાણવામાં એ વાત આવવાથી તેમણે આપેલા દુધ ચોખાં સાકર અને ઘીથી ધન્યાએ સ્ત્રી રંધાવી અને થોડી સંગમને પીરસી વહાર ગઈ. એટલામાં કોઈ એક મહિનાના ઉપવાસી સાધુ ત્યાં ભિક્ષાર્થે આવી પહોંચ્યા. સંગમે તે મુનિને ભાવ સહિત પોતાના ભોજનમાંની સ્ત્રી વહોરાવી દીધી અને મનમાં વહુ હર્ષ પામ્યો. તે પુણ્યના યોગે તે મરીને શાલિભદ્ર થયો હતો અને તેના પિતા ગોભદ્ર શેઠ જે દીક્ષા લેઈ મરીને દેવતા થયા હતા તે દરરોજ તેને માટે અને તેની સ્ત્રીયાદિ પરિવારને માટે નવાં નવાં દિવ્ય આધૂ-ષણાદિ મોકલતા હતા. -જૈનશાસ્ત્ર.

છે. પરંતુ જે મહાન્ યોગીઓ દ્રવ્યપ-પરિગ્રહ વિના આ સંસારમાં સદા શોભેછે તેમને માટે પરમેશ્વરનું નામસ્મરણ જ યુક્ત છે. તેનાથી તેમનો સર્વ સ્વાર્થ સિદ્ધ થાયછે. જેમ ફેરી જનાવરના વિષથી મૂર્છા પામેલા જીવોનું વિપ વીજાણ કરેલા ગારુડ-હંસ-જાંગુલી મંત્રના જાપથી ઉતરી જાયછે તેમ તત્ત્વ નહિ જાણનારનું પાપ પણ પરમેશ્વરના નામસ્મરણથી નાશ પામેછે. વીજી એક વાત લોકમાં એવી પ્રસિદ્ધ છે કે હુમાય નામનું પક્ષી અસ્થિપક્ષી (હાડકાં સ્નાનારું) છતાં સંતત જીવની રક્ષા કરેછે. તે ઉડતું ઉડતું જતું હોય ત્યારે જે મનુષ્યના મસ્તક ઉપર તેની છાયા પડે તે રાજા થાયછે. આ દૃષ્ટાંતમાં હુમાયપક્ષી જાણતું નથી કે હું અમુકના મસ્તક ઉપર છાયા કરુંછું તેમજ જેના મસ્તક ઉપર છાયા થાયછે તે પણ જાણતો નથી કે મારા મસ્તક ઉપર હુમાયપક્ષી છાયા કરેછે. એ રીતે બંને અજ્ઞાન છે તથાપિ હુમાયપક્ષીની છાયાના માહાત્મ્યના ઉદયથી તે મનુષ્યને દરિદ્રતાનું હરણ કરનાર અધીશ્વતા (રાજ્ય) ઉદય પામેછે અર્થાત્ તે રાજા થાયછે. જેમ આ દૃષ્ટાંતમાં ઉભય અજાણ છતાં એ પ્રકારે સિદ્ધિ થાયછે તેમ પરમેશ્વરના નામસ્મરણથી પાપ કેમ ન જાય ? અર્થાત્ જાય જ પાપ જાય એટલે સર્વતઃ આત્મશુદ્ધિ થાય. આત્મશુદ્ધિ થાય એટલે પરમાત્મવોધ-ઉત્કૃષ્ટાત્મજ્ઞાન થાય. પરમાત્મવોધ થાય એટલે કોઈ પ્રકારનો કર્મવંધ ન થાય અર્થાત્ કર્મનો પ્રણાશ થાય. કર્મપ્રણાશ થાય એટલે મોક્ષલક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય. મોક્ષ થાય એટલે અક્ષય સ્થિતિ, અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય, અનંતસુખ અને એકસ્વ-ભાવતા થાય. અર્થાત્ સજ્જ્યોતિ જાગૃત થાય.

વીસમો અધિકાર.

મુક્તિના વિષયમાં સર્વનું કથન એકસરખું થતું નથી. ઉપરના અધિકારમાં આત્મજ્ઞાન વિના મુક્તિ નથી-આત્મજ્ઞાનથી મુક્તિ થાય છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. વૈષ્ણવો વિષ્ણુથી, બ્રહ્મનિષ્ઠો બ્રહ્મથી, શૈવો શિવથી અને શાક્તિકો શક્તિથી મુક્તિ થવાનું કહે છે. તેમના મતે આત્મજ્ઞાન મુક્તિનું કારણ નથી. અર્થાત્ આત્મજ્ઞાનથી જ મુક્તિ થાય છે એવો નિર્ણય નથી. તેમ છતાં આત્મજ્ઞાનથી મુક્તિ થાય છે એવો નિશ્ચય કરવો તે શું વિચારવા યોગ્ય નથી ?

વૈષ્ણવાદિકો લોકરુઢિને લેઈને વિષ્ણુપ્રમુખ ભિન્ન ભિન્ન દેખે છે. પરંતુ પરમાર્થથી વિષ્ણુ વગેરે શબ્દોવડે આ આત્મા જ વાચ્ય-વોદ્ય-સમજવા યોગ્ય છે. આત્માને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે સર્વ લોકાલોકનું સ્વરૂપ તેના જાણવામાં આવે છે. અર્થાત્ જ્ઞાન એજ આત્મા તે વડે સર્વત્ર વ્યાપવાથી આત્મા જ વિષ્ણુ છે. નિજ શુદ્ધ આત્મભાવ જેને પરબ્રહ્મ એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે તેની ભાવના ભાવવાથી આત્મા જ બ્રહ્મા છે. શિવ-નિર્વાણ-મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાથી અને શિવનું કારણ હોવાથી આત્મા જ શિવ છે. નિજ આત્મવીર્ય-શક્તિ ફોરવવાથી (વાપરવાથી) આત્મા જ શક્તિ છે. એ રીતે વિષ્ણુ પ્રમુખ શબ્દોવડે આત્મા જ સમજવો અને આત્માથી-આત્મજ્ઞાનથી જ મુક્તિ છે-વીજા કશાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય નથી એવું તત્ત્વ સ્વહૃદયમાં ચિંતવવું. જો આત્મજ્ઞાનથી મુક્તિ થતી ન હોય અને વિષ્ણુ પ્રમુખથી મુક્તિ થતી હોય તો વૈષ્ણવાદિ સંતો અને ગૃહસ્થો વિષ્ણુ પ્રમુખની પૂજા અને જાપ કરો પગ તપ, સંયમ, નિઃસંગતા, :

રાગરોષનું નિવારણ, પંચેન્દ્રિયોનો વિષય થકી વિરામ, ધ્યાન અને આત્મજ્ઞાન એ આદિ શું કામ કરેછે ? જો એમ કહેવામાં આવે કે તપસંયમાદિ એજ વિષ્ણુ પ્રમુખની સેવા છે તો તે કોનાથી પ્રવૃત્તિમાં આવી ? જો વિષ્ણુ પ્રમુખથી કહેવામાં આવે તો તેમને વાળી નથી અને હાથ પળ નથી કે જેથી વીજાને જળાવી શકે. જો વિષ્ણુ પ્રમુખનું ધ્યાન કરનારા યોગિયોથી એ પ્રવૃત્તિ થઈ તો તેમને કોનાથી પ્રાપ્ત કરી-જાણી ? જો અધ્યાત્મયોગથી હોય તો તેનો પ્રણેતા કોણ થઈ ગયો ? નિરંજન અને નિષ્ક્રિય વિષ્ણુ પ્રમુખ તો કહેવા યોગ્ય નથી ત્યારે અધ્યાત્મયોગ કોનાથી અવિર્ભાવ પામ્યો-પ્રકટ થયો ? જો આદિ યોગિયોથી એમ કહેવું થાય તો તેમને પણ આત્મજ્ઞાનથી જ અધ્યાત્મ-યોગ જાણ્યો, વીજાથી નહિ; તેમજ નિરિન્દ્રિય, નિષ્ક્રિય, નિરંજન અને એકસ્વરૂપ વિષ્ણુ પ્રમુખથી પણ નહિ-એમ કહેવું પડશે. સ્વઆત્માથકી-સમભાવ ભાવવાથી, રાગદ્વેષ જવાથી, અપૂર્વ આત્મલાભથી અને સર્વ દ્રવ્યના યથાસ્થિત દર્શનથી જે જ્ઞાન-બોધ થાય તે જ અધ્યાત્મયોગ, એ રીતે અધ્યાત્મયોગ સ્વતઃ જ સિદ્ધ છે. આવા આત્મજ્ઞાનથી જ મનુષ્યોને મુક્તિ થાય છે. વિષ્ણુ પ્રમુખ વીજો કોઈ મુક્તિનો હેતુ નથી. માટે આત્મજ્ઞાનની સ્પૃહા-ઇચ્છા કરવા યોગ્ય છે. સ્વભાવથી મુક્તિ થાય છે એમ જે કહેવામાં આવે છે તેમાં પણ એ જ અર્થ નિવેદન કરેલો છે. સ્વ જે આત્મા તેનો ભાવ તે સ્વભાવ. ભાવ શબ્દ પ્રાપ્તિ અર્થમાં વપરાતા મૂળ ધાતુ ઉપરથી થયેલો છે એટલે તેનો અર્થ પણ પ્રાપ્તિ એવો જ કરવો યોગ્ય છે. એમ કરવામાં આવે એટલે સ્વભાવનો અર્થ આત્મપ્રાપ્તિ-આત્મલાભ-આત્મજ્ઞાન એવો થાય અને આત્મજ્ઞાનથી સિદ્ધિલક્ષ્મી-મુક્તિ નિશ્ચિત છે. એ રીતે સર્વ મુક્તિના ઇચ્છુઓએ આત્મજ્ઞાનથી મુક્તિ ઇચ્છવા યોગ્ય છે. પ્રકૃષ્ટ ગુણયુક્ત મહાત્માઓએ મુક્તિનું નિમિત્ત આત્મજ્ઞાન વિના વીજું કંઈ નિવેદન

કર્મ નથી. તેમનું કથન આ પ્રમાણે છે. જ્યાં સુધી *કષાય અને વિષયોનું સેવન કરે ત્યાં સુધી આ આત્મા સંસાર જ છે અને આત્મજ્ઞાન થયાથી જ્યારે કષાયવિષયથી-કર્મથી મુક્ત થાય ત્યારે તે આત્મા જ મોક્ષ છે. જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર પણ આ આત્મા જ છે. આત્માથી ભિન્ન કંઈ નથી. જ્ઞાનાદિમય આ આત્મા જ્યાં સુધી કર્મયુક્ત હોય છે ત્યાં સુધી શરીરનો આશ્રય લે છે અને જ્યારે મોહનો ક્ષય થવા પૂર્વક આત્મશક્તિ-આત્મજ્ઞાન પ્રકટ થવાથી આત્મામાં આત્માને સમ્યક્ પ્રકારે જાણે છે ત્યારે તેને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ઉદયમાં આવ્યું એમ આત્મજ્ઞાની આત્મા કહે છે. આત્મજ્ઞાન વિનાના અનેક કષ્ટાચરણોથી પણ અનિવાર્ય એવું અજ્ઞાનપણાથી ઉત્પન્ન થયેલું અનંતકાલનું જે દુઃખ તે આત્મજ્ઞાનથી નિવારણ થાય છે. ચિદ્વરૂપ આ આત્મા કર્મના પ્રભાવથી જ્યાં સુધી શરીરનું અધિષ્ઠાન કરે ત્યાં સુધી શરીરની અને જ્યારે ધ્યાનરૂપ અગ્નિવડે સમસ્ત કર્મરૂપ ઇંધનને બાળીને શુદ્ધ થાય ત્યારે તે જ નિરંજન. અત્યાર સુધીના પ્રવંધથી એટલું સિદ્ધ થયું કે સિદ્ધિ-મુક્તિ માટે આત્મજ્ઞાન વિના બીજો હેતુ-માર્ગ નથી. માટે એ જ માર્ગમાં યતન કરવો કે જેથી આત્માને મહોદય-(મોક્ષ) માં સ્થાન પ્રાપ્ત થાય.

ઉપર કેવલ રાજયોગથી મોક્ષલક્ષ્મી મળે એવો માર્ગ વતાવવામાં આવ્યો છે, જે જૈન આગમ અને યુક્તિથી સિદ્ધ છે અને એકાંત ઉત્સર્ગ અથવા એકાંત અપવાદ રૂપ હઠથી રહિત છે. પણ મુક્તિનો કોઈ એવો સરળ માર્ગ છે કે જે સર્વ મત-દર્શનને અનુસરતો અને અધ્યાત્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિમાં હેતુ હોય અને જેથી શ્રમવિના શીઘ્ર આત્મજ્ઞાન થાય ? :

* જેનાથી કષ (સંસારનો આશ્રય) પ્રાપ્તિ-લાભ) થાય તે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ કષાય કહેવાય છે.

સિદ્ધાંત અને વેદાંતના રહસ્યભૂત મુક્તિનો સમર્થ માર્ગ કહેવામાં આવેછે તે સાંભળો. મુક્તિના ઇચ્છુ મનુષ્યે સ્વચિત્તમાં આવો વિચાર કરવો કે, “ આ આત્મા શુદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, નિરંજન ઇત્યાદિ છે એમ યોગિયોનું કહેવું થાયછે. ત્યારે તે મુક્ત છતાં કોનાથી અને કેમ વંધાયલો છે? ” એટલે તેના સમજવામાં આવશે કે, “ ભ્રમથી. ” ભ્રમને જ આદ્ય યોગિયો કર્મ, મોહ, અવિદ્યા, કર્તા, માયા, ગુણ, દૈવ, મિથ્યા, અજ્ઞાન ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ શબ્દોવડે ઓઢાવાવી ગયાછે અને તેને જાણનારા સદ્યોગિયો પળ આ શબ્દોને ભ્રમના અર્થમાં જ વાપરેછે. ભ્રમથી જ આત્મા વંધાયલો છે. * ભ્રમ અહીં પોતાની

* અતદ્વસ્તુમાં તદ્વસ્તુનો ગ્રહ-સ્વીકાર કરવો તે ભ્રમ છે. અર્થાત્ સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, માતા, પિતા, દ્રવ્ય, શરીર વગેરે અનાત્મીય વસ્તુ છે— આ ભવમાં સહવર્ત્તિ છતાં આત્માની સાથે વીજા ભવમાં જતાં નથી. તેમ છતાં તેમનામાં જાણે કે તે આત્મીય વસ્તુ પોતીકી હોય એવી બુદ્ધિ રાખવી તે ભ્રમ છે. વીજા શબ્દોમાં સંસારને વિષે તથા શરીરને વિષે વર્ત્તમાન મનોરમ વસ્તુમાં રાગ કરવો અને દુર્વસ્તુમાં દુષ્ટ મનોવૃત્તિ રાખવી તે મિથ્યા જ્ઞાન છે. સમ્યગ્જ્ઞાન તો મનમાંથી રાગદ્વેષ કાઢી નાખી સમભાવ-વીતરાગ દશાનો અનુભવ કરવો તે છે. શુક (પોપટ) ને પકડવા માટે જાડ ઉપર એક ચક્ર (પૈડું) ગોઠવવામાં આવેછે અને તે ચક્રની કર્ણિકા (નલિની-નાયડી ?) ઉપર એક કારેલું મુકવામાં આવેછે. તે કારેલું પોતાનું યક્ષ્ય છે એવા ભ્રમથી શુક ત્યાં આવીને વેસેછે અને શુકના વેસવાથી તે ચક્ર ભમવા માંડે-છે. ત્યારે શુક કોઈએ તેને પકડેલો નહિ છતાં ભ્રમથી પકડ્યોછે અથવા પાણ (ફાંસા) માં નાખ્યોછે એવું માની લઈ ચક્રની સાથે પોતે પણ ભમવા લાગેછે એટલું જ નહિ પણ ચક્રને પોતાનું ઇષ્ટ ગણી વઢગી રહીને ચૂં ચૂં કરેછે. એટલે તેને પકડવાવાળા આવીને વાંધી

મિથ્યા (અસત્) કલ્પનાથી થયેલો સમજવો. જેમ નલિનીશુક
અને મર્કટ ભ્રમથી બંધાય છે તેમ આ આત્મા પણ ભ્રમથી બંધાયલો છે.
જ્યારે મનમાંથી ભ્રમ જાય છે ત્યારે આ આત્મા મુક્ત થાય છે અને મુક્ત
થાય છે એટલે આત્માનો અને પરમાત્માનો અભેદ થાય છે. જ્યારે
આત્માનો અને પરમાત્માનો એકભાવ દેખાય છે ત્યારે યોગી આત્મજ્ઞાની

લે છે. પણ જો તે વચ્ચે ભ્રમ-શંકા રાખ્યા વગર શુક ઊડી જાય છે
તો મુક્ત થાય છે—બંધનમાં આવતો નથી. મર્કટ (વાંદરા) ક્ષેત્ર પકડવા
માટે પણ ચળા ખરેલું એક પાત્ર (વાસણ) મુકવામાં આવે છે. ત્યાં
ચળા રાખવા માટે મર્કટ આવે છે અને પાત્રમાં હાથ નાંચી ચળાની
મુઠી વાળી કાઢવા જાય છે. પણ પાત્રનું મુખ નાનું હોવાથી મુઠી
વાળેલો હાથ નીકળતો નથી. ત્યારે મર્કટ કોઈ એ તેને પકડેલો ન
છતાં ભ્રમથી અંદરથી પકડ્યો છે એવું માની લઈ ચીંચી કરવા લાગે છે.
એટલે તેને પકડવાવાળા આવીને બાંધી લે છે. પણ જો ભ્રમ રાખ્યા
વગર મુઠી વાળેલી છોડી દેને મર્કટ ચાલ્યો જાય છે તો બંધનમાં
આવતો નથી. જેવી રીતે શુક અને મર્કટ અવદ્ધ છતાં ભ્રમથી પોતાને
બદ્ધ માની લઈ બંધાય છે તેવી રીતે આ આત્મા પણ અનાત્મીય વસ્તુમાં
એ પોતીકી છે એવી ભુદ્ધિ કરવાથી—બહિરાત્મપણે અમુક પોતાને હેય
(ત્યાગવા યોગ્ય) છે ને અમુક ઉપાદેય (આદરવા યોગ્ય) છે
એવા વિચારથી રહિત થઈ કેવલ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્તિ
રાખવાથી કર્મોબંધે બંધાય છે અને જ્યારે શરીરાદિ વસ્તુમાં અનાત્મીયતા
આચરી—અંતરાત્માથી હેયોપાદેયના વિચાર પૂર્વક વિષય સુખથી
પરાઈમુખ એટલે કે સંસારવર્તિ વસ્તુમાં રાગદ્વેષ રહિત થાય છે ત્યારે
તે સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ મુક્ત થાય છે અને જ્યારે તેવી રીતે મુક્ત
થાય છે ત્યારે તે અંતરાત્માને કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થવાથી પરમાત્મતા
પ્રાપ્ત થાય છે.—પર્યાયકાર.

કહેવાયછે, તે જ કેવલજ્ઞાનમય કર્મ-ક્રિયા-પ્રતિતિથી વિમુક્ત સુનીશ્વર કહેવાયછે. આ આત્મા મુક્ત-ભ્રમ રહિત છે એવું જ્યારે પ્રસિદ્ધ થાયછે ત્યારે તે સર્વત્ર મમત્વ રહિત હોયછે. વધારે શું ? મન-શરીર-સુખ-દુઃખ-જ્ઞાન-વિચારથી તે શૂન્ય હોયછે. એ રીતે મુક્ત થવાથી તેને પુણ્ય પાપ લાગતાં નથી. મનનો જય કરેલો હોવાથી આ મારી ક્રિયા, આ મારો કાળ, આ મારો સંગ (સહાયક), આ મારું સુકૃત (પુણ્ય) इत्यादि ભેદ પણ તેને હોતો નથી. જ્યાં સુધી તે આ લોકમાં શરીરધારી હોયછે ત્યાં સુધી તેને સૂક્ષ્મ ક્રિયા હોયછે એટલેકે તે નિષ્ક્રિય હોતો નથી. જ્યારે સૂક્ષ્મ ક્રિયા પણ નષ્ટ થાયછે ત્યારે તે મુક્ત-ભ્રમ રહિત આત્મા સિદ્ધતા પ્રાપ્ત થવાથી સિદ્ધ થાયછે.

સિદ્ધ ક્રિયાવંત છે કે નિષ્ક્રિય છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. નિષ્ક્રિય કહેવાતા સિદ્ધમાં જ્ઞાનથી અને દર્શનથી થતી ક્રિયા શું સિદ્ધ ન થાય ?

જ્ઞાનથી અને દર્શનથી થતી ક્રિયા સિદ્ધિ પામેલા-સિદ્ધોમાં હોતી નથી. જો પૂછવામાં આવે કે, કેવી રીતે ? તો સમજાવવાનું કે, સિદ્ધિ પામેલા આત્મા આ લોકમાં છતાં તેમને જ્યારે કૈવલ્યની પ્રાપ્તિ થઈ હતી-કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન થયું હતું ત્યારે જ જ્ઞાનથી અને દર્શનથી થતી વે ક્રિયાઓ તેમને એકી વચ્ચે થઈ ગઈ હતી અને જાણવા યોગ્ય તથા જોવા યોગ્ય ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન ત્રણે કાળના જે જે ભાવ તે સર્વ પ્રકટ થયા હતાં. તેમને નવું કંઈ પણ જાણવાનું અને જોવાનું હોતું નથી. અર્થાત્ મુક્ત-ભ્રમરહિત જીવોને પનુપ્યભવમાં સક્રિયત્વ હોયછે અને સિદ્ધિમાં નિષ્ક્રિયત્વ હોયછે. એ રીતે સિદ્ધોમાં પ્રસિદ્ધ રીતે નિશ્ચય પૂર્વક નિષ્ક્રિયતા સિદ્ધ થઈ અને એ સર્વનો હેતુ યનોનિગોધ-યોગ છે માટે એ જ માર્ગમાં રમણ કરો.

शुद्धिपत्रक.

(भाषांतरनुं.)

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
३	८	शरीरोनुं	शरीरोनुं
६	३	अपथ्य	अपथ्य
७	१३	खक्षुषादि	चक्षुरादि
८	१	कहवामा	कहेवामां
८	१६	पायः	प्रायः
९	१	निपजावेछ	निपजावेछे
९	१४	स्थूल	स्थूल
९	२४	तैजस ?	तैजस
१२	५	कर्मा	कर्मो
१२	८	तैजस ?	तैजस
१३	८	सुखो	सुखी
१९	१८	निष्क्रयादि	निष्क्रियादि
२१	१५	होजो	होवीजोइए
२७	२१	आखे	आंखे
२७	२३	किरणानां	किरणोनां
२७	२४	मेत	तेम
२८	१	जाव	जीव
२९	१५	तैजस ?	तैजस
२९	७	देवयुक्त	द्वेपयुक्त
३२	२४	करलां	करेलां

૩૭	૩	સ્વર્ગ	સ્વર્ગ
૩૭	૨૧	શકેછે.	શકેછે ?
૩૮	૩	જા	જો
૪૬	૯	જેવું	જવું
૪૭	૧	આધુઓ	સાધુઓ
૪૭	૬	સરંભ	સંરંભ
૪૯	૧૦	લ યમાં	લયમાં
૫૪	૭	વસ્તુમા	વસ્તુમાં
૫૫	૧૨	અપ	અપ્
૫૯	૨૨	ભોજન	ભાજન
૬૨	૧૧	વીજાયી	વીજાથી
૬૩	૨	સંસાર	સંસારમાં
૬૩	૪	તે આત્માજ મોક્ષ	તેજ આત્મા મોક્ષમાં
૬૩	૨૪	સંસાર	સંસાર)
૬૩	૨૪	પ્રાપ્તિ	(પ્રાપ્તિ
૬૫	૮	વાંદરા તે	વાંદરાને

